

NEGYVENHARMADIK ÉVFOLYAM

2015. 3.

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

aljasság

kisétálsz a nehéz temetőkből s azon kapod magad hogy pár méterrel odébb már csacsogsz alig tűnt el sok drága emlék a ravatalon örök gyalogosként már azt lesed jön-e busz vagy villamos

és ha kerülöd is a gyászban a mindig felbukkanó pojacákat kedvetlenül csak rájuk nyitogatod mogorva szájad mikor kellemetlenül melléd csapódnak össze-vissza hamukázva az elhunytól és hogy mit hoz a holnap pedig lelkedben görcsösen ott lappangnak feldolgozandónak honnan az a megkönnyebbülés amellyel az alázatos nagy kapun kiléphetsz mivel a múlás mégse téged

zárt köcsögbe vagy kifényezett deszkák közé és amíg ezt az érzést a gyászoló szenvedé alig is marad lelkében szenvedély mélyebben átgondolni e röpke létet a szembesülést mikor eljönnek érted a végső szenvedések melyekbe gyaníthatóan majd befészkei magát a mérgező gondolat

a legnagyobb aljasság hogy a többi vajon miért marad ha neked kínok között menni kell aztán

remélve jobbik énedben felemelkedik a kebel átlapozva a körülötted maradókat hiszen ők sem léteznek holnap és az utódokra csak annyi hazugság marad végül türelemmel viselted magad

alkalmas

meddő órákon a prekoncepció eddig sokat segített kellett olykor átgondolt szavak amelyek magukhoz vonzották a rímet az egyetlen versben különben is sosem hittem jobban nyűgözött

valamiféle belső háló mely a teremtő lélekre ráró egy nagyobb érzelmi lefedettséget ahonnan

gazdag asszociációs bázisával kiteved s napi normák helyett maga elé réved a már több lábon bukdácsoló ám megokosodó ének melyre természetesen azonnal rázúdulhatnak nem kevésbé haszontalan olykor talán a szövegeknél bölcsőbb ellenérvek melyeket kritikáknak neveznének

a szakmában csak hát ezek is gyakran félrecsúszott terekben lötyögnek hol felszabadító hatás nyomán adnak lendületet a szerzői örömeinek máskor tanácstalanul állva tör rád az értetlenség

bosszúsága legjobban mégis gyarlóságod leleplezése kínoz sokáig ilyenkor azt hiszed a méltó folytatásra nincs ok míg csak rá nem tör szerénységedre a hiú állat s néhány sör mögött lassan foszladozni indul a történelemben préselt alázat benne gyülekezik egy önámító halmaz versed

közlésre alkalmas miközben billeg minden sora mint a szakma most van kalapja nincs kalapja

alkalmasság

háborúk nélkül is éppen elég gondom volt partikuláris kis életemben
a katonasággal kezdődött
persze időtlen kamaszként a sorozással ahol az éretlen ifjú csak azért
süندörgött hogy rozsdás tükkel meg ne szúrják rá se hederített elszálljon miként
a kámfor mint a dörzsölt társak ravasz
fele akiknek az információkban már volt elég érdeme ahhoz sántaságról
gerincferdülésről szív
ritmusának romlásáról elcsukló hangon beszéljenek és ha ez sem sikerült
még mindig jöhettek a protekciós felek nagy fotelekből védeni
a hazát bár a hazafiságban e ponton én is csuklottam
amikor a határőrökhöz vontak ahol nagy szuszogó élő lovakon kellett volna
ügetnem naponta ekkor már csak egy ezredes rokon hozta vissza
a kedvem hogy több átszervezéssel fegyverek nélkül keressem egy képernyőn
a repülőket melyeket le se lőnek mert nem feladatunk azután
pár nap miatt fizettem a katonaadót háborúkkal riogatva lettem tartalékos
operettbe illő harcos
aki éjszakánként rohangált egy ócska papírzsákkal hogy bénázhasson
a virtuális halállal mikor
az osztrák hegyivadász rohamoz így az alkalmasság leteltével kedélyesen
fogadtam az obsitot

...hírlapi kincsesárból Batsányi János sírjánál

Egy verssel és egy 1934. május 9-én írott tudósítással jöttem ki a tapolcai temetőbe a költőházaspár, Batsányi Jánosék sírjához az idén. A verset a fiatal poétákról írtam ez alkalomra, elképzelttem a maturandust soproni diákvárosában, a határon, még Magyarországon, de már az osztrák hegyek közelében, élete hol kedves, hol kényszerűen fogadott tájai között. (Praznovszky Mihálynak ajánlottam a versem, ő húsz esztendővel előttem szólt, olvasott föl emlékbeszédet itt a sírnál.) Kérem, hallgassák, hallgassátok meg ezt az új költeményemet:

Batsányi János – ifjúságáról

Sopron ahol még
Innen a húszon de a borból
Árva diák aki voltam
Évnapomon már emelinték

Sillabizáltam a római költők
Verssorait várva Festetics atyánkra
Ahol konviktus közelében
Német váltott a magyar szón

Tarkómon az Alpok lehe hűsebb
Gyermeküket erre a jobb
Karjukra tevék át
Mind az utak menti Madonnák

Tapolca Sümeg kies vidékei és
Keszthely kikötője közel
Tükrömben kékellő tónyi az égbolt
Sorsom kereke ott még
Csak egy malomé volt

Onnan a langy lég amelyik
Küldte a májusi ízt akárha
Régi leányok szája fútta
Volna ifju fürtjeimre

Ahol e váras kövein kopogott
 Nappal a léptem ahol mint cseresznye
 Ért be a csók s ahol Horác-könyvemet
 Gonddal hajtottam be mindenik este

A másik tünődésre készítő szöveg szerzője Pásztor Árpád. Bevallom, sokáig csak Weöres Sándor Pásztor Béla nevű barátjáról tudtam, mire kiderült, hogy hányan s milyen tehetséges írók s költők voltak a Pásztorok.

1934-ben, aznap, amikor Batsányi János és felesége, Baumberg Gabriella hamvait várta itt befogadni a nyitott sír, Pásztor Árpád utazott Tapolcára a Pesti Napló megbízásából, hogy tudósítson a Linzből hazaérkezett hamvak végső nyugalomba helyezéséről. Pásztor Árpád, aki Ady Endrével volt éppen egyidős, s aki az első világháború harctereiről küldte publicisztikáját, s akinek képzelt interjúját a Titanic elsüllyedéséről a legdrámaibb valós beszámolóknak vélték az olvasók, ezúttal is az ő újságírói remekléséből értesülhettek a Tapolcán történekről. A sztárriporternek ifjúsági regényei, versei, drámafordításai éppúgy megtalálhatók az életművében, mint a tudósítások. Művelt és érzékeny száguldó riporter – íme, Pásztor Árpád. *Holt költők szülőföldjén* című írását – ahogy mondani szokás – ma is helytálló, aktuális gondolatsorral indította. Tudjuk-e, kinek, kiknek a koporsójánál állunk? S bizony, akkor sem tudta az ország igazán, még és már... A tankönyvekben körülbelül ugyanannyi szerepelt Batsányiról, mint manapság:

„Vannak ilyen nevek az irodalomtörténetben, halhatatlanok és mégis elmosódók, előfordulnak a nyomtatott Pantheonban, de csak arra valók, hogy a tanár megzavarja velük a diákot, amikor rajtaütésszerűen kérdi: Mondjon valamit Bacsányi Jánosról... Ki volt, mikor, hol született, ki volt a felesége, hol halt meg, hol van eltemetve, mit írt?”

Az expozíció meghökkentőn figyelemfölkeltő hangütése után Pásztor Árpád sügni kezd a maga elé képzelt diáknak. S idézi a híres verset, *A franciaországi változásokra* nyolc sorát, de Batsányi utolsó vierzeilerét is, amelyben a linzi Duna-parton intett búcsút egyszerre életének és hazájának, amelytől még Balatonfüreden vett búcsút édesanyja halála után az emberélet útjának felén alig éppen csak túl... A száműzetésben is szép és teljes életre törekvő költő apoteózisát így folytatja Pásztor Árpád:

„Közben irodalmi harcok, nagy politikai, világszemléleti küzdelmek, egy marék versben néhány örökéletű sor – elég a halhatatlansághoz! – és 104 évi távollét után visszatérés egy kis koporsóban neje csontjaival együtt 1934-ben a »hazába«, amely Tapolcán, a szülőföldön, kis helyi ünnep keretében fogadja és temeti újra a »halhatatlan« költő hamvait, amelyek Baumberg Gabriella csontjaival együtt május 6-án indultak útnak a linzi temetőkertből. Ha Bacsányi János francia, német, vagy angol, akkor ma, a nagy életek divatos regényei korában egy ügyes regénygyáros bizonyára feldolgozza és világhírűvé teszi ezt a bizarr életet, de mert csak Tapolcán született, onnan indult el és oda tért vissza, elég, ha tisztavirágéletű újságcikk lesz belőle...” – Szelíd önironiával reflektál saját írására Pásztor Árpád, aki ha most itt lát-

na minket, 80 esztendővel később, bizonyára visszavonná írásának jelzőjét, mert mi már évszázadig sem felejtjük el Batsányiért írott szavait, még ha a tiszavirág-jelenség szépségének mulandóságáról is tudunk, itt, a Dunántúlon. Reménykedhetünk hát a szólásmondásban: az írás megmarad. Még ha az exhumálás költségei és a hamvak hazahozatala fáradságba és mérhető pénzbe került, már akkor is: „Vagy 400–500 pengőbe. A négy legnagyobb tapolcai pénztintézet 50–50 pengővel járult hozzá, Székesfehérvár városa 20 pengővel, Fejér vármegye ugyancsak 20 pengő erejéig, Tapolca nagyközség 100 pengőt adott hozzá, a Petőfi Társaság is adott valamicskét, a többi filléres adományokból került együvé... Sok évi munka volt 500 pengő!... Úgy ám, Bacsányi János!”

E vitriolos rész előtt azonban tapolcai közel- és hangképeket készít a publicisztika eszközeivel Pásztor Árpád. Pillanatra sem unatkoztak a hírlapolvasók. Sem Tapolcán, sem a pesti kávéházak székeiben. Pásztor Árpád május 9-én, hétfői napon emberileg-íróilag egyaránt nem meglepő kíváncsisággal kopogtat a tapolcailak ajtaján:

„– Van-e még Tapolcán Bacsányinak valamilyen atyafisága? – ezzel a kérdéssel érkeztem a kedves zalai városkába. Csodaszépségű, festői tavacskája országos nevezetesség lehetne!”

A processziós vallási ünnepre időzített püspöklátogatás miatt fellobogózott városkában Pásztor számba veszi, milyen atyafik vagy Batsányi- emlékek maradtak, ha már egyenes ági leszármazottja nem született a költőnek. Lajstromba vehette az első emléktáblát, amelynek reliefjét Szántó Géza véste ki, s amelynek szövegét Nagy Jenő írta. A költő vélelmezhető szülőháza helyén özv. Kemény Mórné háza épült. A házhoz tartozott még egy cserzőkút és egy vízpart közeli viskó, az utóbbit még beleírta tudósításába a szerző. Az lehetett Batsányi édesapjának, György úrnak a tímárműhelye. A *Bacsányi uccá*ban lakók közül szót vált Pásztor még Keszler Zoltán iskolaigazgatóval és a hetvenkét éves özv. Gyenes Sándornéval. Az úrhölgy a következőket nyilatkozta a hírlap- és regényíró kérdésére:

„– Semmi emlék, semmi személyes hagyomány nem maradt utána [B. J. után] Tapolcán?

– Semmi. Csak azt tudjuk róla nagyanyám elbeszélésből, aki nyolcvankét éves korában halt meg és mint kislány Ausztriában meglátogatta az oda internált Bacsányit, hogy magas, karcsú, ritka szép férfi volt. Mást azután ő se tudott róla. Itt írás, emlék, feljegyzés nem maradt se utána, se róla. Ha csak annak nem vesszük a plébánián az anyakönyvi bejegyzést.”

A matrikulában lévő bejegyzés Tapolca egyik ereklyéje napjainkban is. Batsányi életének alfája. Az ómegája pedig itt – előttünk, a sírban. Időzzünk még a fény és a sötét határmezsgyéjén Pásztor Árpád kalauzolásának segítségével, amikor május 8-án, délelőtt 11 óraker átrakták a költő és felesége egygye omolt csontjait-hamvait a kis, 140 centiméteres ezüstös koporsócskából újra két, immár tapolcai koporsóba. Az egyikre aranyos betűkkel *Bacsányi János*, a másikon *Bacsányi Jánosné* neve festetett fel. A cs-vel írt névváltozatba majd egy újabb helyesírási szabályzat, amely a

hagyomány elvét követi a családnevek tekintetében, visszaállítja a ts-t. A linzi közös kiskoporsó felső felében a férj, az alsóban a feleség koponyája volt található. Pásztor Árpád leírása nyomán bátran állíthatom, hogy Batsányi János porával elkeveredett Baumberg Gabrielláé, s viszont: Baumberg Gabriella porával elkeveredett Batsányi Jánosé, hiába tették őket megint két koporsóba. Nem lehet nem megrendülni a Pásztor Árpád által készített leíráson, amely minden fényképfelvételnél elevenebben idézi elém a hamleti látványt, amikor a dán királyfi lét és nem lét vívódásainak idején a részvét jelzőjével *szegénynek* nevezi Yorickot. A tapolcai temetőben nyolcvan esztendővel ezelőtt ért véget újratemetésével Batsányi tragédiája:

„– Hol az alsó fogsora? – kérdezi az egyik öreg munkás, míg átemeli Bacsányi koponyáját.

– Itt van, ni! – mond egy másik, és a csontok közül kikaparja a rebellis öreg magyar alsó kapcsán. – Minden foga megvan!

– Olyan a foga, mint a hab! – nézi csodálkozva a sírásó. – Pedig azt mondják, hogy 82 évet ért.

– És ott... az a koponya világszép Baumberg Gabrielláé. Gyengéd, szerelmes versek szülőágya, érzékeny szavak, bánatos kérések kigondolója, mikor Metternich és I. Ferenc császár előtt meghajolt száműzött ura érdekében.

Most itt hevernek a tapolcai kis temető kápolnájában, egy csomó idegen fogdossa, nézegeti őket. Azt mondják, ez a halhatatlanság, amelyért annyi könny és vér folyik...”

Kedves Hallgatóim és Olvasóim! Úgy érzem, Pásztor Árpád tudósítása nem csupán az 1934-es esztendőben szóló olvasóihoz, szól az nekünk most is, s hiszem, üzenete lesz a majdani évtizedekre. Amúgy hadd áruljam el, rám eső különös hatását az a róla szóló életrajzi adat is sokszorozza, hogy *A Pál utcai fiúk* című Molnár Ferenc-regényben ő az egyik Pásztor-fiú. Igen, üveggolyók, Fűvészkert... Na és a biztos tudás, hogy ott a grund. A haza. Hogy azért nem csak a költők, ám esetenként még a Nemecekek is az életüket adják.

Csillagsors

Vörös óriásból
fehér törpe
sugárzón roskad össze –
fényét elpazarolva,
világűrbe szórja,
jut melegéből a földre,
pislákoló szemekbe,
holtsápadt arcokba –

mint mondat végi pont,
vers végén fölragyogna.

Elsötétült képernyő

Szabadság tér –
rég MTV székház
főlépcsőjén állsz,
mint harmincas éveidben,
még abban a hitben,
hogy a felvevőgép átvilágít,
félrevert a szíved.

Vár már 'arany alkony',
öregeid a túlsó parton,
hiúság mit számít?
Ajtót mutatott ez a ház is,
'csillag' csak az Atya Isten
lábánál lehetsz,
ott ragyoghat akárki.

Ragozás

Lomha főnevet mozgat
a cselekvő ige,
csak helyesen ragozzad –
szelet vet,
vizet áraszt,
földet forgat,
lelket föltámaszt;

történés, létezés amott,
zsinórirással csavaros
összetett mondat,
sok kajla ékezet,
fontoskodó írásjelek,
ahogy hangsúly vetül,
az ige megtestesül.

T. ÁGOSTON LÁSZLÓ: A TITOKZATOS MANCS JAKAB

Szülőfalujába, Zengőszentmártonba hívták az író, mutatná be a gyerekkori barátoknak, meg a község többi lakosának a legutóbb megjelent novelláskötetét. No, meg számoljon be arról a közel félszáz esztendőről, amit szerencsét próbáló legkisebb királyfiként a nagyvilágban töltött. Nem is rossz ötlet ez a legkisebb királyfi hasonlat – veregette meg gondolatban a saját vállát –, meg a nagyvilág. Igaz, mindenki tudja róla, hogy az apja meg a nagyapja is becsületes iparosemberek voltak. Mindkettő asztalos. Pont annyi közül volt a mesebeli királysághoz, mint neki, elsőszülöttnek a legkisebb királyfihoz, meg Budapestnek a Nagyvilághoz. De indításnak nem hangzik rosszul. Legföljebb rákérdeznek, hogy is van ez, és máris kialakult egyfajta kontaktus előadó és közönsége között. Innét már csak folytatni kell valamiféle gyermekkori történettel. Azzal meg tele a padlás. Kétkötetnyi novellát írt a gyermekkori emlékeiből.

No, igen, de lehet, hogy ezeket már olvasták a falubeliek. Ezért is hívták haza. Ez az. Hazahívták. És ezek nemcsak szépen hangzó szavak, hanem igazak is. Valahányszor otthonról, a pesti lakásából haza igyekszik, haza, a szülőfalujába, és átlépve a megyehatárt, az országútról meglátja a zengőszentmártoni templomtornyot, mindig elérzékenyül, és eszébe jut valami rég feledésbe merült, ifjúkori emlék.

Mióta kocsira is telik, az alvégről, a temető felől kezdi a látogatást. Ott, ahol arcokká szelídülnek a sírkövek meg a faragott kopjafák, és visszaköszönnek, ha megsüvegeled őket. Nemcsak Jani bácsi, a szomszéd, akinek hajdan a térdén lovagolt, vagy Kovács Pista, a jó barát, akivel éveken át egy padban ültek az iskolában, hanem mind az ősök, akik egykoron az ő nevét viselték, és itt éltek le az életüket. Hány száz éve is? Az anyakönyvek tanúsága szerint több mint három...

Amint átlépte a megyehatárt, most is elé lépett a zengőszentmártoni templomtorny, magasra emelve csúcsán a buzogányt és a kakast. És előtolakodott egy rég elfeledett gyermekkori emlék is. Egy alacsony, cingár emberke, amint a villámhárítón fölfelé kúszik, hogy a több mint harminc méteres magasságban fogadásból kiszidolozza a rézkakast. Ott tolongott és leste a kocsmajtóból a fél falu népe. Hogy is hívták azt a fickót? Ejnye, hogy is? M-mel kezdődött a neve. Nem Molnár, nem is Mag, de valami hasonló... Mancs! Úgy van, Mancs Jakab volt a neve. Lakatosmester volt. Ott lakott az iskola mellett, és volt vagy négy lánya. Nagyon szép lányok voltak. A feleségére nem emlékszik, pedig biztos volt neki felesége is. Feltehetően szép asszony volt, mert az apjuktól ugyan nem örökölhették a lányok a szépségüket... Meg is nyerte a fogadást. Ott ünnepelték a kocsmában hajnalig. Ezt is megemlíti majd a könyvbemutatón, hátha emlékszik még rá valaki az idősebbek közül.

És valóban, volt, aki emlékezett rá. Kovács Jancsi, az egykori lovászegény. Legény... Most éppen a nyolcvanadik évét tapossa.

– Én is ott voltam akkor a kocsmában – mondta az öreg Kovács –. A Parti Jóska fogadott velem, akiknek a Pátyi dűlőben volt tizenöt hold gyönyörű szőlőjük. Nagygazdák voltak, nekik voltak a legszebb lovaik a faluban. Az apja föl is akasztotta magát, amikor kuláknak nyilvánították és kiköltöztették őket a présházba. De az már jóval később történt. Akkor még tele volt a pincénk borral. Finom boruk volt,

nagyon finom. Ez a Mancs meg igencsak szerette az italt, de pénze nem igazán volt rá. Kunyerálta a Jóskát, hogy adjon neki néhány litert. Ő meg nem akart adni. Addig-addig egyezkedtek, míg azt mondja neki a Jóska, hogy rendben van, ad ő neki akár ötven litert is, ha fölmászik a templomtoronyba és kiszidolozza a kakast. De nem ám akárhogy, hanem kívülről, a villámhárítón kell fölmászni. Ez a Mancs meg fölhúzott egy vastag bőrkesztyűt, és már indult is. Valóban fölment a kakasig, oszt megnyerte a fogadást. Azóta se tudta utánacsínálni senki.

Fölkapta erre a fejét Juhász Bálint, az alpolgármester, aki különben tanárember volt, és elhatározta, hogy megírja a falu történetét. Meg is alakította a fiatal református lelkészből meg néhány agilis fiatalból verbuvált helytörténeti egyesületet. Az irodalmi est után szólt is a papnak, nézzen utána az anyakönyvben, ki fia-borja volt ez a Mancs Jakab. Ott azonban semmi nyomát nem találták még a hívek névsorában sem.

– Nem hát – mondta az öreg Piróth, amikor megkeresték –, mert valószínűleg zsidó ember volt. Apám mesélte egyszer, aki ötven évig volt harangozó a templomban, hogy a harmincas évek végén vagy a negyvenes évek elején került ez az ember a faluba, amikor a zsidóüldözés volt. Többen is voltak ezek a Jánosi-tanyán. A grófi birtokon dolgoztak, ott nem háborgatta őket senki. Gépész volt ez a Mancs. Úgy látszik, tetszett neki ez a falu, mert a háború után is itt maradt. Lakatosműhelyt nyitott, de mindent föl vállalt, még a lópatkolást is. Amolyan ezermester-félének mondták. Aztán valamikor az ötvenes évek elején megállt a toronyóra. A fene tudja, honnan szalajtott párttitkár meg tapsolt örömeiben, mert akkor nem a templomot nézik az emberek.

– Nem falubeli volt a párttitkár? – kérdezte elképedve a fiatal helytörténész.

– Nem hát. Valahonnét a Nyírségből hozták. Becsületes parasztember olyan szemét munkát nem vállalt. A saját falujában meg különösen nem.

– Ő volt a falu ura?!

– Nem Ő! Az. Mifelénk az Ő-t csak emberre szokták mondani. Az vette föl a gazdákat a kuláklistára. Az söpörtette le a padlásukat. Még a templomba is betolta a pofáját, és akit ott meglátott, fölemeltette a beszolgáltatási járandóságát. Az mondta meg azt is, kit kell Recskre deportálni. No, szóval megállt a toronyóra. Kereste a tisztelendő úr, ki reparálná meg. Senki nem merte elvállalni. Akkor jött ez a Mancs Jakab, és azt mondta, ő megjavítja. Kérdezték tőle többen is, hogy nem fél ettől az istentelen párttitkártól? Azt mondta, nem, ő még a Sztálin Jóska öregapjától se fél. Föl is ment, meg is csinálta. Apám volt a segédje.

– A párttitkár meg szó nélkül eltúrte?

– Azt éppen nem mondhatnám. Ott aggatta a lábát, ahol tudta, de ez a Jakab is tökök gyerek volt ám! Állítólag egyszer fölment hozzájuk ez a sehonnai, amikor a Mancs éppen kint egyensúlyozott a toronyablakban valami keskeny lécen, és elkezdett pofázni. Az az alacsony, vékony ember meg úgy elküldte a jó édes anyjába, hogy majd' legurult a létrán nagy igyekezetében. Ilyet akkoriban csak azok mertek megcsinálni, akik megjárták Auschwitzot. Hát ezért is mondták, hogy zsidó ember volt.

– A fenét volt ő zsidó ember – ingatta a fejét Jóború Vince. – Lengyel katona volt. Akkor jöttek át hozzánk a gróf tanyájára, amikor a németek lerohanták Lengyelországot. Különben honnan értett volna az aknákhöz? Apám ott volt inas a birtokon, ő már csak tudta... Amikor negyvennégy telén itt állt a front a falu határában, rengeteg aknát telepítettek az egyik oldalon a németek, a másikon meg az oroszok. Napokig lötték egymást kegyetlenül, de nem tudták dűlőre vinni a dolgot. Aztán meg repülőről is szórtak le az amerikaiak különféle robbanószerkezeteket. Olyan volt, mint egy töltőtoll. Aztán megcsavarták a szárát, és robbant. Szegény Kudar Janinak is az szakította le a karját. A Sanyinak, az öccsének meg a szemét verte ki. A végén már az utcára se merték kiengedni a gyerekeket, nehogy találjanak valamit. A gazdák meg nem merték nekiereszteni az ekét a földnek. No, akkor jött ez a Mancs Jakab, és azt mondta, hogy senki ne nyúljon az aknákhöz. Szóljanak neki, ha látnak valahol, majd ő elintézi. Volt két embere, azok szépen kiemelték, ő meg szétszerelte.

– És mi lett a szétszerelt aknákkal?

– Hát ez az. Állítólag ki akarták tüntetni a hősiességéért, meg hogy megmen-tette a falu lakóinak az életét, aztán valahogy mégis légy került a levesbe.

– Miféle légy?

– Hát olyan légy, hogy el akarták számoltatni a robbanóanyaggal, és valami hiányzott. Gyutacs vagy lőpor, vagy a fene tudja, mi. Én nem értek hozzá... Úgyhogy a végén majdnem lecsukták a jótéteményéért. No, hát ebből is látszik, hogy katona volt. Lengyel, vagy esetleg cseh, a neve után.

– Már gyerekkorában is ilyen volt ez a Vince – mosolyodott el a bajsza alatt Török Péter. – Mindent jobban akart tudni másoknál. Elég, ha a nevét kimondod. Mancs. Ilyen névvel csak sváb lehet valaki. Innét a második község tiszta sváb falu volt. A háború után ezeket mind kiköltöztették Németországba. Azt mondták rájuk, hogy volksbundisták voltak és a német hadseregben szolgáltak. Lehet, hogy ez a Mancs Jakab is onnét keveredett át hozzánk, mert nem akart bevonulni a németekhez. Nálunk is volt néhány sváb gazda, gondolom, azok bújtatták. Rendes, dolgos emberek voltak, nem volt azokkal semmi gond, mégis kizsuppolták őket is. No, hát ilyen dolog ez a politika... Jó gyerek volt ez a Jakab, a bátyám ismerte. Szerette a borocskát, de hát ki nem szereti? Attól még nagyon jó gyerek volt. Mesélik, hogy a háború után, amikor ez a hogy is hívták? Ez a párttitkár megalakította a napszámokból a téeszcsét a gróf birtokán, nem volt fogatjuk, amivel dolgozzanak a földeken. A parasztnak is csak az volt, amit az oroszok meghagytak, elvenni se volt mit. Hát ez a Jakab hajtott föl valahol régi, öreg, lerobbant körmös Hoffer traktorokat, aztán háromból sikerült neki összerakni egyet. Azzal kezdtek el szántani. Nagyon hálás volt érte a párttitkár elvtárs, mert külön dicséretet kapott ezért a járási főnökétől. Hát ezért mert vele kiabálni a templomtoronyban a Jakab, nem a vallási hovatartozása miatt.

– Ötvenhatban itt lakott még?

– Itt. Ezt meg a régi Betérő Csárda kocsmárosától tudom. A csárda ott állt az országút mellett, a volt takarmánykeverő szomszédságában. Tavaly bontották le az

épületet. A kocsmáros egy Fodor nevezetű volt, egy időben sokat beszélgettünk vele a régi időkről. Azt mondta, október huszonharmadikán este már bezárt, le is feküdt, aztán egyszer csak verik ám a rolót. Ki a fene? Ki a fene? Hát kinéz, látja ám, hogy a Jakab. Fülíg olajos, mint mindig. Kiszól neki, hogy zárva van, menjen szépen haza. Ő meg csak áll az ajtó előtt, és egyre mondja, hogy erressz be Imre, baj van. Mi az a baj? Hát Pesten már lőnek, kitört a forradalom. Az oroszok mind le fognak mészárolni bennünket. No, aztán beengedte, beültek a raktárba, és bánatukban elkezdtek inni. Több mint két hétig ott ültek a raktárban, és megittak harminc láda sört. Aznap szállították, könnyű volt megszámolni. Amikor aztán megjöttek az oroszok meg elmúlt a forradalom, persze számon kérték a készletet. Az Imre meg azt mondta, hogy az oroszok itták meg az egészset.

– Apám mesélte egyszer, hogy együtt jártak föl Csepelre dolgozni – merengett a kiströccsös pohárba Deli Bálint. – Az ötvenes évek végén behajtották a gazdákat a téeszcsébe, az iparosokat meg a kátéeszbe. Aki tudott, inkább elszegődött a gyárba segédmunkásnak. Spénhordó prolik lettek az ezüstkalászos gazdákból. Már aki tehette, mert jöttek ám a pesti munkásörök agitálni piszkosul. Kítették maguk elé az asztalra a pisztolyt, leültették szembe a parasztot, aztán „beszéljessünk a jövőről, bátyám!” A gazda meg kihúzta az asztalfiókot, kította mellé a disznóölő nagykést, és azt mondta: „Hát akkor beszéljessünk, ecsém!” Többen meghaltak az idő tájt... Sokan elköltöztek a Pest környéki falvakba, mert hogy Pestre nem engedtek bejelentkezni... Mások meg vonatoztak. Nagyapám aláírta... no hiszen... de végül is az ő keze írása volt... a belépési nyilatkozatot, mert ő volt a gazda, apám meg elment a gyárba dolgozni. Hajnalban négy órakor indult, este hétre ért haza, de legalább volt valami biztos keresete, mert a munkaegységből fölkapott az álla a téesztagnak. A Mancs is velük vonatozott minden nap. Aztán egyszer csak kítették a képét a dicsőségtáblára. A gyárba vezető úton két oldalt ki voltak rakva a kitüntetett dolgozók fényképei meg a munkaverseny plakátok. Azt én is láttam, amikor egyszer fölmentem apámmal munkát keresni. Olyan volt, mint egy plakátkiállítás. Szocialista brigádok vigyorogtak a táblákról, meg a gyár legjobb sportolói, meg ilyesmik. A Mancsnak is volt valami nagy újítása, vagy találmánya, én már nem emlékeszem, mi... Lényeg az, hogy kítették az ő képét is. Aztán kaptak lakást is a gyári lakótelepen. Azóta nem hallottam róla. Úgy eltűnt abban a hatalmas Pestben, mintha a föld nyelte volna el.

– Hát ez nem igaz – bosszankodott magában Juhász Bálint, az alpolgármester. – Nem létezik, hogy a huszonegyedik században ne lehessen kideríteni, ki honét jött, ki volt, és hová tűnt el. Ámbátor... elég sok akta meg nyilvántartás eltűnt az utóbbi időben. No, meg amit nyolcvan meg száz évre titkosítottak. De hát ez a Mancs Jakab se politikus nem volt, se bankár, se... Vagy a fene tudja... Oly korban éltünk mi e Földön, amikor bármi igaz lehetett, és annak az ellenkezője is.

Rendben van, nem itt született ez az ember. Se földje, se háza nem volt a faluban. Nem szerepel az adónyilvántartásban. Nem váltott ki iparendélyt, sőt még ebadót se fizetett. A házassági anyakönyvben nem szerepel a neve. Hát persze, mert az asszony se falubeli. Egy büszke zengőszentmártoni gazda nem is adta volna a lá-

nyát egy ilyen jöttmenthez. A lányai viszont itt jártak iskolába. Ezen a nyomon talán el lehet indulni. Meg is találta őket a naplóban.

Nem négy, hanem csak három lánya volt. Az egyik Mancs, a másik Mants, a harmadik Manch néven szerepelt a nyilvántartásban. Csak a nevük, semmi más. Se egy dicséret, se egy dorgálás, semmi.

Amikor legközelebb Zengőszentmártonban járt az író, megkérdezte az alpolgármestertől, hogy halad a monográfiával.

– Köszönöm a kérdéset, Feri bátyám – válaszolt a fiatal tanár –, már majdnem nyomdakész a kézirat. Nagyon érdekes dolgokat sikerült megtudnunk az idősebb emberektől a háború utáni évekről, csak azt nem sikerült még hitelt érdemlően tisztáznunk, ki is volt tulajdonképpen az a bizonyos Mancs Jakab, aki kiszidolozta a templomtornyon lévő rézkakast.

Faludy másodszer kétszázezer társával együtt hagyta hátra az országot, az 1956-os forradalom eltiprásakor. Nem vett részt fegyveres harcokban, mint minden alkalommal megírta, október 23-át az Írószövetség visegrádi üdülőjében élte meg, ahonnan másnap gyalog kellett hazaindulnia.¹ Múltja, a forradalmi Írószövetségben elhangzott szavai és ekkor már második feleségének, Szegő Zsuzsának megjelent újságcikkei azonban egyként arra hajtották a házaspárt, hogy 1956 novemberének utolsó éjszakáján Hegykőnél átlépjék az osztrák határt. (Első felesége, a Babaként emlegetett Valy Faludy, 1950–1953 közti bebörtönzése alatt elvált férjétől, a rendszerváltáskor már Izraelben élt, s a költő szerint onnan próbálta leveleivel megszarnolni hajdani férjét. Megjegyzem, a hivatkozott levelekben semmi, Faludyra kompromittáló nem található, így a költő fönnmaradt dühös levélfogalmazványa inkább a hajdani házastárs személyné, s nem tetteinek szóló indulat eredménye lehet.)²

Életük újrakezdését a család szétszakadása nehezítette meg. Miután életveszélyes körülményekre számítottak a határon, huszonhárom hónapos Andris fiukat itthon hagyták. Meglepő ötletbörze tanúi lehetünk a feleség Faludyhoz írt, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött levelezését olvasva.³ Kitalált izraeli rokonok nevében kérjenek kivándorló-útlevelet (ehhez lépéseket is tettek). Fizessenek le egy teherautó-sofőrt és vöröskeresztes segélykocsiban csempésszék ki a fiút. Parasztaszonyok hozzák ki saját gyermekükként. Faludy, letartóztatást kockáztatva, rontson be a bécsi magyar követségre s adjon be hivatalos kérvényt. Vonják be a költőt meghívó Costa Rica államapparátusát. A megoldás végül onnan érkezett, ahonnan senki sem várta. Faludy György, fiával rossz kapcsolatban lévő, kissé lenézett édesanyja, Elisabeth Leimdörfer lépett. Andrást elhunyt lánya, Láng Livia nevére örökbe fogadta mint talált gyereket, majd megvesztegetéssel kivándorló-útlevélhez jutott.⁴

A Londonban letelepedő család sokkal szerencsésebb politikai környezetbe érkezett, mint az 1938 végén Párizsba utazó Faludy: politikai rokonszenv, pezsgő szellemi élet s az ehhez szükséges anyagi források várták őket. Tudtukon kívül még a CIA is támogatta a hidegháborús játszma részeként fölfogott emigráns szervezeteket.

Ellentétben az első emigrációval, 1957 és 1989 között a hazai irodalmi életből megkísérelték kirekeszteni, nevét kitörölni. Ez persze nem sikerült tökéletesen: illegális másolatok, gépeléssel sokszorosított kötetek, a cenzúrát kikerülő kalózkidadások tartották fönn a Villon-átiratok emlékét. A Faludy elleni határozott fellépés oka, hogy – a kor hivatalos nyelvhasználatában – a költő „a hidegháborús propagandát szolgálja”,⁵ azaz Kéthly Anna lapjában például záporozva szidta Kádárt. Ennél is fontosabb, hogy következetesen visszautasította az itthonról érkező szirénhangokat, csábítást. Így amikor 1981-ben *Vándorének. Nyugat-európai és tengerentúli magyar költők* címmel antológiában jelentették volna meg tizenkét versét, megtagadta azok közzétételét. Hozzáteszem: különösen, hogy azokat egyoldalúan válogatták Amerika-ellenesre, s a honoráriumot csak Magyarországon vehette volna föl, részletekben.⁶

* Írásunk a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságban 2015. április 7-én elhangzott előadás második felének szerkesztett formája. Az első rész a Somogy 2015/2. számában jelent meg.

A másik lényeges eltérés az 1938–1946-os emigrációtól Faludy irodalomszervező, központi szerepe. Immár nem pályakezdő fiatalember, hanem neves és gyakorlott költő-újságíró, politikai ellenálló érkezett személyében Nyugatra. Még 1956-ban hathetes latin-amerikai előadókörútra ment, melyet később skandináviai követett. 1957-ben megjelent első emigráns, németre fordított kötete, s a megalakuló Magyar Írók Szövetsége Külföldön a vezetőségbe választotta, az ekkor létrehozott emigráns Irodalmi Újságnak pedig szerkesztője lett.

A londoni Irodalmi Újság igyekezett az emigráció minél teljesebb spektrumát megnyerni. Szerkesztőségében ott volt a Sztálin-díjas Csillag-főszerkesztő, Aczél Tamás, a pesti Irodalmi Újságot szerkesztő Enczi Endre, a Rajk-peres Pálóczi-Horváth György, a parasztpárti Szabó Zoltán, Kovács Imre és Vámos Imre, a Szép Szó megalapító, a Rákosi-korszakot börtönben végigülő Ignotus Pál, a rádiós Cs. Szabó László, s a háttérben maradáshoz ragaszkodó 1948-as emigráns, Zilahy Lajos.⁷ Az impozáns gárdából Faludyra tartozott minden nem politikai téma, azaz a két legfontosabb szerkesztő egyikeként a lap irodalmi irányítója volt.⁸ Saját neve alatt félszáznál több publicisztikája jelenhetett meg, sok név nélkül közölt írásával együtt. Már kiforrott stílusban írt meg ezek közt sok olyan témát, melyek későbbi földolgozása az életmű ismert része lett (pl. *Dunapentele – Sztálinváros és vissza*). Közvetlenül a halála után egy, nem a teljes anyagot közlő kötete is jelent meg ezekből *A forradalom emlékezete* címmel.

A szerkesztőség szivárványkoalícióját hamar kikezdték a politikai viták, illetve a csökkenő anyagi támogatás. Áskálodni kezdtek egymás ellen, a folytonos fúrás és panaszkodás sikkasztási vádaskodásig, Határ Győző szerint pofozkodásig éleződött.⁹ Végül 1962 januárjában Faludy otthagyta a szerkesztőséget, mely áttelepült Párizsba, s a lap Méray Tibor szerkesztése alatt, ha kevesebb pénzből is, de politikai szellemét megőrizve jelenhetett meg tovább, egészen a rendszerváltásig.

Igen nehéz periódus volt ez Faludy magánéletében is. 1959-ben anyja kórházba került, miután elütötte egy autó, szeretett anyósa pedig meghalt.¹⁰ 1960-ban halva született meg lánya.¹¹ Felesége csontrákban betegedett meg, s 1963 szeptemberében elhunyt – miközben Faludy szerkesztőségi vitákban őrlődött, majd megélhetési forrását veszítette el.

A XX. század magyar Odüsszeusza ekkor örült bolyongásba kezdett: két év alatt húsz lakcíme volt. Végül 1965-re az előző évben függetlenné vált Máltán telepedett le. Közben az ötvenes éveiben járó, gyászoló költő mágnesként vonzotta a nőket és a férfiakat. A „kis női csukák” közül, későbbi szerepe miatt is, kiemelkedett a Faludyval épp egyidős Erényi, elhunyt férje után Kálmánnak is nevezett Lili. Az ő alakját az író csak halála előtt mutatta be prózájában, a nő hihetetlennek tűnő legendájával. *A Pokol tornácán* beszámolója szerint horthysta katonatiszt lánya, aki párizsi táncosnő nővéréhez szökött ki Franciaországba.¹² És mégis, ismét alátámaszthatjuk Faludy hihetetlen történetét: regényes művében, ha túlzásokkal is, csupán színezte a valóban megtörtént eseményeket. Az apa honvédségi számtiszt volt, s Lili nővére tényleg Párizsban volt táncosnő.¹³ A fekete hajú, von-

zó, a transzcendencia iránt érdeklődő, idős korára buddhizmusra áttért Erényi-lány újabb irodalmi kékharisnya volt, aki már jelentős skalppal rendelkezett: Gelléri Andor Endre múzsjaként megörökítést nyert annak *Egy önérzet története* című művében, Erényi Lili helyett Erber Lulu néven. Gelléri szerint kéziratait átolvasta, átdolgozásukhoz tanácsokkal látta el – s szinte háttérbe húzódó társszerzőnek ábrázolja őt. Nem tudom, Lili vagy nővére rejtezhet-e a *Pokolbeli víg napjaim* 1941-ben Párizsból menekülő magyar táncosnőjének irodalmi alakja mögött. Ami adatolható: a második világháború alatt Erényi Lili irodalmi szalont vezetett Tangerben, ahol a száműzöttek biztosan megfordultak. Faludy levelezése alapján ugyanis 1956-ban a Bécsbe érkező emigráns házaspár már ismerősként látogatta meg. Kevesebb mint öt hónappal a feleség halála után Faludy Lili karjában is megnyugvást keresett. Évtizedeken és költözéseken át megőrizte a szerető hozzá írt szerelmeslevelet: „Igen nagy kedvem volna visszarepülni Londonba egy napra és odabújni hozzád – még egy bizonyítékot magamnak, hogy igaz valóság, ami történt, és nem képzelet csupán. [...] Két dologra vágyom, de nagyon; az első: újra átélni az első éjszakát, amit együtt töltöttünk, a második: Tanger a bolhás arabjaival.”¹⁴

A négy Erényi-lány közül a fiatalabb húgokkal is viszonyt kezdett. A legkisebb Auróra (Rory vagy Hajnal) kezét egyenesen megkérni szándékozott, csak lebeszéltek tervéről.¹⁵ Klára pedig, egy brit bankár Máltán élő neje, hónapokra vendégül látta a szigeten. Jellemző egy ekkor született baráti levél, a *Pokolbeli víg napjaim* angol fordítójától, Szász Katitól. „Ki az a nő, akit ismerek, és aki a fürdőkádba bújt? Nem Klári, ugye? Írd meg. A fiúról is írd. És Andrásról”¹⁶ – azaz egy ismeretlen történetben szerepel egy valószínűleg meztelen nő, aki feltehetőleg nem azonos Erényi Klárával, a vendéglátóval, de ő is megjelenhet akár meztelenül Faludy előtt, s a kiskamasz Faludy András mellett még egy „fiú”-ként emlegetett rejtélyes alak is színre lép.

Ebbe a szabados világba csöppent bele Faludy újabb nagy szerelme, Eric Johnson (1937–2004). Az életútját, sőt -korát Faludy elől is leplező amerikairol mégis bőséges adataink maradtak fenn, köszönhetően a kádári titkosszolgálat mindenre kiterjedő dossziéinak.¹⁷ Eric hungarológiai érdeklődése magyar keresztapjától származhat, mindenesetre az egyetemen magyar irodalomból vett föl kurzust, s nyelvvizsgát is tanulni kezdte. Belépett a hadseregbe, majd, térdsérüléséig, Chicagóban és New Yorkban volt balett-táncos. Mint szerelmes levelekből adatolhatóan mások is, a *My Happy Days in Hell* elolvasása után szeretett bele látatlanul Faludyba. 1965 őszén turistaként érkezett hazánkba – az ÁVH szerint ellopott ezer dollárból –, ahol turistavízuma ellenére állásért folyamodott a Magyar Rádióhoz és az ELTE-hez, miközben fűnek-fának hangoztatta, hogy Faludyval óhajt találkozni. Miután megtudta, hogy az már kilenc éve külföldön él, továbbállt, s 1966 tavaszán Máltán érte utol. Szerelmükről gyönyörű szonettek tanúskodnak, bár a költő később többször fölkelte Eric féltékenységét, aki két évtizeddel később öngyilkosságot is megkísérelt.¹⁸ Faludy ugyanakkor mindent elkövetett, hogy három és fél évtizedes kapcsolatukat titokban tartsa. Anyja két évvel később jött csak rá, hogy a nyilvánosságnak személyi titkárként bemutatott férfi miért is él együtt fiával.¹⁹ Fiát, jó barátnéja, Szász

Kati tanácsára, bentlakásos iskolába adta.²⁰ Ennél is szerencsétlenebb kísérlet volt azonban, amikor névházasság kötésére szánta el magát: ugyanis korábbi szeretőjét, Erényi Lilit választotta. Utólag Faludy a házasságot úgy állította be, mintha csupán szívességből kötötte volna, hogy az özvegy, marokkói szőnyegszövőüzem tulajdonosaként megélő emigránstársát angol állampolgársághoz juttassa.²¹ Az, hogy a névházasság 1969-től 1982-ig tartott, azt mutatja, Faludynak is előnyt nyújtott alibiként. Nem számolt azonban azzal, hogy régi kedvese még mindig szerette őt, s nem volt hajlandó tudomást venni arról, hogy korántsem olyan forró a kettőjük közötti viszony, mint volt azon a régi, londoni szerelmes éjszakán. Üldözte, közös ismerőseiknek azt terjesztette, mennyire szeretik egymást, s szenvednek a különéltől,²² s évtizeddel elválásuk után, miután vagyontát utazásokra verte el, a már hazatérő Faludynak levelekben célozgatott arra, hogy ha az kidobná Ericet, milyen szépecskén is élhetnének együtt abban a nagy, Szent István körúti lakásban. Szegény szomorú véget ért: férjét túlélve, Faludy másik, ismeretlen özvegyeként egy angliai otthonban, száz éven felül, gazdag életét teljesen elfeledve hunyt el.

Visszatérve a Máltán élő szerelmes Faludyhoz: azzal kellett szembesülnie, hogy semmilyen megélhetése nincs. A *Pokolbeli víg napjaim* diadalútja, az angolt követő német, dán, francia kiadás hatására megpróbált prózaköteteket írni, de sem a *Karoton*, sem a *Rotterdami Erasmus* nem ért el anyagi sikereket, így a reneszánsz Firenzéről írt regényét sajnos félbe is hagyta, sőt annak szövege nem is maradt fenn. Hazatért Máltáról Angliába, majd 1967 decemberében kapva kapott egy torontói meghíváson. Volt recski rabtársa, Egri György ugyanis azt írta neki, Kanadában egyetemi katedra várja a neves Northrop Frye tanszékén, de mint kiderült, a csali hamis volt, csak 1969-től tarthatott ott előadásokat, s még a New York-i Columbia is hamarabb hívta meg.

Igen kellemetlen helyzetben találta hát magát: szeretőjével együtt vendégségben élt egy másik családnál. Törlesztésként kezdett írni a házigazda alagsorban szerkesztett lapjába, a torontói Menórába, mely az észak-amerikai magyar nyelvű zsidóság hetilapjául szolgált. Az emigráns lapok többségéhez képest igen jó színvonalú újságba írt cikkeket egy idő után egy kényelmesebbnek tetsző megoldás követte: a *Pokolbeli víg napjaim* folytatásos megjelentetése. Miután az eredeti magyar nyelvű kézirat elveszett, Faludy az angol kötetet fordította vissza, s egészítette ki az olvasókat érdeklő részletekkel. A lapé azonban nem csak az első magyar nyelvű megjelenés dicsősége. Miután az első hazai, 1987-es szamizdat-megjelenéskor ez a szövegforrás sem állt rendelkezésre, Faludy ismét angol kötetből fordított vissza művét, s ismét kiegészítette a magyar olvasókat érdeklő részletekkel – ezek a betoldott részletek azonban alapjaiban eltérnek a korábbiaktól, így a Menóra és a hazánkban megjelent kötetek szövege eltér egymástól, például az 1950-es évek ábrázolásában az újság sokkal részletezőbb, anekdotákban gazdagabb, s éppen ezért szétesőbb.

Faludy verseinek angol nyelvű fordításai közben egyre nagyobb sikereket értek el a kanadai angolajkú olvasóközönségnél. Sajnos, magyar költőként ezt nem tudta anyagiakra fordítani: panellakásban élt, a magyar megjelenések pedig alig fi-

zettek jogdíjakat. Jellemző a 28. Villon-kiadás 1977-es jeruzsálemi esete: fizetségként kapott száz kinyomtatott példányt: adja el maga, ha pénzre vágyik.²³

Ugyanakkor a torontói, majd a québeci egyetemen is díszdoktori címet szerzett, vendéglőadásokra hívták Észak-Amerika-szerte, kanadai állami ösztöndíjokban részesült. 1984-ben, 1985-ben és 1986-ban amerikai barátai állítólag még a Nobel-díjra is fölterjesztették.²⁴ Ő ezt távolságtartó iróniával fogadta. Ahogy egy ekkori gépirata hátuljára rögtönözte:

„Lezüllött az irodalom.
Költő csak nagyritkán akad.
Ott tartunk, hogy már engem is
Nobel-díjra ajánlanak.”²⁵

Majd egy, harmadik feleségének írt levélben szokott humorával így fogalmazta meg minimális esélyeit: „...svéd fordítás nélkül mintegy 1% lehetőségem van, hogy megkapjam a Nobel-díjat; ha viszont Thinsz [Géza] lefordítja néhány versemet svédre, és azt a bizottság egyes tagjai netán elolvasnák, úgy sanszaim 00,00%-ra csökkennek.”²⁶

Faludy a sikerek ellenére sem tudta és akarta elvetni magyar identitását, hiába kapott ezért szemrehányásokat karriert építő emigránstársaitól. „Bánt, hogy Magyarországra akarsz verseskötetet becsempészni, bánt, hogy fontos neked, ott mi történik, hogy felizgatod magad, ha politikáról van szó, hogy nem tudsz elszakadni. Talán költőnek a legnehezebb emigrációban élnie, mert a vers igazában lefordíthatatlan, még ha szép vers is a fordítás, és így neked is az igazi publikumod hiányzik.”²⁷ Ugyanezt fogalmazta meg angolul fia is: „Az angolul beszélő közönség arra íteltetett, hogy csak az árnyékát kapja meg a lényegnek, a másolatot, a fotográfiáját. Az igazi Faludy a magyar nyelvbe és a magyar kultúrába van zárva; az ötletek és megfeleltetések átjönnek, de nem a lényeg maga.”²⁸

Az első emigráció kinyitotta Faludy előtt a világot, új helyszíneket kapcsolt be a magyar irodalom történetébe. A második emigrációnak Faludy modern, ökokritikai szemléletét köszönhette. A magyar irodalomból az elsők közt, ha nem a legelsőként fogalmazta meg a környezetszennyezés tragikus mértékét, a környezetvédelem szükségességét. A természet tisztítása mellé hasonló tragikus, az emberiséget fenyegető veszélyként értékelte a tömegfogyasztás káros voltát, a kultúra pusztulását. Amerikában élve ezek a jelenségek sokkal hamarabb fölkeltek a figyelmét, mint hazai író- és költőtársaiét, ráadásul mindig is apokalipszisekben gazdag költői víziói (fasizmus, pompeji strázsa, atomháború) sorozatába jól illeszkedtek az új pusztulás-mítoszok.

1987-ben Bereményi Géza és Gyarmathy Livia készítettek Faludyval dokumentumfilmet dubrovnikai nyaralása közben. Ennek 78. születésnapjára időzített bemutatójára érkezett haza. A nagy sikerről, díszvetítésről, Püskínél megjelent versesköteteinek szétkapkodásáról, az esőben dedikálásra várakozó sorról még szorgosan

beszámolt az államvédelmi hatóság megbízott jelentője, a kis részben Faludy által is mozgatott rendszerváltást azonban nem állíthatta meg. S ennek egyik biztos jeleként, 1989-ben, harminchárom évnyi második emigráció után, Faludy György ismét és véglegesen hazatérhetett.

Jegyzetek

- ¹ Pl. Faludy György: *Pokolbeli napjaim után*. Budapest, 2000, 75–76.; Faludy György – Faludy Zsuzsa: *A forradalom emlékezete*. Pécs, 2006, 11–12.
- ² A csonka, így keltezetlen, Ács Valériának szóló levélfogalmazvány és a világháborús Faludy-levelek az OSZK Kézirattárában találhatóak.
- ³ Szegő Zsuzsa Faludy Györgynek, [1956. december] vasárnap este, [Bécs] és 1957. január 29. – OSZK Kézirattár.
- ⁴ Bika Júlia interjúja Faludy Györggyel. 1987. június 19., gépirat – Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM).
- ⁵ *Ki kicsoda?* Kossuth, Budapest, 1972, 153.
- ⁶ Ács Vera Faludy Györgynek, Budapest, 1981. január 5. OSZK Kézirattár.
- ⁷ Lásd az Irodalmi Ujság levelezését a PIM-ben.
- ⁸ „A politikai szerkesztés az én hatásköröm, az irodalmi szerkesztés Faludy Györgyé. Az »Irodalmi« nem egy rovatot jelent, hanem mindent, ami nem kifejezetten politika.” Ignotus Pál Aczél Tamásnak, London, 1958. augusztus 20. – PIM.
- ⁹ Határ Győző: *Életút 3. Életünk*, 1994. 9. sz., 808–810.; Faludy György [Szász] Bélának, 1980. szeptember 10. – OSZK Kézirattár.
- ¹⁰ Faludy György Jørgen [Schliemann]nak, 1960. január 19. – OSZK Kézirattár.
- ¹¹ Vö. idézett levél, és Faludy György Kálmán Lilynek, Philadelphia, 197[?]. március – OSZK Kézirattár.
- ¹² Faludy György: *A Pokol tornácán*. Pécs, 2006, 113–114.
- ¹³ Vargha Kálmán: *Gelléri Andor Endre*. Budapest, 1986, 85–86.
- ¹⁴ Kálmán Lily Faludy Györgynek, Frankfurt, 1964. február 21. – OSZK Kézirattár.
- ¹⁵ Szász Kati Faludy Györgynek, London, 1965. szeptember 3. – OSZK Kézirattár.
- ¹⁶ Szász Kati Faludy Györgynek, [h. n.], 1965. augusztus 10. – OSZK Kézirattár.
- ¹⁷ Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának Faludyval kapcsolatos dossziéit a költő unokája, Alexander Faludy kérte ki, s bocsátotta rendelkezésemre.
- ¹⁸ Andrew Faludy Faludy Györgynek, 1986. február 20. – OSZK Kézirattár.
- ¹⁹ „Egy idegen, akit nem tudom, mily kapcsolat jogosít fel Tégedet mint kiskorút kezelni, s lakás, iskola stb. iránt intézkedni? Vagy anyagilag oly jól állsz, hogy már udvarmestert tarthatsz? [...] A levél tónusa után »for years and years« egy olyan kötöttséget, befolyást, hypnotikusát látok, mint annak idején Valihoz.” Elisabeth Leimdörfer Faludy Györgynek, [London?, 1968. április] 5. OSZK Kézirattár.
- ²⁰ „Ha magadhoz veszed, abba a házasságba, amiben élsz, megpecsételd a sorsát, ebből a szegény, már úgyszegye idegzetű gyerekből teljesen társadalmon kívüli és soha normális életbe beilleszkedni nem tudó embert csinálsz.” Szász Kati Faludy Györgynek, [London?, 1966] – OSZK Kézirattár.
- ²¹ *A Pokol tornácán*, i. m., 194.
- ²² Andrew Faludy Faludy Györgynek, 1976. március 28. – OSZK Kézirattár.

²³ Faludy György [n. n.] Sándornak, 1980. szeptember 10. – OSZK Kézirattár.

²⁴ Andrew Faludy Faludy Györgynek, 1985. október 10. és 1986. február 20. és 27.; ill. Kálmán Lily Faludy Györgynek 1987. november 7. – OSZK Kézirattár.

²⁵ Faludy György: *Elfeledett versek*. Pécs, 2010, 172. és 235.

²⁶ Faludy György [Erényi?] Klárinak, Toronto, 1986 – OSZK Kézirattár.

²⁷ Szász Kati Faludy Györgynek, Mar Plata, Spanyolország, 1975. január 12. – OSZK Kézirattár.

²⁸ Andrew Faludy Faludy Györgynek, 1984. május 1. OSZK Kézirattár.

Beszélgetés Szakolczay Lajossal

Szakolczay Lajos irodalomtörténészt több évtizedig tartó szoros baráti szálak fűzték Kolozsvári Papp Lászlóhoz. Ennek a hosszan tartó barátságának az emlékét őrzi a *Szakolczayval az aluljáróban* című esszéregény, amelynek keletkezési körülményeiről, írói módszeréről kérdezem.

– Kolozsvári Papp Lászlóval 1990 szeptemberének egyik délelőttjén találkoztak az EMKE-aluljáróban, s ez az összefutás vezetett a könyv születéséhez – írja a regényében a szerző. Valóban megtörtént ez a találkozás?

– Valóban megtörtént, s amit Laci ír, szociográfiai hitelességű. (Kell is, hogy az legyen – legalább az indítás tűnjék komolynak –, hiszen később a valóság az írói fantázia „kacsaringói” közé van elrejtve.) Minthogy én a Kortárs versrovatát szerkesztettem, jobbára a költőkkel voltam csaknem napi kapcsolatban. Az író kényes állatfajta, sokat kell neki udvarolni azért, hogy kéziratot küldjön, hacsak nem a zöngeményeit mindenhová küldő dilettáns az illető. Százsámra írtam a leveleket – hagyományos töltőtollal, hiszen azt nem kellett, mint a golyóstollat, papírra nyomni –, hogy minél több értékes költeményhez jusson a rovat. A prózaírók, noha sokat ismertem közülük, ilyen mélységben nem voltak a látókörömben. Akivel találkoztam, kérdezgettem hogyan élte felől, mit csinál, ír-e valamit, megtisztel-e bennünket valamilyen szöveggel.

Kolozsvári Pappal, amiként az a fullánkos *remekműben* írva vagyon – a kilencvenes évek magyarországi (és egy kissé európai) politikai, művészeti stb. életéről nem készült pontosabb helyzetkép – valóban találkoztam a Blaha Lujza téri aluljáróban. Írásra, széppróza írására biztattam, minthogy emlékezetem szerint már régen küldött nekünk anyagot. (Hogy ihletadó ordításomra ilyen *robbanó* lesz az az anyag, soha nem gondoltam volna.) Kesernyész humorára, pesszimista-optimista látéletére olvasóként is már jó ideje vevő voltam. Egyszer le kellett szállnom a hatos villamosról, annyira szégyelltem magamat a folyamatos – olvasás közbeni – nevetésem miatt, amelyet egy Kolozsvári Papp-novella, Brebodán bácsi szakszervezetis futóversenye váltott ki belőlem.

Szóval, összefutottunk Lacival az aluljáróban, s innentől kezdve – hihetetlen, több órán át (!) beszélgettünk (de miért nem ültünk le egy asztalhoz a Nemzetiben vagy az EMKÉ-ben?) – elszabadult a pokol. Mi minden került terítékre? Nők, politika, irodalom, színház, Erdély, Közép-Európa, háború, az író erkölcsé, egyesek köpönyegforgatása, seggnyalása. Barátom azt mondja, minthogy még fortyogó a helyzet, nem alakult ki, nem ülepedett le semmi, szépprózáat nem tud írni. Arra nagyobb rálátás kell. Írjál akkor nem szépprózáat, kérlelem. Az író azért író, hogy írjon! Szabadkozik, szabadkozik. Közben ahogyan disputálunk, vitatkozunk, az ilyen-olyan árusokat szorítjuk a falhoz. Bocsánatot kérünk, visszamegyünk az 5–10 méterrel odábbi „kiindulópontunkhoz”, de egy idő után szinte menekülniük kell a portéká-

jukat (könyvet, füzetet, zöldséget stb.) árusító delikvenszeknek, mert ismét rajtuk tapodunk. Egymást megölelve váltunk el. Akkor nem gondoltam volna, hogy fülébe tettem a bogarat. Olyan barátok voltunk, akik ha egy évvel azelőtt találkoztak is, ott tudták folytatni, ahol abbahagyták.

– A regény 1992-ben jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Korábban a fejezeteit a Kortárs hozta 1990 szeptemberétől 1992 áprilisáig. A kötetben azt olvassuk, annak idején Ön biztatta az író a novellák leadására. Hogyan fogadta ezeket a fejezeteket?

– Minthogy hiába volt a jóízű beszélgetés, nem bíztam – már ami a kéziratokat illeti – Papp Laciban, nem vártam semmit. Meglepetésre azonban egyszer csak betoppant az első résszel. Hangulata volt az írásnak. S mikor kiderült, hogy vevők vagyunk rá, sőt, ha ereje és kedve van, ha ideje engedi, egy egész sorozatot is szívesen látunk, megpezdült. Nyilván ő is észrevette – nyitott szemű író volt –, hogy micsonda *kifutási* lehetőségeket kínál egy szellemes, torzítottan, humorba, csipkelődésekbe ágyazva is valahol a valóság (rendszer váltásunk *pólyás* valósága) panorámáját nyújtó (facsarítva nyújtó) *közelpép*.

– „Tulajdonképpen regény” – áll alcímként a kötet elején. Az előszóban és a befejező részben maga a szerző is említi a műformával szembeni bizonytalanságát és a gondolkodás nélküli szerkesztés elvét. Ön hogyan határozná meg a művet? Mit gondol a szerkesztési elvéről? Előnyükre vált ez a szóban forgó szövegeknek? Tudomása szerint van még olyan Kolozsvári Papp-alkotás, amely ezt az írásmódot követi?

– Műforma? Egy írásmű formáját maga az író határozza meg. Akarva-akaratlan olyan lesz – olyanná válik –, amilyennek a fölgűjtött (észben tartogatott, újságokból, híradásokból nyert, pletykákból-hallomásból kiegészített) *anyag* kívánja. A kívánságleltár ösztönösen, a gúnykacaj álorcáját panyókára vetve (végre egy, a barátomhoz illő képzavar!) kiküzdji a maga medrét (csak nem tudjuk, ha folyó az, ki kíván és kinek mit!), és csörgedezik, folydogál, suhan, rohan, partot mos – holló mossa a fiát! (lásd „Mátyás király is kolozsvári volt”) –, mintha az volna a dolga, hogy minden körülmény közt *éljen*. Kolozsvári Papp úgy tud egy hosszabb mondatból kimászva és újra belehelyezkedve, műveltségélményét fitogtatva és kedélyvilágát érzékeltetve *talpon állni* (Verne, *Mackó úrfi*, Vörösmarty, Shakespeare, kuplé, gyászdal, vihancosvihora), hogy mutatványa *fejenállásnak* is beillenék. A fejezetek valójában önálló novellák – a hiedelemvilágot, az álmokat palacsintává lapító gúnyt a valóság porszemeivel és sziklaviharaival összekötő hókuszpókuszok –, regénnyé csupán az *idő*, az egymásutániség gyorsfutára emeli – *aki* hírt hoz, mérkőzést, háborút közvetít. Gunyoros írók, akár a világirodalmat vesszük, akár a magyart, mindig is voltak, de olyanok, akik egyetlen játékszabályt sem tartanak be, nem nagyon. Kolozsvári Papp bravúrja ebben leledzik: úgy akarja átugrani a kerítést, hogy valójában meg sem mozdul. Röpülést színlel, közben az izmait pólyálgatja.

Hosszú, többször abbahagyott és újratekintett, alá-, fölé-, mellé-, alagút-mélybe és ég-magasba rendelő mondatai – közbeszúrva mindig egy hahotára fakasztó, Aidát és Leonórárt csaknem a végcsénivel egy felhőre ültető, a közmondásokat és

idézeteket jópofa-parafrazisokká szépítő-csúnyító *emlényei* – egyszerre furcsák és nevetetőek. Ám hiába a *körkörös* távolítás a valódi, általa *ítélet* alá vont helyzettől, a *kihegyezettek* – írók, barátok, szerkesztők, politikusok, így a NATO akkori főtitkára, rendszerváltók, háborúk (Öböl- és Délvidék), PEN-találkozó, bushok, kádárok, grószok végül is megkapják a magukét. Csak legyen elég hátizsákjuk elvinni!

Minthogy a *Szokolczayval az aluljáróban* egyedi fajta – szúr, vág, füstöl, szeretve is tört állít a hátadba –, egyik korábbi Kolozsvári Papp-regényhez sem hasonlítható. Nincs itt folyamatos cselekmény, jellemfejlődés, összeütközés stb. Ami van, az kesernyés világlátásban megsütött lepény – forró az, ki tudja hánynak a száját égeti –, gunyoros szeretettel lassú tűzön pirított aprólék. Viszont az író ide-oda ug-ráló, valamiről mindig valamire emlékeztető kacskaringói („az életpótló hülyeségek terjedési sebessége az eszmék [hm!] futópályáján mindig az élen szalad” stb.) mindenkor – ettől boldog harlekinünk – valaminő „teljességet” sugallnak. Az áldozati bárány miért szaladna bele a késbe, amikor önmaga a kés? Kolozsvári Papp vigyora az emlékezet faláról letörli a kínos helyzeteket, hogy még kínosabbakat állítson a helyükbe. Élvezi a csereberét. Tűztől és víztől sem fél, csak a szúnyogcsípéstől; attól is csak akkor, ha azt a szúnyogot Sztálin hizlalta mérhetetlen kövérre a Gulágon. Magam előtt látom, ahogyan tükör előtt próbálgatja, vajon szájon csókolható-e a boszorkányos felleget és zivatargatyát magára öltő királykisasszony? S minthogy jó író, nem fél a találkozástól.

– Az író azt állítja előszavában, ő találta ki a könyvben alkalmazott új stílust és nyelvet. Hogyan illeszkedik ez a regény Kolozsvári életművébe, és tágabban a kortárs magyar irodalomba?

– Mint említettem volt a korábbiakban, a regény az író életművében is unikum. A kortárs magyar irodalomban sincs párja. Ez utóbbit nem is annyira a nyelvi játékokra, fullánkosan keserű, metaforát metaforára halmozó mondatokra, képekre értem, hanem az író hitvallására, magyarán: *világlátására*. Stílusa és nyelve is abban – abban föltétlen! – újdonság, hogy bátran néz szembe a rendszerváltás körüli bonyodalmakkal, miközben invenciózus szóeleményekkel fekteti két vállra a vele ellentétes nézeteket valló világot (sokat kap a szadesz – gyengébbek kedvéért az SZDSZ –, pedig akkor még hol volt a kommunistákkal való összeborulásuk!). Csoóri Sándor nevezetes, csaknem kétszáz gyalázkodó cikket kiváltó könyvével szemben – nem írja le a címét, a *Nappali holdról* van szó – nem suhogtatja a kardját, hanem az érdemi komoly vitát hiányolja. Az ismeretlen népszabí szerző – nem írom ide a nevét – egyik cikkében azt sugallja, hogy a történelem talán nem is Csoórit, Pozsgayt és Konrádot fogja igazolni, hanem – tessenek megfogódzni! – Grósz Károlyt. Cso-da-e, ha fullánkös barátunk méreginjekciós tűjét emez újságíró-csodákba mélyeszti? Több mint két évtized telt el Kolozsvári Papp láttelele óta, s *nyugodtan* nyugtázhatjuk: ezer dologban igaza volt.

Erdélyi írotársa, kebelbarátja, Lászlóffy kapcsán írja: „Hányszor mondtam én Aladárnak: hová lesz az a temérdek sziporka, ami még összeszedhetően ott lebeg Erdély fölött, magyar nyelven. De te örökké mint valami nyílt, emlékeztető seb...”

Sziporka, mondathalandsza, félrefesült bagoly (a politika, a történelem, a gyengébb erkölcsű írástudók tárházából), az van elég, csak győzze az ember megemészteni egy-egy suvickos, esetleg történelemtávtatú mondat igazságra hajazó halandszáját! Minthogy világszemlélete „két szilárd ponton nyugszik: Verne Gyula életművén, illetve *Mackó úrfi utazásain*”, nem lehet csodálkozni társadalmi s politikai *iránytűjének* a pontosságán.

A szöteremtés üdesége viszont nem tőlük származik. Ők csak altalajt adtak az égisz bimbódozó fa – életfa? halálfa? nótafa? – meggyökerezéséhez. Humorral említi föl – valaminő keserűségből kiindulva – „a török hömpöly lelassulását Bécs után, s azt a rövid százötven esztendő, amit nálunk *mecsetlettek*” (kiemelés – Sz. L.). „Keresztre feszítés nálunk még nincs, drága a fa. Kőre feszítéssel kísérletezünk, de egyelőre beletörük a szögünk.” „Nem biztos, hogy a zsiráf a fűből nő ki, csak mert azon áll, s jóformán tökbiztos, hogy nem tud fölrepülni róla.”

– *A könyv az erdélyi értelmiségi értékek átmentési politikájáról szól, az 1980–1990-es évek fordulójának kulturális-történelmi viszonyairól nyújtva tájékoztatást. Tudna nekünk erről mondani valamit? Hogyan élték meg a rendszerváltás éveit a valóságban?*

– A végén kezdem: hihetetlen – addig elképzelhetetlen – örömmel. Ki gondolta volna, hogy a nagy „fölszabadítónk” össze fog omlani? Hogy egy Szovjetunió ilyen könnyen elvérezzék? Magába dőve a tört? S elhúzza onnan a csíkot, ahol csupán megvetés jutott számára osztályrészü? Azért is hihetetlen mindez (még mi sem hittünk a hirtelen jött jóban), mert az ideiglenes jelleggel nálunk lakozó szovjet katonák (főképp tisztjeik, parancsnokaik) életfogytiglani ittletre rendezkedtek be. S szinte hozzánk nőttek, mint rabhoz a börtönrács. És a képzelet milyen magas hágóját kell megmásznia annak, aki akár csak egy villanásnyi repedést is el tudott képzelni ama Hatalmas Gömbön, hát még a moszkvai puccsot előkészítő és megvalósító – Gorbacsovot is menesztő – fegyverek páncélján? Ám hogy mindez megtörténhetett – mi szabadságra szenderültünk, a Kárpátok Ura magára hagyta a tűzfegyverrel önismertetre ébresztett népét –, a huszadik századvég csodája. (Hogy hová jutottunk és hová jutott Közép-Európa – tágabban, az egész világ –, más kérdés.)

Kolozsvári Pappnak tehát kezére játszott a történelem. Évtizedeket már nálunk élő *erdélyiként* – bölcsességgel, a szitán való átlátással ékesítve – szinte azonnal érezte: ez az a „kristálytisza” zűrzavar, amelyben nyitott szemmel, halpikkelyekké növesztvén szárnyait (szabadságra nyíló, mert mindig arra éhező lelkiismeretét), siklani tud. Tud, ha mer. És tudott, mert mert! (Szándékos ismétlés a kosárból, evvel is adózva zseniális barátunk játékos nyelvbuzgalmának.) A könyvben bőséggel tárgyalt erdélyi ügyeket (Korunk, RMDSZ, a Debreceni Irodalmi Napokon és a Berzsenyi Társaság összejövetelein való részvétel, falurombolás, Kolozsvár arculatának megváltoztatása, a magyar nemzetiség helyzete), kirándult a Felvidékre is, nem szólván a nyugati tartózkodásról. A balkanizálódást nem kis teherként értékelte. Nevek, jórészt ismert és becsült nevek röpködnek írásaiban, amit hallott – sosem volt „rábízott” titok –, azt rögtön továbbadta. Az írón, lett légyen határon kívül élő vagy

magyarországi, az erkölcsöt kérte számon, még akkor is keményen kiállva saját igaza mellett, ha tudván tudta, a „pártosodás”, a pénzzel járó „szakosodás” csak ronthat a szellem emberén.

– *Milyen volt az 1990-es évek sajtója? Valóban érzékelhető volt már a korunkat is olyannyira meghatározó olvasói válság?*

– A korunk sajtója? Vegyes volt. Fölszabadultsággal, izgalommal teli. Lapok jöttek létre egy szempillantás alatt, és szűntek meg. Az Új Írás megszűnése – akár milyen volt is a főszerkesztő, Juhász Ferenc viszonya Aczél Györggyel – mérhetetlen veszteség. (Kolozsvári Papp rengeteg *aczélos* ügyet tárgyal – megrovóan.) Ha csak arra gondolunk, hogy a romániai cenzúra nyesése után Kányádi Sándor nagy verse, a *Halottak napja Bécsben* itt jelent meg először teljes terjedelmében, már elég a szív-fájdalomhoz. Az Élet és Irodalomból lassan kiszorultak a nép-nemzeti irányzat képviselői, s a folyóiratok közül is több (Alföld, Jelenkor) polarizálódott. Ami korábban az egész társadalom ügye volt – a szabadság kivívása, a zsarnok kiűzése –, az egyes csoportok révén kisajátítódott. Az olvasói válság nem nagyon volt akkor még érzékelhető. Köszönhető ez a szex-csatornák megnyílásának és az ilyen tematikájú könyvek polcra kerülésének. Ám a korábban nagy példányszámú folyóiratok (Kortárs, Nagyvilág) iránt megritkult az érdeklődés (és a vásárlóerő is csökkent). A hajdanán soktízezres példányt megélt *Szép versek* pár ezresre zsugorodott.

– *Kolozsvári Papp László angol és francia nyelvű regények mellett több román alkotást is átültetett magyarra. A könyvben műfordítói tevékenységéről is tanúvallomást tesz. Kirajzolódik belőle humánus felfogása, egy víziószerű közös román–magyar értelmiség szövetsége, egy romániai magyar egyetem ötlete. Beszélgetéseik során szóba kerültek ezek s az ehhez hasonló eszmék?*

– Laci végtelenül nyitott, humánus ember volt. Szépírói ténykedése – ideértve színházi munkásságát is – egyetlen minősítéssel megnevezhető: *vox humana*. Nem az avantgárd híve volt, hanem a lelkiületéhez közel álló íróké. Sokat fordított, mert úgy vélte, a műfordítás nemcsak pénzkereseti eszköz, hanem egymás minél jobb megismerése is. (Hogy az utóbbi évtizedekben hová züllött, megint más kérdés.) Nem közös magyar–román értékszövetséget akart, hanem *emberszövetséget*, amelynek – naiv álmodozás! – sorsdöntő szava lesz a nagypolitikában is. Az öbölháború, Vukovár, szülővárosának megvevesszőzése, NATO-, PEN- és egyéb ügyek stb. csaknem elvették a kedvét. Olyan, határokat áttörő szellemi együttlétről álmodott, amelyben nem a faj, nem a nemzetiség, nem a børszín, nem a vallás lesz a döntő, hanem az egymás megbecsülése, egymás értékeinek a tisztelete. Romániai magyar egyetem akkor, amikor a marosvásárhelyi magyar orvosi kar is veszélyben van? Nem tudom, hogy barátom mit írt volna – milyen fullánkkal és a többségi vakokat elítélő megvetéssel – a ma ez irányú történéseiről? Aki olvasta gyönyörű posztumusz regényét, *A diák utolsó történetét* – kéretik a középiskolákban kint is és itthon is kötelező olvasmánnyá tenni! –, annak nem kell magyaráznom a szülővárosához való vonzódását – Kolozsvár sokaknak még ma is a világ közepe! –, a szerelembe, a magyarságba, a jószágba vetett mérhetetlen hitét.

– A könyv keletkezésének idején tették a földdel egyenlővé Kolozsvári Papp László szülőházát, s rombolták le a Malomárok című regény színhelyeit, bontották egész Kolozsvárt, műveinek kedvenc színterét. Hogyan élte meg ezt a pusztulást barátja?

– Úgy, mint akinek a szívéből kimetszettek egy darabot. Fájdalommal járt vissza idős édesanyjához. A Malomárok és mindenfajta – akár tengernagyságú – árok (patakocska, folyó, folyam) betemethető, ám az emlékeket, mert sodró erejűek, mert igazak, nem lehet betemetni. A Malomárok és az öt ünneplő házak itt vannak a szívünkben

– A Kijön-e a medve című fejezetben olvasunk az Ön színházkritikai módszeréről az 1990-es években; olyan előadásokról készült kritikák írásáról, amelyeken részt sem vett. Ezt követően a befejező részben arról, hogy semmi sem igaz mindabból, ami a könyvben elhangzott. Zavarba ejtő a regényben a valóság és a képzelet összemosódása...

– Laci barátom velem szórakozott a legtöbbet. Lódításai között ugyan sok a tény is – az aluljáróban való összefutásunk, a lírához ragasztott ügybuzgalmam, Faragó Laurával való (torzítottan bemutatott) találkozásom (negyedszázada a feleségem), krimiparódiám, a *Comberdő* stb. –, de ezek a tények jópofasággal, gúnynyal, kacajjal, fullánkossal ferdeítéssel kerültek papírra (a regényírónak mindent szabad!). Általában úgy írok, hogy mindent ezerszer elolvasok, kijegyzetelek, és csak az anyag bő ismeretében fogok neki a fogalmazásnak. A színházi előadásokat is a helyszínen – lett légyen az Kolozsvár, Marosvásárhely, Sepsiszentgyörgy, Újvidék, Szabadka, Komárom, Kassa (az itthoniakról nem is beszélve) – többször megnézem, és a színikritikát csak azután vetem papírra. Volt úgy, hogy az eredeti szöveget – lásd a kolozsvári *Csongor és Tündér*ről írottakat – összevettem a színpadra kerülő meghúzott példánnyal. A Harag György rendezte Sütő-előadásokat Kolozsvárt háromszor-négyszer láttam, s ezért tudtam róluk tanulmányjellegű kritikát írni. (Mindez fehéren-feketén ott van a *Kötél homokból* című színikritika-kötetemben és a *Harag György színházában*.)

A *Szokolczayval* az aluljáróban valóság és képzelet, dokumentáció és tündéri játékoság keveréke. Mikor Laci barátom azt mondta, hogy ez lesz a könyv címe, tiltakoztam, de minthogy akkor adta tudtomra tréfáját, amikor már ki volt nyomtatva a könyv, nem lehetett semmit se tenni ellene. A Kortárs szerkesztőségének tagjai – leginkább Tárnok Zoltán olvasószerkesztő és Kis Pintér Imre főszerkesztő – ugyancsak több helyütt szerepelnek benne. Rajtuk szintén nevetek, ám leginkább magamon, hiszen a torz fizimiska ellenére is megbecsülésnek kell vennem – valójában az is –, hogy a rendszerváltás történelmén kívül ihletet adó főszereplője lehettem barátom zseniális *hantájának*.

Annak a hantának, amelyet az igazmondás karói tesznek izgalmassá.

A „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy*

Annak ellenére, hogy Somogy megye székhelyét olykor sommásan Ady 1902 júliusából származó elhíresült mondatára hagyatkozva ítélték meg, miszerint „egy jelzőre szolgál rá Kaposvár: a legporosabb város”, a XX. század helyi nyitánya hálás téma a kutató számára.

A kijelentés értelmezéséhez ismernünk kell keletkezésének körülményeit. A nagyváradai szintársulat azokban az években nyaranta Kaposváron vendégeskedett. Az 1902-es idényben elkísérte őket a Nagyváradai Napló munkatársa, Ady Endre is, akit nem annyira az újságírói munka, mint a primadonna, az „ezüsthajú hercegnő”, Bilkey Irén iránti vonzalom hozott a városba. Lapjában július 6-án megjelent *Thália pongyolában* című tudósításából előszeretettel citálják ma is ezt a nem hízelgő megállapítást, ám a tisztánlátás érdekében összefüggésében is érdemes megismerni: „... olyan kellemetlen módon fél város. Nem tudja eldönteni, hogy kisváros maradjon-e vagy nagyváros legyen. [...] Egyelőre egy jelzőre szolgál rá Kaposvár: a legporosabb város.”

Ady ráérezett a köztés lét állapotára, arra a helyzetre, amikor még semmi nem dőlt el, mindkét lehetőség nyitott. Egy bő évszázaddal későbből visszatekintve a következő éveket a város fejlődése szempontjából aranykornak tekinthetjük, az meg már alig bír jelentőséggel, hogy elfogadjuk: a Pece-parti Párizshoz viszonyítva az itteni szilárd útburkolat hiánya – különösen nagy szelek idején – valóban igen kellemetlen lehetett.

A Magyarországon angol mintára létrehozott iskolán kívüli felnőttoktatás intézménye – a Szabad Lyceum Egyesület – alapszabályában „az intelligens közönség körében” végzett, tudomány és művészetek iránti érdeklődés ápolását és az ismeretterjesztést jelölte meg céljául. Programját sokan ismerték, ám azt csak kevesen tudták, hogy a líceum a szabadkőművesek gyermeke, és azok féltő felügyelete alatt működik. Egyirányú utca, mely a szövetséghez vezet a kiválasztottakat.

Az egyesület Kaposváron 1901 januárjában, mintegy másfélszáz regisztrált érdeklődővel kezdte meg működését, előadói zömükben a helyi főgimnázium tanárai voltak. Megalakulását követően egy évvel a tizenhat tagú választmányából hatan már a Berzsenyi páholy alapító tagjai.

A Berzsenyi anyapáholyát, a budapesti Erzsébet páholyt, amely küldetésének tekintette a vidéki páholyalapításokat, a Könyves Kálmán páholyból kivált mesterek 1902 februárjában alakították meg.

Az Erzsébet már két hónappal később, áprilisban nyolc, októberben további kilenc kaposvári taggal bővült, ami lehetővé tette, hogy maga is egy újabb páholyt

* A KITÁSZ (Kárpát-medencei Irodalmi Társaságok) XXIV. vándorgyűlésén, 2015. július 10-én Kaposváron elhangzott előadás szerkesztett változata. A témáról átfogóan, továbbá az előadásban elhangzott idézetek, a felhasznált források fellelhetőségéről Gáspár Ferenc A kaposvári „Berzsenyi” Szabadkőműves-páholy (Kaposvár, 2012, 364 old., 428 lábjegyzet) című kötetéből tájékozódhatnak az érdeklődők.

hozzasson létre. A Berzsenyi páholy megalakításának kezdeményezője – hasonlóan a helyi Szabad Lyceumhoz – Endrei Ákos (1860–1914) nyelvész, irodalomtörténész, akit kortársai a megye legjobb tanárának tartottak. Az Országos Középiskolai Tanáregyesületben tevékeny részt vállalt az oktatáspolitikai tervezetek megvitatásában. Feltehetően ennek során került kapcsolatba a felnőttoktatás eszméjével, illetve a szövetséggel. Német nyelvkönyve és Ady Lajossal közösen írott, *Retorika* című műve közel két évtizedig elfogadott középiskolai tankönyv.

A szabadkőműves Alkotmány szerint az újonnan felvett személy tanonc fokba kerül. Egy év múlva legény, ezt követően hat hó elteltével – ha a páholyban úgy ítélik meg – mester fokra emelhető. A kaposváriak az eskütételükkel egyidejűleg, tehát azonnal mesterek lettek.

Jogos lehet a kérdés, mit tudhattak a szabadkőműves szimbólumok lényegéről azok, akik csak önmaguk, mint „durva kövek” csiszolása után lehettek volna méltóak a mesteri szint elérésére?

A cél, a mielőbbi, gyors páholyalapítás lehetőségének biztosítása szentesítette a mesteravatást mint eszközt: új páholyt ugyanis csak legalább hét mesterfokba emelt szabadkőműves hozhatott létre.

Ennek elfogadásával együtt is ki kell mondanunk, nagy árat fizettek a kaposvári elsők a sietségért. Kizárólag szabadkőműves összefüggésben alkalmazva a jelzót – tudatlan mesterek lettek a Berzsenyi páholy alapítói, ami miatt az a későbbiekben sem vált az elmélyülő, meditatív munka műhelyévé.

Nem tartható tehát az a vélekedés, miszerint a mesterek valamennyien „kiválasztotti” minőségű ismeret vagy titkos tudás birtokosai. A szabadkőművességgel foglalkozó írások általában túlhangsúlyozzák a mesterfokozattal bíró szabadkőműves különleges szerepét, „hatalmát”, és annak velejárójaként felelősségüket a profán világ történéseinek alakulásában.

További részletezés helyett – a tisztánlátást segítő – egyetlen, napjainkban is érvényes, alapvető idézet:

„A testvériségnek nem célja, hogy feltétlenül minél több tagja legyen, sokkal inkább az az elvárása, hogy minél kvalifikáltabb emberek kerüljenek soraiba. Csak azokat veszi fel, akiket anyagilag stabilnak, morálisan megingathatatlannak, szakmailag elismertnek, magánéletét tekintve kiegyensúlyozottnak ítéli, de ez még mindig kevés akkor, ha az adott személy felvétele nem válik különösen is fontossá a szövetség számára.”

Nem véletlen tehát, hogy kétkezi munkást, de még iparost sem találhattunk szabadkőműveseink körében.

Az alapítók száma és foglalkozása

Foglalkozás	Erzsébet	Berzsenyi	Irányi ¹	Összesen
Ügyvéd	4	5	2	11
Tanár, tanító	3	5	2	10
Állami tisztviselő	3	3	2	8
Orvos	2	1	3	6
Nagykereskedő	2	2	2	6
Gyáros	4			4
Földbirtokos	1	1		2
Gyógyszerész	2			2
Bankár	1			1
Művész	1			1
Összesen	23	17	11	51

Az alapító mesterek átlagéletkora és szabadkőműves tagságuk időtartama az alapítás idején

	Erzsébet	Berzsenyi	Irányi
Átlagéletkor	39 év	28 év	40 év
Szabadkőműves tagságuk ideje	7 év	4 hónap	2 év

A páholy terjedelmes Munkaprogramját, élénk páholyvitákat követően, Endrei Ákos alkotta meg; ugyancsak ő választotta jelmondatként a páholy „védőszellemként” tisztelt Berzsenyi sorait, amelyek a hivatalos körpecsétre is rákerültek:

„...megyek
Rendeltetésem pályafutásain
A jobb s nemesb lelkeknek útján”
(Fohászkodás)

Az 1903-ban nyomtatásban is megjelent, véglegesített Munkaprogramban az általános aktuális helyzet terjedelmes leírásán és értékelésén túlmenően a megoldandó feladatokról olvashatunk.

Az első helyen a „fedetten működtetett nyilvánosság” biztosítása állt. A szabadkőművesek mindenki másnál előbb ismerték fel és használták ki a sajtópropaganda jelentőségét és az általa birtokolható felbecsülhetetlen véleményformáló, befolyásoló hatalmat. Már az alakuló kaposvári összejövetelükön, 1902. november 4-én kiemelt napirendi pont volt a „szabadkőműves szellemiségben szerkesztett lap” alapításának kérdése. Vita után fogadták el, hogy nem egy új lap indítása a célravezé-

tő, hanem olyan, már létező támogatása, amelynek „szerkesztésében egy-két testvér részt venne”.

1903. január végén jelenti be a páholyban Véniss Károly – vármegyei aljegyző –, hogy az akkor már tizenhét éve létező Kaposvár című lap tudósítója lesz. Kurta fél év múlva már ő a lap szerkesztője és kiadója. Alig négy esztendővel később a páholy tagjai valamennyi Kaposváron megjelenő napilapban – azok pártpolitikai elkötelezettségétől függetlenül – jelen vannak. Ideillik a testvériség cinkos kacintásának is beillő, előszeretettel idézgetett mondata: „A szabadkőművesek mindenütt ott vannak, a szabadkőművesség sehol.” Ennek alapján állíthatták a későbbiekben – a valóság ellenére makacsul és kitartóan –, hogy az országos hatókörű és valamennyi páholytag számára kötelező jelleggel járhatni előírt Világ című lap – amely egyben a profánok befolyásolásának legfontosabb eszköze volt – nem a szabadkőművesség orgánuma.

A munkaprogram további helyein a befolyásolás másutt már jól bevált módszerei és eszközei szerepelnek: kulturális, közművelődési egyesületek, oktatási intézmények létrehozása, illetve a már működőbe történő beépülés szükségessége.

Ennek során szólhatunk a Berzsényi Irodalmi Társaságról.² Létrehozásának gondolata profán körökben körvonalazódott, de csak lassan haladt előre. Célja egybevágott a páholy Munkaprogramjában lefektetett elvekkel, ezért 1904. március 18-án páholyhatározat született a szépirodalmi társaság szabadkőműves támogatásáról. Ezt követően hamarosan, május 15-én megalakult a Berzsényi Irodalmi Kör. Jelmondatát – Széchenyi szavait – ugyancsak Endrei Ákos javasolta: „Nyelvében él a nemzet.”

A hattagú vezetőségben egy, az első húsz „rendes tag” sorában a páholy öt képviselőjét találjuk. Tiszteletbeli tag Kisfaludy Attala, Gárdonyi Géza, Pekár Gyula és Rákosi Jenő. (Utóbbi emlékének gondozása – már csak e tény alapján is – nem lenne idegen feladat a mai Berzsényi Társaságtól.)

Az Irodalmi Társaság gyarapodását hátráltatta, hogy Kaposváron elterjedt a hír: szabadkőművesek állnak a háttérben. Az eset – a páholy életében talán egyetlen ilyen tiszta formában megjelenő módon – rámutat arra, hogy a város lakossága és főként értelmiségi része, amelyet egy irodalmi társaság létezése egyáltalán megérintett, gyanakvással fogadott minden olyan hírt vagy jelenséget, mely mögött a „rejtélyes szabadkőművességet” lehetett sejteni. Ezért a Társaság titkára azzal a kéressel fordult a helyi szabadkőművességhez, hogy nyilatkozatban cáfolják meg ezt a szóbeszédet. A páholy megtárgyalta az ügyet, és indulatos vitát követően elvetette az Irodalmi Társaság titkárának cáfolat megjelentetése iránti kérését, arra hivatkozva, hogy a szabadkőművesség legnagyobb fegyvere a titokzatosság, amit mindenáron fenn kell tartani. Önértékelésüknek megfelelően kijelentették, „aki fenti okok miatt nem lép be az irodalmi társaságba, az egyébként sem odavaló”.

A következő években az irodalmi társaság, illetve a felolvasóesetek iránti érdeklődés a városban oly mértékben csökkent, hogy a vármegyei tisztii főügyész az egyesület felosztatására kérte a tisztségviselőket. A sors iróniája, hogy 1909. április

6-án a társaság feloszlásának kimondására összehívott gyűlés is eredménytelen maradt, mert mindössze négyen jelentek meg. A következő évben a helyi lapok már a csődbe jutott, „halott” kaposvári egyesületek között említik.

Szerencsénkre, nem lett igazuk. 1925. október 23-án a társaság első díszülésének 21. évfordulóján újjáalakulva feltámadt a tetszhalálból.

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság történetét bemutató írások ezekről a viszontagságos évekről vagy nem tudnak, vagy szemérmesen hallgatnak. Ezzel együtt a sajnálatos úrt betölteni hivatott azon állításokat, miszerint „a társaság működésének eredményeként a megalakulást követően röviddel már olyan neveket olvashatunk a Kaposváron szereplő művészek között, mint Adyé, Reinitzé, Medgyessyé”, törölni lehetne. Az említettek valóban jártak a városban, de az egy másik történet.

A Munkatervben célként szerepelt:

„Be kell hatolnunk testvéreink révén a megye és a város közgyűlési termeibe, a kaszinók és egyesületek választmányába, hogy mindenütt elvethessük a mi felvilágosodást hirdető eszméink magvait.”

A közigazgatás egésze, a Nemzeti Kaszinó és – legnagyobb bánatukra – a tanfelügyelet azonban Kaposváron mentes maradt az ügydöntő szabadkőműves befolyástól.

Ezzel együtt a páholy célkitűzései többségét teljesítette. Eredményeket ért el a könyvtár- és múzeumügyben, nagysikerű kiállításokat szervezett, megteremtette a kultúra műhelyeit: a zenekedvelők egyesületének létrehozásával rendszeressé váltak a hangversenyek. Értékelésük szerinti legnagyobb sikerüknek a „polgárság iskolája” megteremtését tekintették, amely már egy évvel a páholy megalakulását követően megnyitotta kapuit. Létrehozásának célja és szükségessége az 1903. évi páholy-munkát bemutató összegzés vonatkozó részletéből tökéletesen megérthető: „Régóta érezhető volt, hogy a helyi társadalmunk azon osztálya, amely tekintélyes számánál fogva vezérlő szerepet játszik a város életében, nélkülözi azt az iskolát, amelyben fiait leendő élethivatásuknak megfelelő gyakorlati oktatásban részesítse. ...a középosztály egy olyan iskola szükségességét érzi, amely csakis az ő sajátos érdekeit szolgálja, amely diploma helyett életbölcseiséget, holt kincsek helyett hasznos dolgokat nyújt.”

A fentiek biztosítása érdekében az iskola vezetését és tanítói karának kiválasztását – a későbbiekben bemutatandó általános gyakorlattól eltérően – a testvériség megtartotta önmagának.

Másik nagy sikerük a profánok hatékony közreműködésével megvalósított, tébécé elleni szervezett védekezés, amelynek során megkezdte működését a dispanzer.³

Ezek mellett a legnagyobb ellenfelüknek tartott katolikus egyházzal vívott folyamatos és többfrontos harcában a páholy vereséget szenvedett, nem sikerült ugyanis megakadályoznia a Szent Imre ifjúsági templom felépítését. Ez egy nagyon hosszú és bonyolult, több éven át elhúzódó történet, amelyben a szabadkőművesség teljes arzenálja bevetésre került. A Berzsényi páholy jókora késéssel, az alapítók szá-

mának, illetve aktivitásuk csökkenésének idején, 1908 körül csatlakozott – a nagyváradi László király páholyból már hozzávetőlegesen másfél évtizeddel korábban indult, majd a budapesti Martinovics páholy által beteljesített – radikalizmushoz és kíméletlen küzdelemhez, amely a „klerikalizmus vérszívó szörnyetege”, az oktatás befolyásolása és a választójog körül bontakozott ki, nagyjában-egészében a Jászi Oszkár-féle Huszadik Század írásainak helyi körülményekhez történő adaptálásával. A kaposvári páholy ideológiai alapú tevékenységének alapja a Katolikus Néppárt, a Regnum Marianum és a helyi főgimnáziumi vallásoktatás minden eszközzel történő támadása volt.

Tíz évvel megalakulását követően, 1912-ben sikerült az Erzsébet páholy által ráruházott elvárás teljesítése: létrehozta leánypáholyát, a pécsi Irányi Dániel szabadkőműves páholyt, élén a nyílt politikálást megvalósító dr. Doktor Sándorral, aki a későbbiekben a pécsi Nemzeti Tanács elnökeként, illetve a baranyai magyar–szerb köztárság híveként közreműködött a nemzetcsönkítés további tervezett megvalósításában. Megítélése – elődként történő vállalása – napjainkban is fejtörést okoz a mai utód, a pécsi Zsolnay Szabadkőműves Páholynek, különösen azután, hogy közterti szobrának 2011. júniusi eltávolítása társadalmi konszenzussal történt.

Élet zárt ajtók mögött

Amennyiben a szabadkőművesség önmagáról kialakított képét kizárólag a saját, a profánok számára történő üzeneteiből ismerjük, a magabiztos küldetéstudat, a folyamatosan sugallt kiválasztottság érzése, a határtalan és önzetlen testvéri szeretet, a jótékonykodás mindent átható ereje egy tökéletesen működő egycélú, egyéredű szervezet illúzióját kelti, amelyre valóban illik az önmagukra előszeretettel alkalmazott „királyi művészet”⁴ meghatározás.

A páholy életét tanulmányozva ez már nem ilyen egyértelmű. Amíg az egymás mellett ülő, egyként tisztségviselő mesterek egyike a széles nyilvánosság előtt eszközökben nem válogatva, becsületsértésig elmenve támadja a vele ellentétes pártállású Német István polgármestert és közvetlen munkatársait, addig társa a karizmatikus városvezető legbefolyásosabb politikai támogatója, a magánéletben jó barátja.⁵

Számos esetben a teljes egyenlőség megvalósulása – vagy az az után való sóvárgás – volt a belépés indítéka. Feltehetően nagyon fájdalmas és illúzióromboló lehetett, amikor – immár belülről megélve a valóságot – rá kellett döbbsenni, hogy ez nem mindenki számára és nem minden esetben érvényes.

1905-ben egy páholyülésen hangzott el a javaslat, hogy a testvérek a páholy zárt világán kívül is tegezzék, tegezhessek egymást. A szavazásra bocsátott kérdés nem kapott többséget. A profán világban, a széles nyilvánosság előtt megvallva, „egyenrangúnak” tekinteni egyes társaikat: ez bizony kellemetlen helyzeteket teremthetett volna bizonyos társadalmi érintkezések során. A helyzet odáig fajult, hogy 1908-ban

az alapító Endrei Ákos kilépett. „Hiányzik a testvéri szeretet páholyunkból” – olvashatjuk az egyik jegyzőkönyv szomorú megállapítását.

A szabadkőművesség, öndefiníciója szerint, progresszív, filozofikus és filantrop intézmény. Hogyan vallanak az utóbbiról a kaposvári páholy dokumentumai?

Az első nagy filantrop akció a Siketnéma Intézet segélyezésére névlegesen a kaposvári Szabad Lyceum, ténylegesen a páholy által megvalósított 1904. évi tavaszi múkiállítás volt. Nagy sikere alapján bevételével elérte az elvárt célt.

A következő évi iparművészeti kiállítás, amely a szegény tanulók megsegítésére szerveződött, jelentős látogatottsága ellenére is hatalmas anyagi veszteséggel zárt. Ettől kezdve a jótékonykodás akcióinak szervezése és valóban sikeres lebonyolítása a „szabadkőművesség legnagyobb helyi ellenfele”, a tanfelügyelő kezébe került. Amin azzal sem sikerült változtatni, hogy a helyi elkötelezett sajtó névtelen levelekben megfogalmazott közérdekű bejelentések sorozatát jelentette meg ellene. Per lett a dologból, a szerkesztőt a bíróság rágalmazásért elmarasztalta.

A saját otthon és szentély megteremtése, a hozzá felvett kölcsön törlesztése a páholy anyagi erejét meghaladó tehertétel lett a tagság számára, különösen azt követően, hogy a későbbiekben egyre kevésbé tehető személyekkel lehetett csak bővíteni a létszámot.

A további években a páholy dokumentumai között rendszeresen találkozunk a Nagypáholynak kötelezően átküldendő, illetve a testvérpáholyok tevékenységének (pl. a Világ című lap kiadása és a Galilei Kör) támogatása, valamint az önként vállalt fizetési kötelezettségek elmaradása miatt keletkezett iratokkal; néhány kizárás is ennek tudható be. Ennek ellenére a jótékonykodás (segélyezés) szerényebb mértékben ugyan, de folyamatos maradt, habár már a hangsúly áthelyezésének szükségessége is hangot kapott.

Egy 1911-ben megjelent oktatómunkában ezt olvashatjuk: „A szabadkőművesség nem arra való, hogy könyöradományokkal ámítsa az emberiséget, ezt a humanitárius egyletekre bízta, hanem mint progresszív intézmény, arra törekszik, hogy a profán társadalmi rendszert, mint a boldogtalanság végső okát megszüntesse, s helyét a szabadkőműves állami és társadalmi rendszer foglalja el.”

Tárgyalt időszakunkban a szövetség nyilvántartása szerint országosan sajátjának vall hetvennégy jótékonyági, húsz közművelődési, tizenöt társadalmi célú egyesületet, amelyeknek sora az „ingyen tej – ingyen kenyér”-től a rabsegélyzőn át a Galilei Körig terjed.

A szabadkőműves tevékenység megvalósításának lépései általános érvénnyel az alábbiak voltak:

- a cél meghatározása páholy munkákon;
- kivitele a külvilágba az eredet eltitkolásával és a téma folyamatos sulykolásával;
- megvalósítása profánok által vagy azok felhasználásával;
- a döntéshozó, meghatározó pozíció megtartása (általában nem törekedve az

első számú vezetői posztra, azt mintegy „áruvédjegyként” tekintélyes, profán közszereplőnek juttatva);

- a fenntartás és működtetés kezdetben felvállalt költségeinek áthárítása („forrás-apadás”);

- ezt követően az annak helyébe lépő állami és helyhatósági finanszírozás elégtelenségének folyamatos és éles kritikája;

- időnkénti látványos, haszonelvű támogatás.

A folyamat első két lépése gyakorta ellentétes irányú:

- egy civil kezdeményezés szabadkőműves szempontból hasznosnak minősítése;

- támogatás valamennyi rendelkezésre álló eszközzel;

- pozíciószerzés, a befolyásolás lehetőségének biztosítása;

- „váltóállítást” a szövetség céljainak megfelelően;

- a működtetés, finanszírozás kritikája mellett a nem kívánatos profán ráhatások változatos eszközök felhasználásával történő felszámolása;

- célzott támogatás.

A szabadkőművesség és a politika viszonya

Mottóként állhatna e fejezet élén a határozott és máig nem módosult állítás: „A szabadkőművesség nem politizál.” A fennmaradt dokumentumok lehetőséget adnak arra, hogy ne deklarációk, hanem a tények alapján ítéljük meg az előbbi kijelentő mondat igazságtartalmát. Beszéljenek hát a páholyok:

Részlet a Berzsenyi 1910-es munkaévet összegző jelentéséből: „A politikai harc szentélyünk gondosan őrzött zárait is feltörte, munkáinkat megzavarta és a kedélyekre is oly befolyást gyakorolt, hogy testvéri érzelmeinket is megingatta. Szabadkőművesi eszméink igazságába vetett hitünket kitette az ingadozásnak.”

Ugyanebből az évből való a szegedi Testvériséghez páholy főmesterének kijelentése: „Ne mondja senki, hogy nem politikai kérdés az általános, titkos, egyenlő választójog melletti állásfoglalás. Igenis, ez a legradikálisabb közjogi politika. Éppen ezért, ez lehet társadalmi program, de szabadkőművesi program nem lehet.”

1911 márciusában több, egymást követő páholyülésen vitatták meg a budapesti Nemzeti páholy kérését, amelyben az a Martinovics páholy Jászi Oszkár által képviselt irányvonala elleni tiltakozásra kérte fel a testvérpáholyokat. Íme, a Nemzeti páholy álláspontja: „Ellentmondunk annak a »radikalizmusnak«, amely fennszóval az osztályuralom megdöntését hirdeti, de valójában célja a ledöntendő helyébe egy másik, terrorisztikus eszközökkel dolgozó, tehát még veszedelmesebb és tűrhetlenebb osztályuralmat állítani. Ez az úgynevezett »radikális« politika a szabadkőművesség cégére alatt a maga szabadkőművesi profán sajtójában állást foglalt a nemzetiségi kérdésben is oly irányban, amely a magyar nemzet kulturális és állami fejlődésével és annak irányával diametrális ellentétben van. [...] Könnyen

érthető, hogy a szabadkőművesség e része által üzött pártpolitika a profán világban általános ellenszenvvel találkozik. [...] Ha nem álljuk útját ennek a mai törekvésnek, akkor bármi történjék a jövőben a közéletben, bármiféle baj és szerencsétlenség érje a társadalmat vagy az országot, azért is a szabadkőművességet fogják okolni és felelősségre vonni.”

A páholymunka jegyzőkönyvéből megismerhető vita hevesességének ellentmond a Nagypáholyhoz eljuttatott, mismásoló kaposvári állásfoglalás, amely nem helyesli ugyan a radikálisok agresszív hangvételét, ám egyúttal aggodalmának ad hangot amiatt, hogy a testvéri egység megbontására alkalmas megnyilatkozások egyáltalán megjelenhetnek a szabadkőművességen belül. Ez a főhatóságnak szánt kétarcú, óvatoskodó magatartás más esetekben is kimutatható. Elemezhető lehetne – mint nem egyedi jelenség – a kisvárosi lét kisvárosi szabadkőművességének összefüggéseket felismerni képtelen, kimondani bátortalan világa.

Nyilvánvaló, hogy nem beszélhetünk – akár még a nagynak nevezett francia forradalomtól napjainkig sem – egységes „világ-szabadkőművességről”. Téved, aki a szabadkőművességet működése, még inkább céljai tekintetében monolit tömbnek képzei.

Magyarországon a kiegyezést követő amnesztia nyomán hazatérő emigránsok „fából vaskarika” mód a szabadkőművesség magukkal hozott két irányzatát, az angol János rendi és a francia (latin) típust addig példátlan módon egy közös főhatóság, a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy (1886) irányítása alá helyezték.

A hosszadalmas tanácskozások nyomán kialakult és elfogadott, egységesnek gondolt alapelvek ellenére a későbbiekben megszülető új (leány, unoka) páholyok „átörökítették” eredetük „ösi génjeit”, amelyek aztán a későbbiekben a nagy (sors) kérdések megítélésében, a járható-járandó utak meghatározásában felszínre törtek.

A megkülönböztethetőség vagy feloszthatóság vélemezése ellen szabadkőműves körökből is számos tiltakozó megnyilvánulással szembesülhetünk. Nem céлом a kérdéskör taglalásába belebonyolódni, ezért meglegszem azzal, hogy elfogadjam az „extrovertált–introvertált” fogalompár használatát, ami kifejezi a lényegét. Az extrovertált francia vagy latin rendszerű irányzat tevékenységét elsősorban a profán világ felé irányulva képzei el, ebből fakadóan célja kivenni a részét a társadalmi folyamatokból. Az introvertált – angolszász – spirituális intézmény tagjainak önépítésére, lelki fejlődésére fordítja a figyelmet, nem politizál, a társadalmi problémák megoldását nem tartja feladatának.

Visszatérve az alapkérdésre: a prófétai figyelmeztetés és előrelátás pusztába kiáltott szó maradt, különösen Bókay Árpád nagymester megnyilatkozása fényében, aki máig ható stigmát égetett a szabadkőművesség homlokára, amidőn a vesztes háborút követő káoszban kijelentette: „...a Nemzeti Tanács saját eszméink megvalósítója, a magvetés és érlelés munkáját a szabadkőművesség végezte. A létrejött népkormány programja szabadkőműves program.”

Így jutunk el 1919 januárjáig. Ekkor közli a Nagypáholy hivatalos közlönye, a Kelet, a korábbi terézvárosi szabadkőműves országgyűlési képviselő, Vázsonyi Vil-

mos helyzetértékelését, amelyet – a hivatott történészek hallgatását pótlendő – tudomásom szerint elsőként idézek: „Az októberi polgári forradalom vér nélkül való lefolyása a szabadkőművesség mesteri munkája volt. Most újabb nehéz, de szép hivatás vár a szabadkőművességre: a második, jelek szerint vésteljesebb proletárforradalom sima lefolyásának előkészítése, biztosítása.” Az értelem józanságát azonban felülírta az elvakult buzgóság. Kevés érte az idő múltával bekövetkező feljajdulás, még ha szívből fakadó is: „Anyám, én nem ilyen lovat akartam!” Rádadásul nem csak egy lovat, egy egész megvadult ménest kaptak. Jogos lehetett a Nemzeti páholy megalapítása: „Megmondtuk előre!” A következmények súlyos terhét napjainkig cipeli a magyar szabadkőművesség egésze.

Trianon

Az alábbi mondatokat egy „vidéki” páholy hosszú évek folyamán alakuló, formálódó életének nem a nyilvánosság számára szánt, ezért őszintének tekinthető munkatábláinak, jegyzőkönyveinek áttanulmányozása nyomán merem megfogalmazni.

A kaposváriak nem kőművesei Trianon épületének, még csak nem is a malter keverői, szerepük azonos a vakolóknál funkciójával. Ettől elvonatkoztatva általánosságban is nehéz eldönteni, kié a nagyobb felelősség: „a jó szándékú idiótáké”, akik közreműködésükkel részeseivé váltak egy általuk átláthatatlan folyamatnak, vagy azoké, akik tudatosan, eszközként használták fel abban őket.

A páholy nem az 1920. május 18-án kelt belügyminiszteri betiltás okán szűnt meg, akkor már halott volt. Az utolsó tagfelvétel hat évvel korábban, 1914-ben, az utolsó páholy munka 1915-ben történt. Ekkor a névleges létszám negyvenöt,⁶ közülük a ténylegesen dolgozó tizenkettő.

Berzsenyi is szabadkőműves volt?

Berzsenyi és a szabadkőművesség kapcsolatát kutatva Kazinczyval kell kezdenünk. Kazinczy Ferencet 1784. január 16-án avatták az Erényes kozmopolitához címzett miskolci páholy tagjává. Egy tanulmány szerzőjének csillogó szóhasználata szerint „az akkor még szalonképes szabadkőművesség” összejöveteleit a nyelvújító Kazinczy irodalmi körnek, művelődési fórumnak tekintette. I. Ferenc 1795 júniusában az egész Monarchiában betiltotta a páholyok működését, de ez Kazinczyt már nem érinti, mert egy évvel korábban, a Martinovics-per során elítélték a jakobinus mozgalomban való részvételéért, ami hat és fél év várfogsággal járt.

1801-ben szabadult, 1804 augusztusában feleségül veszi annak a rózsakeresztes, okkult tudományokkal foglalkozó gróf Török Lajosnak a leányát, aki három szabadkőműves páholy alapítója és főmestere is volt: ezzel hallgatólagosan, de

elfogadottan rásugárzik apósa fényessége. (A fényesség fogalma a szabadkőműves terminológiában a tiszttségviselőkhöz kötődik.) Kazinczy Ferenc 1810. augusztus 26-án kelt levelében⁷ válaszolt Berzsényi Dánielnek, aki néhány hónappal korábban azt tudakolta tőle: „Szeretném tudni, mi a kőművesek fája.”

Kazinczy válasza (betűhíven): „Az a fa, a’ melly eránt tudakolódól, az a’ acatia. Így is határ nélkül szeretlek. Ha nem volt volna már szükséged a’ kérdést tenni, még inkább szerettelek volna. Ütless egyet a’ jövő télben (Január 16dikán) vagy ez ősszel (Novemb. 11dikén), s nevezd az én fámnak. Az utolsó házasságomnak 6dikszor előforduló innepe, az első 27dike annak az estvének, a’ mely oda vezetett a’ hol az a’ fa terem. Szegény Ipam akkor estve nyomta ott reám az első csókot és az a’ nagy ember, a’ ki Diaetákon és most a’ Septemviratuson első ember.”

A „még inkább szerettelek volna” finom utalás arra, hogy Kazinczy úgy vélte, Berzsényi is szabadkőműves, de a kérdés nyomán tudatosult benne, hogy Berzsényi nem ismeri a szabadkőművességnek ezt a jelképét. Ennek ellenére elég óvatlanul felfedi két „avatójának” kilétét. Az *acatia* nem a miáltalunk általánosan ismert akácfa, amely az 1630 körüli években került át Amerikából Európába. Arról a fáról van szó, amellyel a hagyomány szerint a gyilkosság áldozatává vált Hiram Abifnak, a jeruzsálemi szentély építómesterének sírját jelölték meg a holttest keresői, azért, hogy visszatérve könnyen ráleljenek. Esetünkben tehát a palesztin akácról, a sittimfáról, a mimózafélék alcsaládjába tartozó pusztai akáciáról beszélhetünk. Ezt a fát használták a frigyáda elkészítése során is.

A szabadkőművesség és a kaposvári zsidóság viszonya

„Az egyesületek esetében az egyik legfontosabb, s egyben legnehezebb feladat megrajzolni a tagság mennyiségi, társadalmi összetételét, valamint rétegződését. A szükséges nyilvántartások ugyanis általában eltűntek, s emiatt az ilyen jellegű források elvértve kerültek levéltári őrizetbe. A tagság és a tisztikarok megnyugtató rétegvizsgálata a hiányos forrásadottságok miatt rendkívül nehéznek, esetenként pedig reménytelennek látszik. Ennek fényében – valószínű – nem okoz meglepetést az a kijelentés, miszerint: »az eddigi kutatások során ritkán lehetett a közhelyek szintjéről elmozdulni«, olvashatjuk *A somogyi zsidók egyesületei a dualizmus évtizedeiben* című tanulmányban. Amennyiben így van ez az egyesületek esetében – márpedig így van –, akkor azt vélhetnénk, egyenesen lehetetlen bemutatni egy nem nyilvánosan működő szabadkőműves páholy összetételét. Esetünkben nem ez a helyzet. A páholy fennmaradt Anyakönyve alapján – egyedülálló módon – lehetőségünk van részletekbe menő alaposággal ismertetni azt.

A szabadkőművességet bírálóak egyik leggyakrabban elhangzó vádja, ami a köztudatban is gyökeret eresztett, az, hogy a szabadkőműves páholyok zsidó szervezetek. A Berzsényi páholy alapítói tizenheten voltak, közülük nyolcan izraelita val-

lásúak. A nyolc közül ketten (Endrei és Fekete) kitérők, mindketten még a páholyba lépésük előtt a református vallást vették fel. A páholyalakulást követően az első kaposvári tagfelvétel során bekerült öt új testvér közül ketten voltak izraeliták, ami az „arányt” csak minimális mértékben módosította.

Számszerűsítve: 1900-ban az akkor 18 218 lakosú Kaposváron 2 771 izraelita élt, a megye izraelitáinak negyede. Arányuk a városban 15 %. A páholyon belüli arányuk 1902-ben 47 %, 1903-ban 43 %. Foglalkozásuk alapján: öt ügyvéd, egy-egy tanár, nagykereskedő és orvos. Ők nem voltak új betelepülők, „galíciaiak”, „kaftános zsidók”; zömükben virilisták, a város közéletének ismert, köztiszteletben álló, tevékeny elemei. Azok az izraeliták, akik a páholy tagjai lettek, nem azért lettek szabadkőművesek, hogy ezáltal a páholyban elérhető testvériségben egyenrangú társakká legyenek, ők ezen már régen túl voltak akkoriban. Az antiszemizmus fogalma ezekben az években a kaposváriak számára ismeretlen. A megyében 1883 nyarán, kora őszén kirobbant antiszemita zavargások emlékét az azóta eltelt húsz év már elfedte. Nincs jel arra, hogy a kaposvári zsidók félelemben éltek volna. Mindezen túlmenően a város, bár dinamikusan fejlődött, kisváros volt, „mindenki ismert mindenkit”. Az itteni élet Budapest szellemiségével és társadalmi hullámveréseivel összevetetlen.

A Berzsényi páholyra tehát nem lehet a nagyváradi László király páholy esetét mint általános képletet ráerőszakolni (ahol a páholyba belépő zsidók számszerű túlsúlyba jutásával a páholy irányvonala radikális fordulatot vett).

A páholy tagjainak szerepe a városban a Tanácsköztársaság fennállása idején

A sommás megállapítás kizárólag Kaposvárra vonatkozik: semmilyen.

Kaposváron négy páholytaggal kapcsolatban találunk valamiféle személyes vonatkozást.

Dr. Szigeti-Gyula Sándor kórházigazgatónak durva megaláztatást kell elszenvednie a kórház felügyeletét ellátó egészségügyi politikai biztostól, amikor meg kívánta óvni az intézményt a politika hullámverésétől. Hasonlóan járt dr. Telegdi Zsigmond, az elmebetegosztály főorvosa, aki tiltakozott a „bolsevik típusú” elmebeteg-ellátás, illetve elmebeteggé minősítés gyakorlata ellen.⁸ Harmadik társuk, dr. Csurgó Jenő a tüdőgondozó főorvosa, a tüdőbeteg-ellátás kibővítése érdekében a korábban közösen elfogadott kórházi fejlesztési koncepcióval – és a páholytárs kórházigazgató véleményével – ellentétes intézkedés megtételére kérte a direktórium illetékeseit. A ránk maradt dokumentumok tanúsága szerint ő volt az egyetlen, aki leírta az „elvtárs”, „elvtársi üdvözléssel” szavakat. A szokatlan magatartásnak nem lett következménye. Elképzeléseit az 1920-as évek második felében a Kisgazdapárt segítségével tudta megvalósítani.

A páholy tagjai közül egyedüliként Vajthó Jenő vállalt közreműködői szerepet a Tanácsköztársaság idején, amikor az „új” oktatáspolitikai helyi képviselőjét, illetve annak megvalósítását segítette. Ténykedéséért másfél évi börtönnel és a tanítástól való eltiltással büntették.

Országos viszonylatban vizsgálva a kérdést viszont már más a helyzet.

Mihalik Gyula, egyike a páholy alapítóinak, jóval korábban, 1907-ben Budapestre költözött. A Tanácsköztársaság idején az Iparművészeti Főiskola rektorává nevezték ki; a bukást követően Amerikába emigrált.

Dr. Buday Dezső mindössze két évig, 1909 és 1911 között volt a páholy tagja. A kecskeméti direktórium, illetve a Közoktatási Népbiztosság társvezetőjeként aktív és tevékeny közreműködő. Orgoványban végezték ki.

A csurgói főgimnázium tanára, Maller Dezső (1909 óta páholytag) a Tanácsköztársaság idején Budapesten „továbbképző tanfolyamokat” szervezett; 1920 nyarán vizsgálati fogságba került. Ezt követően állástalanná vált.⁹

Az 1912-ben Pécsre távozott dr. Doktor Sándor korábban már bemutatott tevékenységét követően Szerbiába menekült.

A dombóvári Gyenis Antal tanító, majd lapszerkesztő (1904 óta páholytag) az ottani direktórium, illetve a forradalmi törvényszék elnöke, a következményes megtorlás áldozatává vált.

A szabadkőművesség betiltását követően a volt tagok zöme igyekezett elfeledni a korábbi éveket, eredeti hivatásukat (foglalkozásukat) akadályoztatás nélkül művelve belesimultak az új idők teremtette új környezetbe.

Jegyzetek

¹ A Berzsényi páholy által létrehozott leánypáholy. Adatainak a táblázatban történő szerepeltetése az összevethetőség lehetőségét kínálja. Úgy vélem, hogy a vizsgálatot további páholyokra kiterjesztve szociológiai elemzésekre is lehetőség nyílna. Az Irányi páholyról a későbbiekben esik szó.

² Tudatosan nem használtam a mai megnevezést. Számos korabeli névváltozata ismert. A kezdet kezdetén mint *Szépirodalmi társaság*, később *Somogyvármegyei Irodalmi kör*, megalakulásakor *Berzsényi Irodalmi kör*, *Somogyvármegyei Berzsényi Irodalmi társaság*, végezetül a *Berzsényi Irodalmi Társaság* elnevezés is használatos volt a helyi sajtóban, és a „hivatalos” iratokban.

³ A mai tüdőbeteg-gondozó intézetek elődje.

⁴ A lábjegyzet szövege nem hangzott el az előadás során, magyarázó betoldásának szükségességét – mint utólag kiderült – a fogalom ismeretének hiánya indokolja.

A kifejezés eredete homályba vész. Három magyarázatát is ismerjük:

1. A szabadkőművesség eredetmítoszai a titkos tudást birtokló nagy templomépítő kőműves cégekhez (is) kapcsolódnak. Különös és meghatározó szerepük volt a Salamon király által elrendelt jeruzsálemi templom építését végző „királyi” kőműveseknek, akiknek vezetője, a teljes tudást birtokló, „szakmai” féltékenységből i. e.

363–360 között meggyilkolt Hiram Abif valóban művésze volt hivatásának. A két tény összekapcsolódásából ered – immár a teljes szabadkőművességre kiterjesztett értelemben – a „királyi művészet” fogalma. Jogosnak tűnik tehát a szabadkőművészség büszkesége, amikor ősi gyökereikre hivatkozik.

2. James Anderson anglikán lelkész (1660–1739) *Ősi kötetmek* címen ismert, a szabadkőművesség morális szabályzatává lett művében külön magyarázat nélkül nevezi királyi művészetnek a szabadkőművesség gyakorlását.

3. Angliában a XVII. század vége felé a templomépítő kőműves céhek már befogadtak és titkaikba beavattak olyanokat is, kik nem voltak hivatásos, csak szimbolikus kőművesek. Így vették föl 1695-ben Orániai Vilmost (III. Vilmos néven angol, II. Vilmosként skót király), ennek alapján – és azóta – nevezik a szabadkőművességet ars regia, azaz királyi művészetnek.

⁵ Az előadásban nem kerültek nevesítésre. Ők a páholyélet meghatározó súlyú, alapító mesterei, dr. Fekete Gyula ügyvéd (1861–1944), illetve Kemény Samu (1848–1911) gabona-nagykereskedő, később bankelnök.

⁶ A páholy teljes működési ideje alatt összesen 83 felvétel történt. A különböző okokból bekövetkezett kiválások (halál, kilépés, leánypáholy alapítás, kizárás, elköltözés) miatt 1915-re alakult ki a 45 fős létszám.

⁷ *Kazinczy Ferenc levelezése* (Nyolcadik kötet, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest, 1898), 1825 számú levél.

⁸ A Forradalmi kormányzótanács rendelete az elmebetegek kórházi elhelyezéséről kimondta: „...a betegek felvételéről bizottság dönt, amelyben orvos és politikai személyek vesznek részt.” Ez a gyakorlat – mint tudjuk – hosszú időnk keresztül „sikeresen” működött a Szovjetunióban.

⁹ Köszönöm dr. Horváth Józsefnek, Csurgó története kutatójának segítségét, aki a Mallder Dezsőre vonatkozó adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

LÖRINCZ SÁNDOR: „AKI MEGÉRT S MEGÉRTET, EGY NÉPET MEGÉLTET”

Tudományos ismeretterjesztés a szellem embereivel

Eleven emlékek lejtenek delejes táncot múltam tükörtermeiben. Régmúlt és jelen kavargó bennem – már-már teljes uralmat követelve gondolataim legmélyén. Merthogy mélyes mély a múltnak kútja – ahogy Thomas Mann írja. Keresem én is önmagam, az egykori tájbász kamaszt, aki tátott szájjal csodálkozott rá a világra, s aki éppen élni és szeretni tanult. Itt, Somogy szívében, Kaposváron, amelyet a múlt század elején poros kisvárosnak nevezett Ady, a „költőfejedelm”.

Van, aki most is annak tartja – szíve-lelke legyen rajta –, én azonban elvetem a vidéki létformát pejoratív módon kezelő véleményeket. A szellemiség nem helyhez kötött. Az érdeklődés és az igényesség „hőfoka” sem. A szellem emberei – bárhol járjanak a nagyvilágban – képesek arra, hogy parányi fényükkel világítsanak. Ezt a fényt pedig mindannyian továbbadhatjuk, de csak akkor, ha magunk is vágyakozunk e szerepre, és a közöny világában befogadókra találunk.

Úgy, ahogy az egykori kamaszsrác, aki a nála öt évvel idősebb lánnyal indult el a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat székházába, hogy egy szabadegyetemi sorozat előadásán kapjon ízelítőt Spanyolországból. A kivetített diaképek sorára emlékszem, az előadóra, aki nem sokkal korábban tért haza Hispániából, már nem. Az 1970-es évek végén fogott kézen Kati, az érettségire készülő szomszéd lány, hogy tartsak vele. Higgyem el, nem bánom meg. És úgy is lett: egyik ámulatból a másikba ejtett a látvány. A vetítőtáblán először olajképre kívánczós tájak jelentek meg, tüzes lányok és fiúk ropták a flamencót, néhány szombrérós ifjú a pultot támasztotta, a szökőkútból sangria folyt, s mindenütt tarka virágok. S akkor még nem szóltam a bikaviadal fergeteges képeiről, a szerencsétlenül járt torreádorokról, ki gerinctöréssel végezte. A hangulatban, a helyzetben – mint a spanyol estékben – buja forróság bujkált. Egy temperamentumos nép életébe, lelkületébe, szokásaiba nyertünk bepillantást.

Míg sorjáztak a fotók a mediterrán világról, vérpezsdítő muzsika szólt. Az előadó pedig élményeiről beszélt; e kedvelt ország történelméről, földrajzáról, kultúrájáról. Katinak a Táncsics gimnázium legendás történelemtanára, Pelion Jenő ajánlotta figyelmébe a programot, nyilván azt is hozzátéve: mindenki hozzon magával még egy embert...

Így kezdődött a „kapcsolatom” a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal, amelynek históriája a megye, a város történelme is, hiszen jól tudjuk: egy cseppben benne van az egész tenger. Mint ahogy a vidéki lét szempontjából is az a legfontosabb: belül milyen vidékek vannak. A magát „szavak vándorköszörűsének” valló Kossuth- és Herder-díjas Kányádi Sándor – aki volt már vendége a TIT Somogy Megyei Szervezetének – írja: „Vannak vidékek gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül / vannak vidékek legbelül / szavak sarjadnak rétjein / gyopárként sziklás bércein / szavak kapaszkodnak / szavak / véremmel rokon a patak...”

Belső „vidékem” kiteljesedéséhez olyan „útjelzők” is kellek, mint amilyenekkel a TIT-székházban találkozhattam. S nemcsak hallgattam tudósok, nyelv-

szek, biológusok, történészek, politikusok, egyházi főemberek bölcs szavait, hanem újságíróként jegyzeteltem is azokat, miközben magam is tanultam. Tudást, tartást, karakánságot sugároztak a később interjúkötetek lapjain is visszatérő, életművükkel, művészetükkel, hazafiságukkal tiszteletet kivívó, rangos előadók.

Megjelenik előttem a harmincnyolc nyelven beszélő Lomb Kató, akinek csak kínaiból volt nyelvvizsgálója, s húsz éven át az ország vezetőinek oldalán tűnt fel kísérő tolmácsként. Az oroszsal indult professzionista nyelvkarrierje, és soha nem illett megkérdezni tőle, van-e papírja a több tucat nyelvből. Találkozásunkkor éppen az ivritet „gyúrta”. Máig őrzöm a Grétsy László nyelvészprofesszorral való beszélgetés ízét-örömét, mint ahogy Gergely Jenő egyház- és vallástörténész gondolatait a szekták és a történelmi egyházak sajátosságairól, s arról, hogy miért fontos, hogy zsinórmértékünk legyen a *Biblia*. De említhetném Balás Béla megyéspüspököt is, akit a pápai konstitúció kihirdetését követően az elsők között kért fel előadásra Horváth László Árpád, a TIT ügyvezető igazgatója.

A Kaposvári Egyházmegye főpásztora már akkor is azt vallotta, hogy az ateizmus nemzetbiztonsági kockázat, meg azt, hogy a ma egyházának nem asztronautákra, hanem kubikusokra van szüksége. Megfordult itt Tarjányi Béla teológusprofesszor, Harmati Béla evangélikus püspök és a közelmúltban elhunyt Schweitzer József főrabbi is.

Szívesen emlékszem a Szörényi Levente és Koltay Gábor párossal készült beszélgetésre is, akik hazáról, keresztről, küldetésről osztották meg gondolataikat, meg Bálint gazda ízes mondataira az agráriumról, s Gazdag Ferenc professzorra, a Stratégiai Védelmi Kutató Intézet igazgatójára, aki a fejünk feletti tojástáncról értekezett. Lehetetlen felsorolni, milyen tudós nagyságok voltak a szervezet vendégei. Közülük hadd emeljem ki a Kossuth-díjas Szentágothai János akadémikust, a Pécsi Tudományegyetem rektorává lett Tóth József professzort, de járt itt Pálffy G. István újságíró, Kopátsy Sándor, Lengyel László, Rubicsek Sándor közgazdász, Bod Péter Ákos és Andrásfalvy Bertalan miniszter is. Beke György erdélyi publicista, író, Duray Miklós szlovákiai magyar író, politikus, valamint Kincses Előd, a Magyarok Világszövetségének főtitkára szintén találkozott a kaposvári közönséggel. A TIT vendége volt Habsburg Ottó, Nemeskürty István tanár úr, Benda Kálmán történészprofesszor, Szakály Sándor, Herman Róbert, Gyarmati György történész, Bánffy György színész, Molnár Imre magyarságkutató, Földiák András, a Magyar Művelődési Intézet igazgatója, Tőkéczi László művelődéstörténész, Horváth András, a Planetárium igazgatója, Zombori Ottó és Kolláth Zoltán csillagász. A nemzetközi kapcsolatok elsősorban Kína felé irányultak; 1995-ben Chen Zhilu, 2006-ban Zhu Zushou kínai nagykövetet fogadta a társulat.

A TIT tudatos törekvése volt, hogy szellemi nagyságokat vonultasson fel. „Stratégiáját” nem politikai oldalak szerint alakította; inkább a „virágozzon minden virág” ősi igazságára alapozott. Emellett azt is szem előtt tartotta, hogy az országos nagyságok mellett helyi vagy megyei író, költő, tudóst, művészt is „felvonultasson” – ezzel a törekvésével is azt igazolva: a vidéket nem kerülik el az apró „szentjános-

LÖRINCZ SÁNDOR: „AKI MEGÉRT S MEGÉRTET, EGY NÉPET MEGÉLTET”

bogarak”, akik ugyanúgy képesek világítani, mint fővárosi társaik; legfeljebb kisebb reflektorfény vetül rájuk...

Szerencsére a vezetőknek nem szegte kedvét, ha némelyik előadás csak negyed házzal ment, de emlékszem olyan rendezvényre, mint például a somogyi gyökerű Pálffy Gyula sebészfőorvos könyvbemutatójára – aki egy szabási bábaasszonynak, Rozehán Netinek állított emléket érzékeny líraisággal „megkomponált”, vaskos könyvében –, amelyre pótszékek tucatjait kellett behordani.

Az 1960-tól fokozatosan terebélyesedő szervezet a Dózsa György utca 18. sz. alatti épületben lelt végleges helyre, ahol egy ideje könyvtár működött. A nagyméretű villalakás – amelyben egy polgárcsalád élt –, 1911-ben épült, akárcsak a város első kőszínháza. Lewin Samu építtette, és tervezője vélhetően Magyar Ede volt, a kaposvári színház építész. A meglehetősen elhasználódott épületet felújították, és egy szépséges székház született – homlokzatán természetből vett stiláris stukkódíszekkel. A habos-babos menyasszonyi tortára emlékeztető Csiky Gergely Színház közelében Kaposvár új büszkesége lett e szecessziós épület, amely fotókon, filmekben, albumokban gyakran szerepel, de Z. Soós István festő- és grafikusművész, Czinkotay Frigyes festőművész, Kovácsné Ékes Edit, a Nagyboldogasszony Római Katolikus Gimnázium és Általános Iskola művésztanára, valamint Soós Tibor művésztanár is nagy kedvvel örökítette meg a TIT-székházat.

Élénken élnek bennem a TIT jogelődjének 160. évfordulójára, a Kaposvári Egyetemen rendezett országos ünneppsor képei; e nagyhírű somogyi esemény felett Orbán Viktor miniszterelnök vállalt fővédnökséget. Vizi E. Szilveszter akadémikus 2001. május 16-án felavatta a társulat történetének addigi legnagyobb beruházását, a felújított és kibővített TIT-székházat. A jeles agykutató avatóbeszédben Széchenyi Istvánt, a somogyi megyeszékhely díszpolgárát idézve egyebek mellett azt mondta: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma. Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok, éghajlat teszük a közérőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja. Igazibb súly s erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje.”

A Kaposvári Egyetemen mintegy négyszáz résztvevővel zajló, kétnapos TIT-ünnepségek szekcióülésén Grétsy László, az Anyanyelvápolók Szövetsége ügyvezető elnöke az idegennyelv-tanulás jelentőségére irányította a figyelmet, hiszen a rendszerváltás előtti nemzedék jóformán idegennyelvtudás nélkül nőtt fel, s most pótolni kell a több évtizedes lemaradást.

2003-ban a *Népszerűségfogyás* című konferenciát társrendezőkkel és ugyancsak illusztris előadókkal szervezte a TIT a Pécsi Egyetem Kaposvári Egészségügyi Főiskolai Karán. A „szakrális érintettségben” alkotó, Kossuth-díjas író, Jókai Anna – aki erre az alkalomra írta, s ott olvasta fel először *A magzat imája* című verset – azt hangoztatta: ha nincs meg az a spirituális alap, amivel az életet szemlélni lehet, akkor teljesen feleslegesen tesszük a dolgunkat. Az élet törekeny, s ha „a teremtés legfelsőbb bimbója az ember”, akkor figyelniünk kell, hogy mivé lesz ez a bimbó. Lehet belőlünk virág, megehetnek bennünket a férgék, lerághatnak a vadak... Az író arra is utalt:

a világban van egy erkölcsi középpont, és ez akkor is működik, ha országunk lakóinak egy része tagadja ezt, illetve nem akar tudomást szerezni róla. Ezért is különösen fontos, hogy mit gondolunk az életről, a világról, hiszen nem egy tréfamesternek vagyunk az alanyai. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy az ökrök sírfelirata kerüljön a mi sírunkra is: „Ettem, ittam, élveztem, felfordultam.” Kell, hogy valami túlelje a létet! A szeretet pedig nem szentimentális ostobaság, hanem az élet egyetlen fenntartó ereje, s a gyermekvállalásban van egy egészséges önzés is, hogy ne magányosan távozzunk el a világból. Legyen mellettünk valaki, aki azt mondja: anyám, apám, szeretlek, és köszönöm neked az életemet.

Intellektust és érzelmeket mozgásba lendítő rendezvények sora mellett az elmúlt negyedszázadban annak is tanúja voltam, miként lett szellemi központ, Somogy legnagyobb felsőoktatási, és egy időn át rádiót is működtető intézménye, e nagy múltú szervezet, amely színes programjaival, képzési struktúrájával fiatalokat és nem egészen fiatalokat egyaránt vonzott. Értelmiségieket és diploma nélkülieket, hiszen diploma nélkül is élhet valaki értékes életet, és nem kizárólag az oklevéllel rendelkezők képezik az értelmiséget. Mindannyiunknak üzenve – ahogy Kányádi Sándor fogalmazott a TIT Emlékkönyvében – „aki megért s megértet, egy népet megéltet”.

A ki egy városban benne él, nyilvánvaló, hogy megszakítatlan nyüzsgésében elsődlegesen annak mindennapi megújulását érzékeli, még ha kellő különbségtételek megejtésével is. Aki viszont távolról, önnön múltjából s egykori megéltségéből figyel, bizonytalansággal inkább emblematisztikus csúcsait érzékeli. A történések és megítélésük esetlegességét illetően – melyek halmazából a „Mi a történelem?” örökké újra megválaszolható kérdése adódik –, egy kétségbevonatlanul közös mérce híján, legfeljebb emberi érdeklődésünk, személyes érzékenységünk válogathat. Számomra, a távolban munkálkodó jogfilozófus számára, akit szuverén módon foglalkoztatnak az antropológiai alapok s így egy közösség önmegtartó erejének tényezői is, a pécsiséget jelző ilyen szimbolikus érték például a területvesztést és a szerb megszállást követő, az egyetemfundálással egyidős lelki újjászületés, majd különösen egy izgalmas, máig példaértékű keresztény-szociális gondolkodás és gondoskodás megfogása. De ilyen a Pécsi Egyetemi Könyvtár gyűjteményének létrejötté is Klimó György püspöki alapozásával, majd világi egyetemi intézményesülésével, és leginkább személyre szólóan az, ahogyan könyvtári munkálkodásával-búvárkodásával egyidejűleg az idegenből érkezett Várkonyi Nándor a hely tudójává-tudósává, csaknem világi szentté emelkedett.

Amiként egy régi alkalmi levélben fogalmaztam (*echo* [Pécs], 1999/2), a hozánk befutó időt gyakran – és korántsem feltétlen alaptalanul – valamiféle hanyatlásként szoktuk magunkban tudatosítani. Így már annak mezítelen tényében szintén jelet véltem felismerni, hogy a maga kételkedő bölcsességében is folyvást transzcendens üzeneteket megfogalmazó, az aktív irodalmiságtól a kutató esszéizmuson át a tudományszerű szintéziszig ívelő pályája során – a hazai kommunizmus Pécsen igencsak sötét intellektuális évtizedeiben tévedhetetlen fároszként, a szellem örök értékét felmutató reneszánsz sokoldalúság Várkonyi Nándorának a váltótársaként – az irodalom-szervező kritikus, tehát a szellem kiválóságát immár egyetlen megnyilatkozására csökkentetten figyelő és megrajzoló Tüskés Tibor vette át – amúgy megérdemelten, hiszen értékeit is megtestesítően – a megvilágító fáklya szerepét.

Tüskés meghatározó fénykora, a Jelenkort a magyar szellemi újrakezdés egyik ígéretévé emelő főszerkesztése nagyban-egészében egybeesett érettségit követő – miután osztályszármazásom „kizsákmányoló” gyanánti megőrzésének automatikusan kiváltotta kizáratásomat az egyetemről – István-aknai bányászletem, majd az innen a miskolci bányamérnöki egyetemre való, szintén csaknem automatikus felvételem nyomán a pécsi jogi karra történő, számos körülménnyel nehezített átvételemtől kezdődő tanulmányaim idejével. Tény, hogy Tüskést akkoriban még nem ismertem személyesen. Az akkori lírai termésém elbíráló Lovász Pál, akinek régimódi melankolikus-szomorkás költői konzervativizmusa aligha lelkesedhetett formabontó ifjonti kitöréseimért, rendre a biztos ítéletű Tüskésre hivatkozva minősítette közlésre még alkalmatlannak bőven termő zengeményeimet. Bezárva ezzel előttem az irodalmi érvényesülés pécsi kapuját, ami egyszersmind azzal járt, hogy az érdeklődő fiatalnak kétségkívül vonzó – s nem csekély mértékben bohém – környezet helyett, melyet az idekerült balett-táncosok, illetve a Dunántúli Naplóból ismert

publicisták – és főként Kende Sándor (1918–1992), Galambosi László (1928–1999), Bertha Bulcsu (1935–1997), Arató Károly (1939–1992), vagy éppen Kampis Péter (1940–1982) – Nádor-szállóbeli asztaltársasága jelentett, be kellett érnie iskolatársainak – például a zenész, s utóbb kaposvári színházi *maestrová* lett Hevesi András (1942–2009) és a festő Dombay Győző (1942–1994) nevével is fémjelezhető – nem kevésbé bohém körével. Nos, immár fővárosba szakadt intellektusként, miután nem is oly régen javaslatomra Tüskést Tibort a Baranya Barátainak Köre a szokás szerint a pécsi megyéspüspök úr rezidenciáján a Halottak napját megelőző pénteken rendezett éves találkozónkra meghívta, ismerkedhettem meg vele végre személyesen, nevünk megemlékezésével mindent tudva egymásról, mintha csak egy rég megszentelt hajdani barátságot folytattunk volna. Azóta, ha eljött üléseinkre, mindig egymás mellett ültünk, s mindig volt miről beszélgetnünk.

Sohasem gondoltam, hogy Tüskés Tibor egyszer valaha múlttá lehet, s távozzhat az életünkben. Derűs, életigenlő emberszeretete öröklétet feltételezett, nem egy mulandó test gúnyját. Talán szerencsés véletlen, hogy a írásainak megjelenésükkor szentelt mindenkori figyelem után levelezését egyszerre volt módom megismerni – történetesen halála után, amikor az éppen általa alapított, mára sok országos kiválóságot megjelentető Pro Pannonia Kiadó egy elköltöztetési hírre akciót hirdetett. Így került a kezembe Fodor Andrásal és Mészöly Miklóssal, valamint előbbinek Csorba Győzővel folytatott levelezése, s ezt egészítette ki utóbb Szirtes Gábor ajándéka, a Tüskés–Fodor-barátság háromkötetes dokumentumgyűjteményének közelmúltban megjelent záró darabja, s szinte beavatottként olvastam végig kettőjük bensőséges egymásra figyelésének e grandiózus kitérülését. Miközben a másik két levelezés nem keltette föl érdeklődésemet, pontosabban meglévő személyes ambivalenciáim erősítette meg – függetlenül például Csorba megindító fiatalkori teljesítményétől, a XII. század végi francia Hélinant de Froidmont *Les vers de la mort* című élettől búcsúzásának könyvészetileg is pazar formát kapott magyarításától (*A halál versei*, Janus Pannonius Társaság, 1940), vagy a költő Janus Pannonius-, illetve *Faust*-fordításától, valamint a kései, „kiteljesedő” versei iránti végtelen nagyrabecsülésemtől. Persze, személyesen ismerhettem Csorba Győzőt, Martyn Ferencet és további, itt és most méltánytalanul nem említett alkotókat, de mások esetében nem éreztem, hogy összteljesítményük, szakmaiságuk egyúttal Pécs szellemiségét is Tüskéséhez hasonló erővel építette volna.

Intimnek tetszett, meggyőzőnek, egyszersmind szellemileg és morális elköteleződésben csaknem társukká avatónak, hogy postára bízott beszámolóik életük fordulatait három évtizeden át nyomon követhetővé tették. S láttatták Fodor és Tüskés, e két közel-vidéki személyiség – lévén mindketten somogyi vasutasgyerekek – jó iránti elköteleződését, ügyek előmozdítására, akadályok legyőzésére s tettekre indító, s a belső megújulásra mindig kész képességét, törhetetlen szívósságát, transzcendenciába vetett mély, természetes hitét. Tösgyökeres városiként leginkább a vidéki egyszerűség közegében fogant csalhatatlan ösztöneiket csodálom. Érzékelve persze az ellenpólust is, ahogyan Fodor András életében a vele egyívású társal tör-

ténő kapcsolatépítés ellenkező szélső pontján a művészetközpontú világlátását történetesen szintén baranyai érintettséggel kiteljesítő Fülep Lajos magasodik. Érdekes, hogy pontosan ez utóbbi, az önnön trónjáról imádóit fogadó géniusz nem ritkán egy mesterséges értelem zabolázatlanságába botlik, míg a népből magukat felverekvőket véletlenül sem hagyja cserben józan eszük, legalábbis a közügyek megítélésekor.

Aligha mondhatná meg bárki: rendelhette volna-e másra Tüskés Tibort nem csekély és kitarást éppen nem nélkülöző tehetsége. A szerkesztő, a kéziratgondozó másokért él; az irodalomkritikus, a gyakorló irodalomtörténész pedig másokból. Tüskés is tudja ezt. Le is írja, olykor már sokallja, lázadozik is ellene, mindazonáltal – mert itt érzi saját bőrében, elemében magát, vagy mert nem vállalkozik arra, hogy egyetemi karrierrel méresse meg magát (nem csodálnám, ha ifjabb kora egyetlen számba jöhető lehetősége, a korabeli Pécsi Pedagógiai Főiskola terméketlensége egyenesen riasztotta volna), vagy mert egyszerűen csakis szabad értelmiségiként tudja elgondolni magát – kitart. Várkonyi is gályapad mellett töltötte életét, mint „is-teni könyvtáros” (Miklóssy Endre, Magyar Szemle, 1999/7–8); Tüskés pedig középiskolai tanár évtizedeken keresztül. Mégis, amennyire nyilvánvaló, annyira bántó is a fenti póre megállapítás. Mert bármiből is táplálkozik, bármit dolgoz fel humanista nemzetnevelőként, műgonddal gyönyörűvé formált szerzői vallomás kerekedik belőle. Ez az erőssége. Hogy nem akadémiai tudomány, ámde éppen ezért nem is személytelen. Éppenséggel nem *sine ira et studio*, vagyis – amiként római történeteit bevezetendő (*Annales* 1.1) Tacitus leszögezte – haragvást s részrehajlást nélkülöző. Hanem állást foglaló, olvasóit véle azonos értékrendű gondolkodásra serkentő. Pontosan olyasmi, amire a még olvasó magyarnak a legnagyobb szüksége lehetett a ránk erőszakolt idegen ideológiák elmúlt, szélsőségek egymásba való átcsapásának torz játékát is megélt évtizedei során.

A szóban forgó levelezésből egyértelműen kitűnik: aki felvállalta Pécsset, foglya is lett, s többé városa nem eresztette őt. Mert bár volt néhány kitorési kísérlete is – fővárosba költözés, a Somogy átvállalása, ami pedig egy újrakezdés sikerélményét is megadta neki –, ám hiába adta ezekhez teljes énjét, új környezetét már nem tudta magáévá tenni. Tüskés vallomásaiból úgy érzem, hogy otthon magát csak egy bizonytalanságaiban is biztos, kiszolgáltatottsága és sokszoros megaláztatása ellenére is kiszámíthatónak tartott, mert már megismert s begyakorolt terepen érezhette. Joggal félhetett az ismeretlentől, amely nyilván kíméletlenül rákényszerítette volna, hogy olyan irányt vegyen, melyet nem ő választott. Provinciája gyakran kisszerű összevisszaságában kellett hát megtalálnia a belső ösztönzéseket és nyugalmat. S bár eleget háborgott így is, de ebben sikerrel járt.

Példának tekintem hát: emblematikus megtestesülésnek, Pécs szellemi arculta egyik formálójának – és ma már mementójának – életét és erőfeszítéseit. Egyetlen jóvátehetetlen törés életében oly meghittséggel jellemzett családi élete, melyet a riasztó előjelek ellenére is engedett szétzilálódni, s ez meg is hozta a maga büntetését. Érdekességként említem csupán, hogy szemben a magam *ott-honos* tudatosságával, mely mihelyt az iskolában értesültem a Pécssett ragozásának nyelvtani kivételessé-

géről, rögvest történelmi, tehát morálisan kötelező kiváltságnak érzekelte azt, és – helyesen vagy helytelenül – nem is használta soha másként, nála e szép ragozás még szeretett somogyföldi székvárosa kapcsán sem hangzott el.

Polgár volt, és tudós nevelő; pécsi lett, és maradt. Valószínűleg szakmája mikrotörténeti visszaemlékezéseiben sem fog szerepelni másként, noha kései *Somogyországi szerkesztése* nyomot hagyott gyermekkorra tája s fővárosa arculatának formálódásában is.

Vajon folytatható ma és holnap ez a pálya? Lép-e majd más is hasonló útra? Lesz-e valamikor Pécssett vagy éppen Kaposvárott követője? Gyermekeivel, egy több-letérdeklődéstől színezett hivatásszerű tanárlét és az akadémiai tudományművelés alternatívájával szemben ő egy maga választotta köztességben, az irodalomközpontú közérdekű publicisztikában kereste hivatását. Ma már paradoxonnak tűnik, hogy szocializmusunk hazai feltételei közepette ez gondolható és járható ösvény volt. Hiszen a legkeményebb szovjet-marxista indoktrináció és az irodalomtudományban elterpeszkedő doktriner zsarnokság ellenére intézményes csatornáit születtek a honféltesnek, benne nemzeti dilemmáink irodalmi láttatásának. A támogatás–tűrés–tiltás szabályrendszerében ennek is megvolt, meg lehetett a maga helye. S ma már akár meghatottan multhatunk is azon, milyen programok szabdalták szét hőseink idejét a különböző könyvnapokon és egyéb rendezvényeken, és milyen bonyodalmak, vilongások kísérték ezeket. Szabó Dezső, Kodolányi János, Németh László és Illyés Gyula kora azonban mára lezárult – annak ellenére, hogy látva a tudományosság nevében mostanság helyükbe lépő egyoldalúságokat, a kendőzetlen kozmopolitizmust és gyakori politológiai zagyvaságokat, esendőségük ellenére is tényleg profetikusan szerepben észleljük ezeket az egykori írói nagyságokat. A Tüskés Tiborban még ugyancsak meglevő belső tűz azonban folytatható örökség. Izzására, Pécs nagy hagyományú értékeinek tudatosítására, sorsa felvállalására, országunk s gyermek-, majd idős kora Somogyországában dolgaiban való, ily háttérrel és tudatossággal cselekvő részvételre változatlanul szükségünk van. Jó lenne, ha az ilyen hazulról hozott szenvedély és elköteleződés, amely e két egy akolból érkező somogyi vasutasgyermekben, Fodor Andrásban és Tüskés Tiborban mindvégig munkált, a jövő nemzedékek képviselőiben is megfogható.

Szükségesek a példaképek. Tüskés Tibort pontosan azért siratom e lapban, mert tudom, hogy példaképpé magasodott. Életútja olvasható, keservei megismerhetők. Pécs szellemtörténetében megkerülhetetlen az a szervezőerő és összefoglaló szerep, amely munkás életét jellemezte. És születésének helye, a somogyi Balaton-part Szántódja is joggal vallja szintén a magáénak. Tudjuk, persze, hogy bármiféle helyi fókuszálás mindig fel is nagyítja a dolgokat – de mindez csakis azért történik, hogy jobban láthatóvá tegyünk azokat. Márpedig Tüskés Tibor emlékének ápolása mindkét helyen egyaránt ezt szolgálja. Ezt követeli tőlünk a „hely szelleme”, s egyúttal a kötelességünk és legsajátabb önérdekünk is ez.

Tárgytörténeti jegyzetek egy népdalhoz

Közismert népdalunk szerint „Széles a Balaton vize, keskeny a híd rajta”. No de igaz-e ez a népdal, és ha igen, akkor meg hol volt az a keskeny híd? A romantikusabb hajlandóságúak egyszerűen a déli parton naplementekor látható „aranyhídra”, vagy a holdtöltekor éjszakai „ezüsthídra” vonatkoztatják a népdalnak ezt a sorát. Van, aki egyszerűen csak a fürdőbódehoz vezető pallóra gondol. Cholnoky Jenő (1870–1950), a Balaton nagy tudósa így emlékezik erre a hídra, ami az északi parton a nagy vihar idején szükségtelenné válik: „Gyermekkoromból jól emlékszem, hogy egyszer lementünk mi gyerekek az arácsi fürdőhöz délután. Akkor minden nyaralónak külön deszkabódeja volt a tó partján, hosszú hídon kellett bemenni a cölöpökön álló bódéhoz. Bementünk a bódéba s mialatt levetkőztünk, kitört az északi szél. Ijedten öltöztünk föl újra, alig bírtuk a bódé ajtaját a szél ellenében kinyitni, s csodálkozva vettük észre, hogy a bódé szárazon áll, pedig körülbelül fél méter mély volt rendesen a víz a cölöpök közt.”¹

Voltak a történelem során merészebb elképzelések is. Már a török hódoltság idején terveztek hidat Tihany és Szántód között. Akkor még lehorgonyzott gályákat kötöttek volna össze pallókkal, és a híd első helyen hadicélokot szolgált volna.² A híd terve a XX. század első évtizedében került napirendre ismét. A Balaton déli partját az 1858 és 1861 között megépült Déli-Vasút Társaság Buda–Trieszt vasútvonalára bekapcsolta az ország vérkeringésébe.³ A hídépítés vitája nagyrészt a Balaton Szövetség Balaton című lapjában folyt.⁴ A vitaindító írást ifjabb Wenninger Mátyás (1856–1932), a Szent Benedek Rend tihanyi birtokainak jószágfelügyelője írta, aki a híd megépítése mellett érvelt.⁵ Bruck Mór (1862–1941), a jeles kereskedő és Mangold Gusztáv (1866–1939) újságíró viszont szükségtelennak tartotta a híd megépítését, mivel a Balaton déli partján sürgősebb dolgok megoldására kellett az erőket koncentrálni.

Kaáli Nagy Dezső (1868–1940),⁶ a balatoni kikötők állami felügyelője azt javasolta, 20 méternél magasabb legyen a híd, hogy a hajózást ne zavarja. Technikailag azonban kockázatosnak tartotta a vállalkozást. Így érvelt:

„Középvízállást tekintve, az áthidalás 680 méter hosszú, ha a hídfők két méteres vízben épülnének, míg ha a hídfők 1,5 méteres vízben épülnének, úgy a híd hossza 800 méter hosszú lenne. Ezen hídhöz mindkét oldalon megfelelő erősségű és méretű, lankás esesű töltések csatlakoznának. A híd tervezésénél figyelembe kellene venni a mederszűkület vízfolyási viszonyait, mert pld. a keleti szél a nyugati medencébe nyomja, és viszont, ez okozza a mederszűkület labilitását.

Ennek következménye a szoros 10–11 méter mélységű medre alatt levő mély iszap, mely a fenék alá némely helyen 6–10 méter mélységig is terjedhet. Az alapozásnál mindenestre tekintettel kell lenni a hordképes talajra, akkor a legmélyebb vizet áthidaló, mintegy 200 méteres hídnívó két oldalán a hordképes talajtól mért 40

méter magasságú pilléreket kellene építeni. Nem szükséges műszaki embernek lenni ahhoz, hogy megítéljük, mily rettenetes munkába és pénzbe kerülne csak ezen két kőpillér megépítése. A hídhöz csatlakozó hatalmas töltéseket – a hullám és jégjárásokra tekintettel – a víz felett legalább két méter magasságig, kőből kellene megépíteni. A híd és a hozzátartozó töltések hossza 2 400 méter lenne.

A technika előtt nincs lehetetlenség, ezt a hidat is meg lehetne építeni, de az előadottak után, azt hiszem, már nem is lehetne kérdés, hogy ezen építményre kiadott költség arányban állna-e a létesítményből várható haszonnal?”⁷

A tervből nem lett semmi.

Az 1960-as években újra előkerült ez a terv, de szerencsére, kivitelezése érdekében nem történt semmi, hiszen szörnyű természetkárosítással járt volna. Így a nóta sora nem vonatkozhat erre a megálmodott, de soha meg nem valósult hídra.

Valószínűbb az a feltételezés, hogy ez a nótában megénekelt híd a Kis-Balaton mocsaras, lápos részén emelt deszkahíd volt, ami megkönnyítette a tó déli partjáról a közlekedést Keszthely felé. Alig hihető, de a mai Kis-Balaton területének jelentős része a XVIII. század végéig a Balaton öble volt, ahol még gőzhajó is közlekedett. Sőt, az új stílusú, XIX. század első felében keletkezett népdal is hasonlót mond, hiszen a nóta második strófája gőzhajóról beszél, emígyen:

„Balatoni kikötőben megáll a gőzhajó,
Árbócára ki van tűzve a nemzeti zászló.⁸
Fújja a szél, fújja, mindig az is arra fújja,
Ahonnan a kisangyalom a gyors vonat hozza.”

Az utolsó sor egyik változata szerint „Ahonnan a kisangyalom a gőzhajót várja.”⁹ Köztudomású, hogy a Balaton első gőzhajóját, a „Kisfaludyt” 1846. szeptember 21-én bocsátották vízre, és 1888-ig teljesített szolgálatot.¹⁰

Eötvös Károly leírása szerint „a Kis-Balaton Keszthelytől délre, mintegy 7 kilométernyi távolságban a fenéki szoros köti össze a Balatonnal. Legnagyobb hossza mintegy 6, legnagyobb szélessége mintegy 4 kilométer. Óriási nádasok vannak benne; nádasában a vízi szárnyasok roppant tömege és sokfélesége, vízében a mocsári halak páratlan gazdagsága található. Közepén egy pár emelkedés is van, mely alacsony vízállás mellett szigetet alkot. Partján körös-körül sásos, bozótos, ingoványos mocsarak és savanyú füves legelők vannak.”¹¹

A XVIII. század végéig nem tettek különbséget a Balaton és a Kis-Balaton között, a Fenékpusztá–Balatonhídvég közötti térséget – a mai, tágabb értelemben vett Kis-Balaton – a Balatonhoz számították. Vitathatatlanul kiderül ez arról az 1761-ben készült térképről, melyen a balatonhídvégi híd mellett „Itt kezdődik a Balaton tava” felírás található. A „Kis-Balaton” elnevezés első ízben Zalavár 1805-ben készített térképén tűnik fel. Ez azonban csak a balatonhídvégi híd és a tőle mintegy 3 km-re északkeletre lévő ún. „Lik” közötti területet öleli fel. A „Lik” és Fenékpusztá

közötti rész már „Nagy-Balaton” néven szerepel. A Fenékpusztá–Balatonhídvég közötti vízfelületet először a Balaton 1833-ban készült térképe nevezi Kis-Balatonnak.¹² Erre az időre az egykori balatoni öböl nyilván már annyira eltérő jellegű volt a Balaton egyéb vízfelületeitől, hogy megkülönböztetése indokolttá vált. Ennek ellenére ezen a területen 1863-ig a vízborítás átlagosan 1,5–2 m volt. A Kisfaludy gőzösnek Balatonhídvég a kikötője volt. Így a mai értelemben vett Kis-Balaton területén 12–15 km² nyílt vízfelületű öböl alakult ki. A vízszint változása a 3–4 métert is elérte, azaz a „Magyar Tengernek árvizei” voltak.

Az I. katonai felmérés¹³ 1783-ból származó országleírásának Balatonhídvégre vonatkozó részében olvasható: „Itt folyik a Zala a Balatonba, mely posványos és mocsaras.” A leírás a Kis-Balaton és a Zala völgye mellett lévő községeknél is megjegyzi: „Járhatatlan mocsár található.” A Zala Balatonhídvég alatt beleveszett a nádasokkal és szabad vízfelületekkel tarkított mocsárba, így a vize a természetes mocsárvilágon át kellően megszűrve jutott a Balatonba. A Balaton átlagos vízmélysége és térfogata a XVIII. század vége óta a felére csökkent. Ebben nagy szerepe volt az 1863-ban megépített Sió-zsilipnek. A szabályozási munkák „eredményeként” a Kis-Balaton magasabban fekvő részei szárazra kerültek. Vízborítást a terület csak a Zala árvizeikor kapott az 1920-as évekig, ekkor a Zala árvédelmi töltéseivel gyakorlatilag a folyó árvizeit is kizárták a Kis-Balatonból. 1886-ban megalakult a Zalavíz-lecsapoló Társulat, melynek tervei szerint gátak közé szorították a folyót Balatonhídvég és Fenékpusztá között. A Zala csak 1886 óta ömlik Fenékpusztánál a Balatonba. Ezt követően a csatornarendszer kialakításával megkísérelték a talajvízszintet csökkenteni, illetve szabályozni annak érdekében, hogy a területen mezőgazdasági tevékenységet lehessen folytatni. Ezek a munkálatok az 1960-as évekig tartottak, eredményre azonban valójában nem vezettek.¹⁴

Eötvös Károly Hídvégről így ír: „Hídvépuszta Zalavártól délre a Keszthelykanizsai országútban a Kis-Balatontól mintegy 4 kilométernyire fekszik s Zalavárhoz tartozik. Egykor ingoványos, most is vizenyős területe alig néhány méterrel magasabb a Balaton magas állású vizénél. Régi telep, minthogy a Zala vize legkönnyebben itt volt áthidalható; s itt ősidőktől fogva híd állott fönn. Innen van neve is. Nagy-Kanizsa eleste után fontossá vált a hídfő megerősítése s itt egy erődnek emelése, hogy a töröknek könnyű ne legyen Kanizsáról a Balatonon túli részekre portyázni. Az 1659-iki országgyűlés rendelte el megépítését. Árkának és falának helyén ma buja fű tenyészik.”¹⁵

1836–1839 között három iszonyatosan száraz év szakadt a Balatonra. A Kis-Balaton medencéjében 120 centiméteres vízapadást mértek a balatonszentgyörgyi halászcéh tagjai. Korábban Balatonszentgyörgy és Fenékpusztá között kompjárt. Hrabovszky Dávid 1827-ben a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratban említi ezt a révet. „Fenéknél... szép időben a kompon 20 minutum alatt partot lehet érni, jóllehet itt az utasok többnyire maguk kényteleníttetnek 1–2 révész ügyelése alatt a hajót hajtani.”¹⁶ Most már egyszerűbb volt töltéseket emelni és a Kis-Balaton

száját ezzel beszorítani, meg a nyílt vízre hidat építeni deszkából. A híd 1839 elejére elkészült. Kövér János vörsei plébános a Historia Domus-ba ezt jegyezte be: „Ami a világ teremtésitől fogva nem történt, a mi időnkbe esett meg. Híd van a Balaton közepén.”¹⁷ Ezóta van a széles Balaton vizén keskeny híd.

Jegyzetek

- ¹ Cholnoky Jenő: *A Balaton vizének mozgása*. www.tihany.info.hu/tte/
- ² Végh János: *A Tihany–Szántód közötti balatoni híd*. Tihanyi Percek, hu. 2011. július 13.
- ³ Gyökér István – Dr. Kubinszky Mihály: *Képek a régi magyar vasutakról és vonatokról*. Vasúthistória könyvek, Közdok, Budapest, 1991; Dr. Kubinszky Mihály: *Volt egyszer egy Déli Vasút*. Magyar Szemle, 2013. 7–8. sz.; Virág Árpád: *A Sió és a Balaton közös története 1055–2005*. Közdok, Budapest, 2005.
- ⁴ Fazekasné Mulesz Olga – Krasznainé Szabó Katalin: „*Széles a Balaton vize*”. *170 év a tó történetéből, ahogyan az újságok megírták*. Városi Könyvtár, Siófok, 2003.
- ⁵ Wenninger Mátyás cikkét lásd: *Balaton*, 1918. december 1., 10–12.
- ⁶ Matyikó Sebestyén József: *Megemlékezés Kaáli Nagy Dezső munkásságáról Siófokon*.
- ⁷ Hozzászólások: *Balaton*, 1918. december 1., 54–55.; 1919. szeptember 1., 8–11.
- ⁸ Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*. Budapest, 1901. A nádor 1848-as hajózásáról a „Kisfaludy”-n így ír könyve *A nemzet története a víz színén* című fejezetében: „Fel volt lobogóva a hajó. A nagy zászló a főárbocon. S azután elöl is egy, hátul is egy zászló. Ezek már kisebbek voltak. Volt még egy negyedik lobogó is egy kisebb árbocon. Valamennyi piros-fehér-zöld magyar nemzeti szín. Nagy következése lesz még ennek. Mikor a főárbocra húzták fel a nagy lobogót: a lobogó elakadt. Újra leeresztették, újra felhúzták: megint elakadt. A kapitány káromkodott, mint egy huszár, de a lobogó azért nem ment föl simán. – No, még ez se történt meg velünk. – Nem jó vége lesz ennek az útnak.”
- ⁹ Pannon (Veszprémi) Egyetem Magyar-nóta Köre. <http://notakor.veni.hu/sovegkonyv.lpl>.
- ¹⁰ Csermák Gyula: *A magyar hajózás múltjából*. Budapest, 1956; Biró József: *A balatoni hajózás története*. MAHART Balatoni Hajózás Kft., Siófok, 1996, 136.
- ¹¹ Takács Zoltán: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben (2006)*. www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/osztrak-magyar/ch16s06.html
- ¹² <http://www.archivportal.hu/id-49-segedletek.html>. Térkép adatbázis.
- ¹³ Jankó Annamária: *Magyarország katonai felmérései (1763–1950)*. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára – Argumentum Kiadó, Budapest, 2007, 169.
- ¹⁴ http://www.nyuduvizig.hu/upload/Jelentos_emberi_beavatkozasok_Zala.pdf
- ¹⁵ Vö. a 10. sz. jegyzettel! – Eötvös Károly: *Utazás a Balaton körül*, i. m.
- ¹⁶ In Zákonyi Ferenc: *Egy eltűnt révház emlékére*. Somogyi Néplap, 1976. július 3.
- ¹⁷ In Marton Ferenc: *Sétánymúzeum Fenékpusztán*. Magyar Nemzet, 1970. április 3.

Az Omega Kísérletből

(RÉSZLETEK)

A FELDERÍTŐ KOCKÁZATA

1.

Jó negyven évvel ezelőtt szándékomban állt írni egy „rendes” könyvet az emberiség háborúiról. Feltehetően ezt a szándékomat gyermekkorom nagy háborújának élményei- emlékei táplálták folyamatosan, s késztetek arra, hogy az ezzel kapcsolatos olvasmányaimat kijegyzeteljem, s a háborúkról kialakult véleményemet és gondolataimat is leírom.

Az elmúlt évtizedek alatt így sok-sok oldalnyi jegyzetem összegyűlt, de arra mindmostanáig nem jutott időm, hogy ezt egy egész – könyvvé – írjam-szerkesztessem. Ma pedig – hetvenhét évesen – már semmi esélyem e feladat elvégzésére. Ezért úgy döntöttem, hogy vállalván egykori felderítő voltom kockázatát, a meglévő jegyzeteket idemácsolom azon kusza mivoltukban, ahogyan egymást követik az idő és a történelem porondján.

Hogy például a kőbalta és az atombomba között a különbség nem etikai, hanem műszaki.

Rövidre fogva: a háborúk alapfilozófiája változatlan, s mostanra mezítelenre csupaszítva ennyi: „Megöltem őket, mert meg akartak ölni.” Következzék hát mindaz, amit sikerült portyázásaim során a napvilágra hozni.

2.

A maga idejében minden háború a legkorszerűbb volt. Hogy ki győzött, az nem tudás, hanem szerencse dolga volt.

3.

A gondolkodó katona általában nem éli túl az első bevetést. Ez az egyszerű tény sok ezer éves tapasztalat és még több csata ismert történetének tanulmányozása alapján – azt hiszem – mindenki számára egyértelmű ma már. Még akkor is, ha látszatra ellentmond minden észérvnek. S az egész lényege abban áll, hogy a gondolkodó ember kérdez, s kérdéseire válaszokat keres, ám egy csata előtt, a parancs elhangzásáig, semmi használhatót nem talál. Mert például, ha felteszi magának a kérdést, hogy a támadás ideje alatt mi történik vele, nos, erre a kérdésre nem talál – mert nincs is! – használható választ. A történés – a majdani – ugyanis négyesélyes: 1. megölik; 2. megsebesül; 3. életben marad; 4. fogságba esik. (A két utóbbi a szerencsésebb változat.) Ha a harmadik változat szerint megússza az egészet, az sem jelent semmilyen biztonságot, hiszen a túlélőket hamarosan felkészítik a következő

ütközetre – ha az előző csatát megnyerték. Ha veszítettek, akkor pedig azzal kell számolni, hogy az ellenség minden bizonnyal újra támad, és akkor a védekezés, a támadás felfogása és visszaverése lesz a feladat, ami által ugyanaz ismétlődik meg.

A támadásban és a védekezésben való részvételt a gondolkodás nagyban akadályozza, mégpedig azért, hogy az ember – elvben: a k a t o n a – meglévő védekezési ösztönét elnyomja, így a harcos bizonyos szempontból kiszolgáltatottá válik. És ebbéli állapotában nem úgy cselekszik, ahogy azt a helyzete megkívánná, hanem ahogy a gondolatai irányítják, amelyek általában ellenkeznek a kiadott parancsokkal...

A mérlegelés mindig gátló tényező!

4.

Folytatólagosan ennél sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy *minden háború a béke függvénye!*

Ugyanis bármennyire abszurdnak tűnik: a háborúhoz béke kell.

Mégpedig azért, mert a háborúban csak a b é k e e r e j e hozhatja meg a győzelmet. Ha ez az erő hiányzik, vagy elfogy, akkor a vereség elkerülhetetlen.

Az emberiség eddigi történelmének minden csatája, háborúja igazolja ezt a tényt. Példák százait sorolhatnám ide, mondjuk Nagy Sándor hadjárataitól Hirosimáig.

Mert a háborúk „hőseit”, halottait és túlélőit minden korban a béke szüli meg és neveli fel.

Ebből következik, hogy a háború *feléli a békét.*

Embert, állatot, növényt – az épített környezetet, ásványokat, a tudományt s az ipart. Röviden: lezüllesztzi az emberi értelmet.

Történelmi tény és drágán megfizetett tapasztalat, hogy például a szárazbab, a füstölt szalonna, nemkülönben lovak és zab nélkül mozdulni sem tudott volna egyetlen zseniálisan buta hadvezér sem.

Azt hiszem, példának elegendő Napóleont és Hitlert említeni.

E két hadászati zseni döntéseinek végösszegzése: Moszkva és Párizs, vagy ha úgy tetszik, Sztálingrád és Berlin között több millió névtelen „hősi halott” nyugszik(?) jeltelen sírokban...

A tömegsírok pedig az örök személytelenség halmai, a békéhez nincs semmi közük. A semleges utódok főhajtása pedig a legfelháborítóbb tiszteletlenség.

5.

Mikheler bácsi, aki az első világháború veteránjaként, Isten tudja, mi oknál fogva, Búcsón rekedt, megnősült, s rendes cselédi rangra emelkedett. Különösen tollfosztások petróleum-lámpás idejében rengeteget mesélt németes kiejtéssel háborús élményeiről. A valóság és a mese közötti csodatérben különös események is végbementek. „A Volgánál álltunk – mesélte Mikheler bácsi –, a folyó vize befagyott,

olyan hideg volt, hogy a madarak röptükben megfagytak. Mi meg kimentük a jégre csúszkálni. A muszkák a túloldalról löni kezdtek, *mi pedig le a jég ről, be a zöld-kukoricába...*”

Hogy a keleti front az első nagy háborúban közel se volt a Volgához, s hogy jeges telek idején a kukorica nem zöldell, az ebben a „másik valóságban” lényegtelen volt. Mert a mesében ez is megtörténhetett.

6.

Micsoda lovagiatlan magatartás úgy ölni, hogy nem nézhetsz az ellenfél szemébe, hogy a gyilkolás teljesen személytelenné vált. Az első világháború hozta meg ezt az abszurd fordulatot a történelemben. De a gyalogsági szuronyrohamok még valamit megőriztek az egykori lovagiasságból, az ember-ember elleni küzdelem különös – utolsó? – élményéből. Egy pilóta, egy tüzér vagy egy géppuska kezelője már semlegesen ölt. Rárepült a célra a pilóta, s elengedte a bombáit, a tüzér számára kijelölték a löszektort, a géppuskák kezelői pedig a rohamozó egységeket – mint érett búzát az aratók – „lekaszálták”. Andreas Latzko regényhőse, aki több szuronyrohalmot túlélt, így foglalta össze tapasztalatait: „A legfontosabb: az ellenséget nem szabad szem elől hagyni. Nem szabad a bajonétra rámeredni, sem oda, ahova az ember szűrni akar. Mindig csak az ellenfél szemébe kell nézni, hogy idejében kitalálhassa az ő védekezését. Az ő arcából kell meglátni a kellő pillanatot a hátrálásra. Hiszen ők mindnyájan egész egyformán csinálják: hajszálla ugyanúgy, mint az első, az a hosszú, vad fickó az agyarakkal. Az arcuk egyszerre csak kisimult, mintha testükben a hideg vas lehűtötte volna minden dühüket, elcsudálkozva nyitják ki kerekre a szemüket és úgy néznek rá az ellenségre, mintha szemrehányóan azt akarnák tőle kérdezni: mit csinálsz te? Azután rendesen belekapnak a bajonétbe, s egész fölösleges módon összevagdossák még a kezüket, mielőtt elvágódnának.”

Íme, a túlélés alfája és ómegája: megtanulni jól ölni!

Fábrý Zoltán *Gyilkos élmény* című írásának orosz muzsikja feltehetően az egyik legnagyobb humanista volt.

ESEMÉNYNAPTÁR A XX. SZÁZADBÓL

1.

Franciaország	44 nap	Lengyelország	18 nap
Görögország	27 nap	Jugoszlávia	18 nap
Norvégia	24 nap	Hollandia	6 nap
Belgium	19 nap	Összesen:	156 nap

Ez volt a villámháború!

1941 és 1945 között a villámháború minden tekintetben megbukott.

2.

Hitler becsapta Sztálint – és ez nagy hibának bizonyult. Sztálin megfizetett érte! Joszif Visszarionovics grúz volt, nem orosz, s ezt az óriási mentalitásbeli különbséget a németek vezére nem tudta értelmezni. De lehet, hogy annak létezéséről halvány sejtelme sem volt. És hát Sztálinnak volt némi teológiai műveltsége is, ugyanakkor kemény forradalmárnak is bizonyult, amit Hitler ugyancsak figyelmen kívül hagyott. Következésképpen nem engedhette meg, hogy egy mázolósegéd hülyének nézze.

Ugyanakkor Sztálinnak volt saját – mondhatnám úgy is, hogy egy *s a j á t o s* – filozófiája, s aki azt nem fogadta el, az *meghalt!*

Egýen vagy tömeg – a létszám nem számított!

3.

A háborúknak nincsenek erkölcsi korlátaik!

Az „erkölcsről” csak a háború után esik szó.

A győztesek általában az ellenség vezéreit vonják felelősségre háborús bűneiért, s néhányukat felakasztják, ami katonai szempontból igen megalázó cselekedet, vagy főbe lövik, amit már nagyobb megbecsülésnek tartanak.

A bűnösök „bűnhődése” azonban semmit sem változtat a termőföldet tápláló „emberhús-állomány humusszá változott realitásával” szemben.

A régi időkben divatban volt a keresztre feszítés is – lásd Spartacust és társait! –, de a XX. században azt már nem tartották humánus cselekedetnek.

És nem biztos, hogy Joszif Visszarionovics boldog volt attól, ahogy Hitler végezte.

Ellenben Sztálin halálára jól emlékszem: a fél világ gyászolta. Később Hruscsov a XX. pártkongresszuson leleplezte a személyi kultuszt, aminek következtében Sztálin testi maradékát a Kreml mellé temették. 1967-ben jártam arra, s láthattam Sztálin nyugóhelyét. A sírt borító fekete kőlap alól a földet kimosta az esővíz, kicsit berogyott a hátsó része, s elhagyatott volt, mint minden sír, amelynek nincs gazdája.

Hitler és Sztálin.

A végösszegzés: hetvenmillió halott. (?)

A VESZTESÉGEKRŐL

A háborús veszteségekhez számítanak-e a „hősi halottak” meg nem született utódai?

A második világháború halottai – nem számolva a polgári lakosság veszteségeit –, amint már az imént is leírtam, több mint hetvenmillió férfi és nő.

Elpusztult több millió állat.

Legalább annyi ásványi anyag – érc, szén, olaj – és egyéb nyersanyag, amely az emberiség számára hozzávetőlegesen egy egész évszázad ipari szükségleteit fedezte volna. (Azt hiszem, elég, ha Dönitz admirális „farkas-falkáinak” *e r e d m é n y e i - r e* utalok, a sok millió tonna hadianyagra, hajóra, s hát az Északi-tengerbe pusztult tengerészek ezreire is...)

A hadiiparban el- és felhasznált energia mennyisége is hasonló arányokat mutat.

A mezőgazdaság s a hozzá tartozó teljes feldolgozórendszer együttesen hosszú évtizedekre megszüntethette volna a világ nyomorzónáit, illetve azok kialakulását.

Az elpusztított városok és falvak épületrendszerei, az építészeti-történelmi értékek lerombolása, majd e romok eltakarítása, s az újjáépítés milliárdos összegei – akár dollárban kifejezve is – évtizedekre biztosíthaták volna az emberiség, az emberi kultúra, az oktatás, a tudomány és a művészetek anyagi szükségleteit.

És itt most nem az a kérdés, hogy a veszteségek egyféle „következménye” a látványos műszaki *ugrás*, amely a háborús erőfeszítés egyik – úgy mond – *e r e d m é n y e*! Hanem hogy az az iszonyú mennyiségű elpusztított, ember által létrehozott érték és szépség mit emelhetett volna – és eredményezhetett volna – egy hosszabb békefolyamatban.

SZICSASZ

A hadvezérek a támadásaikat a térképeken tervezik – egy irreális síkságon, ahol nincsenek terepakadályok: árkok, fák, erdőfoltok, folyók, tavak, mocsarak, ahol nincsenek hegyerincek, megművelt mezőgazdasági területek, s egyéb „embőr-akadályok”, Móra Ferenc első világháborús elbeszélésének címére utalva.

A valóságos *t é r* az egyik legdöntőbb elem, ha úgy tetszik, haladási akadály minden katona és minden katonai jármű számára. (Kivéve a repülőgépeket, rakétákat.)

Az *o t t h o n i t á j* és tér pedig a legerősebb védvonal!

És ez a térképeken a hadvezérek és stratégiák számára láthatatlan valóság. Nem is kell vele számolni. Például Napóleonnak vagy Hitlernek milyen elképzelése lehetett a Pripjatyi-mocsarokról? A sztyeppe természetéről, járhatóságáról stb. Ugyan Paulus tábornoknak, aki a Barbarossa-terv első változatát Hitler elé tette, volt-e fogalma a szovjet útviszonyokról, a széles nyomtávú vasút lehetőségeiről, a folyami hajózás stratégiai jelentőségéről, esetleg a Kaukázuson túli ipari kapacitásról? Netán a hadra fogható, nem elhanyagolható „emberanyag” stratégiai lehetőségéről?

Vagy a történelemről?

Mert például Napóleon csak addig tudott győzni, amíg nem volt ellenfele. És biztosan nem ismerte a „szicsasz” időre és térre vonatkozó jelentését és jelentőségét. Ebből következett, hogy Kutuzov úgy verte meg a francia császárt és félmillió seregét, hogy fel sem állt a székéből.

Mert a háborúban nemcsak a támadás iránya és célja döntő, hanem a visszavonulás lehetősége is.

Mint ismeretes, Kutuzov Napóleon előtt felégette a falvakat, a muzsikok elhajtották az állatcsordákat, s ugye, Moszkva is leégett. Tél jöttével a Grande Armée feje fölött nem volt tető, s nem talált haza, mert nem volt hely a pihenésre, nem volt élelem a sereg és a lovak számára, és hiányzott a megfelelő téli ruházat – az utánpótlás megszakadt, vagy nem is létezett. A Moszkvaig vezető út így Párizsba vissza a k é t s z e r e s é r e nőtt, s Borogyinóval meg Kutuzov türelmével együtt („szicsasz!”) a francia sereg elfogyott, s a következő tavaszon az orosz muzsikok már a sírjaik felett nőtt füvet kaszálták...

Hitler – az idő által is becsapottan, de Napóleon példájából sem okulva, a világháború európai fergeteges sikermámorában – ugyanazt a katasztrófát idézte elő, amelyet korábban a „nagy” Napóleon, de nem ötszázezer, hanem hetvenmillió halottal növelve az ember lakta földet – Berlin és Sztálingrád között – oda és vissza...

A FERTŐZÉS

„...jak skritá nákaza v nás válka roste dál.”

(...mint rejtett fertőzés, nő bennünk a háború tovább.)

Jiří Šotola

A szovjet–német fronton 1943-ban a következő erők álltak egymással szemben:

<i>Szovjetunió</i>	<i>Németország</i>
6,4 millió katona	5,2 millió katona
9 900 különböző kaliberű löveg	5 400 löveg
2 200 sorozatvető (katyusa)	5 850 harckocsi
9 500 különböző típusú harckocsi	3 000 repülőgép
8 300 repülőgép	

Vagyis hozzávetőlegesen 11 000 000 katona, 15 300 löveg, 15 350 harckocsi és 11 300 repülőgép.

Hogy a nyugat-európai fronton milyen erők álltak egymással szemben, arról nem találtam összefoglaló adatokat, igaz, nem is kerestem valami különösebb szorgalommal, hiszen mire a „második frontot” megnyitották, a szövetségesek olyan erőfölényben voltak, hogy a Németország nyugati határait védő hitleri haderő a szövetségesek számára csak egy alkalommal volt képes támadó hadműveletre – az Ardenneknben.

De tételezzük fel, hogy a brit és az amerikai egyesített sereg létszáma és harci eszköze csak fele annyit számlált – ami biztosan alacsonyabb a valóságos erőknél,

de most nem is a pontos adatok a fontosak, hanem az emberi erők és a harci eszközök elképesztő megléte –, nos, akkor látható, hogy a „háború fertőző” mivolta micsoda pusztító erőket fordított az egész emberiség – vagyis az értelem – ellen.

És ha még ideszámolom – mert hisz az is része ennek az *egésznek* – az USA és Japán hadseregeit és azok műszaki eszközeit, akkor legalább egyharmadával növekszik az az adathalmaz, amit a második világháborúban alkalmaztak és fölhasználtak a Föld nevű bolygón a pusztításra.

Még egy rövid kitérő a Távols-Keletre, arról, hogy egy egész világra kiterjedő háborúban milyen apróságokon múlik a győzelem vagy a vereség. Lássuk hát a japánok kisedés tévedését: elkövették azt a hibát, hogy nem a szovjetek ellen léptek hadba Keleten. Amivel nagyon megnehezítették a németek helyzetét. Az oroszoknak így nem kellett „kétfrontos” háborút viselniük, s ezzel együtt felszabadult egy igen jelentős, jól fölszerelt szovjet seregetest, amellyel Zsukov marsall Sztálingrádnál összetörte a Wehrmacht gerincét. A későbbi ütközetekben – Kurszk stb. – ezt a „gerinctörést” a német hadsereg és Németország nem volt képes begyógyítani.

Anglia vereségét – bármilyen abszurditásnak tűnik is! – a *japánok hadüzenet nélküli támadása akadályozta meg!* Ugyanis a Pearl Harbour elleni támadás a Monroe-doktrínát érvénytelenítette! Az USA hadba lépett, és lett fegyver, meg katona.

És óriási üzlet!

Anglia pedig megmenekült.

A normandiai partraszálláskor az Omaha Beachen reggel 6,30-tól 9,30-ig 4 500 szövetséges katona halt meg. A sebesültekről nincs adat. Az invázió első napján 34 000 katonát veszítettek a szövetségesek. Állítólag innen származik az a megállapítás, hogy: „Aki megáll, az veszít.” Én azonban ismerem ennek egy másik változatát is: „Aki megáll, az lemarad.” Ugyan melyik született hamarabb? Mindkettőben ott a „megállásban” rejtőző kockázat, ami nem csak a háborúkra érvényes.

Tény, hogy a normandiai partraszállás óriási – történelmi – erőfeszítés sikere. Ám ez a „siker” a háború záró szakaszában, ismerve az akkori haderők s hadszínterek fontosabb eseményeit, akár el is maradhatott volna, hiszen a partraszállás után rövid idővel a szovjet hadsereg kilenc nap alatt bekerítette Berlint. Ekkorra a német haderő már képtelen volt arra, hogy a szovjet hadsereggel szemben komolyabb ellenállást tanúsítson.

Amikor 1944-ben a Wehrmacht megindította az Ardenneken az utolsó „nagy” német offenzívát, ugyancsak zimankós volt az időjárás, az ég borult, köd, havazás és mínusz 27 fokos hideg. A német támadás nagyon váratlanul érte a szövetséges csapatokat, veszteségeik is súlyosak voltak, ellentámadásaik lelassultak, és „megállt a nyugati front”.

Ekkor Patton tábornok kiadta a második világháború legabszurdabb rendelkezését. Parancsba adta az egyik tábori lelkésznek, hogy *írjon számára egy imát, amelyben arra kéri majd az Istent, hogy „biztosítson jó időt a háború folytatásához”*. A tábori lelkész teljesítette a parancsot, megírta a pár soros imát, s Patton a seregek előtt fel is olvasta 1944 decemberében. (Talán december 22-én...) Egy dokumentumfilmben egy amerikai történész aztán a következőket közölte: „Patton imádságát meghallgatta az Isten, kitisztította az eget, s a szövetséges légierő bevethetővé vált, a németek állásait a bombázó repülő erődök megsemmisítették. Patton pedig kiadta a parancsot a támadásra.”

A történelmi valóság pedig az, hogy az „ardeneki csatában” a szövetségesek elszenvedték a partraszállást követően a legsúlyosabb veszteséget: 81 ezer halottjuk és sebesültjük maradt a csatatéren!

Patton tábornok becsvágya sokba került. A tábornok mindenáron magának szeretne volna megszerezni Berlin elfoglalásának a dicsőségét – ő szeretett volna elsőnek eljutni a Német Birodalom fővárosába.

A Magasságok Ura ugyan meghallgatta imáját, de Patton soha nem jutott el Berlinbe. Egyrészt, mert Olaszországban megvert egy sebesült amerikai katonát, ami miatt egy időre félreállították. A „nagy” rajnai átkelésen 1945 márciusában részt vett: elsőnek jutott át a folyón vagy kétszáz katonával. Amikor a tábornok átért a „német partra” – ez világosan látható az átkelésről készült dokumentumfilmben –, s miután kiszállt a csónakból, a Rajnába vizelt. Ahogy korábban már említettem, Patton elsőként szeretett volna Berlinbe érni, de soha nem jutott el a Harmadik Birodalom fővárosába. Rejtélyes körülmények között – állítólag – autóbalesetet szenvedett, és meghalt. Több emlékiratíró szerint Patton „elég sok whyskit” fogyasztott.

Visszatérve még az ardeneki közjátékhoz: ha a németeknek lett volna még némi üzemanyaguk, a Patton vezette szövetséges csapatokból hírmondó is alig maradt volna. Két okból: az első, hogy a szövetséges katonák bakancsai átengedték a vizet, s ebből következően több ezer katonának lefagyott a lába, harcképtelenné vált. A német bakancsok nem engedték át a vizet, vagyis viselőik harcolhattak. A másik ok, hogy a szövetségesek páncélosainak két napra le kellett állniuk, mert elfogyott az üzemanyaguk...

Keleten ekkor már az oroszok Németországban törtek előre, a „keleti front” alig ezer kilométerre „szűkül”, nem volt üzemanyaghiány. És Zsukovot nem érdekelte, milyen az időjárás, s 1945 elején aligha fordult meg a fejében, hogy az Egek Urához forduljon segítségért. Ugyanis Zsukovnak 1945 elején több mint ötmillió katona, ötezer T-34-es és SzHD-100-as rohamlöveg s legalább annyi harci repülőgép állt a rendelkezésére.

Az amerikai veteránok visszaemlékezései szerint az Ardenneken „tizenhat éves gyerekek ellen harcoltunk...” Ezzel szemben a korábban idézett amerikai történész szerint „ez volt az amerikai csapatok legnagyobb győzelme” a második világháborúban.

Délután Zsukov marsall emlékiratait olvastam, a kurszki nagy tankcsata bizonyos részletei és adatai végett, s megint oda jutottam, hogy Zsukov volt a második világháború egyik legkiválóbb hadvezére. Minden csatáját megnyerte, a halhin-goli „hadüzenet nélküli háborútól” kezdve Berlinig. S ezzel együtt megnyerték a második világháborút is. Sztálingrád és Berlin között temették el a legtöbb katonát az emberiség – a háborúk – ma ismert történelme során: hozzávetőlegesen 35–40 millió katonát és nem-katonát. Több millió tonna acél, puska- és puskapor tüze és ereje pusztított. A katonákon kívül, hozzávetőlegesen, például egymillió mongol ló is elveszett...

Nekem is volt egy mokány mongol lovam 1945 elején. A hátsó combján sebesült meg, felgyógyult, nem kis örömmre, de a béke első napján, 1945. május 9-én valaki a többi lovunkkal együtt ezt is elkötötte. De ki a fenét érdekelnek ma az ilyen emlékek? Ennek ellenére azért rá kellene szánnom egy külön jegyzetet valamikor. Mert félelmetes még elképzelni is a sokmillió széttépett, megégett, megfagyott, foglyotáborokban elpusztult, tömegsírokba névtelenül betemetett embert, meg a lovakat, s a „felfalt” egyéb állatok millióit – ezt az egész döbbenetes apokalipszist, amely időnként felmerül az emlékezet mélységeiből, s megjelenik előttem dübörgésével, lángolásával, robajaival, mindent belepő füstjével, az önmagukba roskadó házfalakkal, az égre meredő, elüszkösödött tetőgerendákkal.

S az egész felett egy megrémült galambsereg száll, láthatatlan köröket írva a téli felhők szegélyére.

Nos, ez az a f e r t ő z é s, ami ellen ezer év óta nem találunk hatásos antibiotikumot. Aminek lényegét ugyan ismerjük – valóban ismerjük? –, ám ellene igazából soha semmi érdemlegeset nem tettünk. Így a pestis, a kolera, a rák és a többi természetes veszedelem a háború rejtett fertőzésének és az abból következő emberi veszteségeknek a nyomába se léphet. Mert a „természetes fertőzések” keletkeznek és elmúlnak, a háborúkat azonban előre megtervezik és folyamatosan végrehajtják.

Mert a háború: üzlet!

NAGYON NAGY Ü Z L E T !

Šotola verssora arra figyelmeztet, hogy lényegében ennek a pusztításnak a vírusa az emberi génekben hagyományozódik nemzedékről nemzedékre – egészen a végsőkig: az emberiség önfelszámolásáig.

Lehet-e ennél szomorúbb felismeréssel zárni egy ilyen szép, márciusi napot, mint amilyen a mai volt?!

Aligha...

A Kovács Vilmos Irodalmi Társaság, rövidebb és gyakrabban használt nevén a KVIT, egy kárpátaljai fiatal értelmiségieket tömörítő közösség, amely immár több mint egy éve működik. Fontos megjegyezni, hogy tagjaink között nem csupán vers-, próza- vagy értekező szövegeket író fiatalok vannak, hanem olyanok is, akik szívesen vesznek részt a közös gondolkodásban Kárpátalja mai kulturális helyzetéről, akiknek nem közömbös az, milyenné alakul át, illetve hogyan újul meg a helyi magyar közösség kultúrája.

Mióta megalakult a társaság, kettős célt igyekszünk szemünk előtt tartani. Mindenekelőtt nagy hangsúlyt helyezünk havonta egyszer megtartott műhelymunkáinkra, amelyeken az éppen elkészült írásokat beszéljük meg, csiszolunk rajtuk, mígnem készek lesznek a publikálásra. De ugyanilyen fontos számunkra az is, hogy írásainkkal, véleményünkkel ne csupán a szűkebb szakmán belül találkozzon az érdeklődő: arra törekszünk, hogy megszólítsuk leendő olvasóinkat minden lehetséges fórumon (többek között iskolai látogatások, író-olvasó találkozók alkalmával, valamint az internet révén; honlapunk a www.kvit.hu címen érhető el).

Aki ismeri a kárpátaljai magyar irodalmat, az pontosan tudja, milyen nehezen tudott kibontakozni ebben a térségben a művészi élet, mennyit kellett várni a valóban értékes és maradandó művek megszületésére. Ha valaki mégsem ismerné ezt a történetet, elég, ha az M. Takács Lajos által szerkesztett reprezentatív antológia címét idézem fel számára, amely metaforikusan közvetíti az 1953-tól 1988-ig terjedő korszak kárpátaljai magyar kultúrájának hangulatát: *Vergődő szél*. Társaságunk azonban nem tagadja meg ezt a súlyos hagyományt. Névválasztásunkkal is azt hangsúlyozzuk, hogy az az út, melyet Kovács Vilmos kijelölt egykor, ha nem is teljes egészében, ha nem is minden mellékúttal együtt, de folytatható. A folytatás természetesen nem azt jelenti, hogy feltétel nélkül átvesszük azt a szerepet, amelyet egykor ő alakított ki magának. Irodalom-felfogásunk a mai kor eszméihez áll inkább közel, viszont tenni akarásunk és a kárpátaljai magyar kultúrába vetett bizalmunk hasonlóan erős, mint amilyen Kovács Vilmosé lehetett egykor. Ilyen értelemben használjuk tőle származó mottóinkat is: „...mert kezdet nincs, csak folytatás van.” Mi ebben hiszünk: ez az az eszmeiség, amely közösségbe kovácsolja a társaságot.

Jelen válogatás a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság tagjai által írt művekből kínál ízelítőt. Nem teljes ugyan, hiszen egy válogatás mindig hiányt hagy maga után, viszont fgyelemfelkeltésnek talán elegendő.

Nyomtatásügyi problémák

Szökni vágyó gondolatok
koponyám belső falán.
Ha kinyomtathatnám őket...
ötleteket,
másnaposságot,
titkokat,
nemes eszmét...
nyomtatnék érzelmeket,
ábrándozó reményt,
karácsonyt, csalódást,
nyári szerelmet.
Mindent
magamból.
Zavarják elmémet.

Kifogyott a tinta.

SHREK TÍMEA: A FELISMERÉS

Egyre közelebb lépett hozzám. Minden mozdulatából tudtam, mit akar. Elfordítottam a fejem, hangosan nevetni kezdtem. Örültnek éreztem magam, szabadnak. Bármit megtehettem. Nem egy szerepből adódóan. Tiszta szívből, önfeledten, olyan mélyről, hogy azt már egészen elfelejtettem, milyen is, mikor tényleg öröm tölt el. Annyi szenvedés, annyi hazugság után még mindig kételkedtem magamban. Nem hittem, hogy én tényleg én lehetek, és senki sem vet meg érte. Amikor nem adják parancsba, hogy viselkedjek, miközben egyszerűen csak boldog vagyok. Sehol egy könnycsepp, amit akaratlanul ejtek, mert fáj. Fáj minden részem, kétségbe vagyok esve, hogy mihez is kezdjek, hogyan feleljek meg másoknak. Nem gondolkodom a világon, nem akarok jobb lenni, nem akarok elvárások alkotta bábu lenni. Nem akarok... nem akarok semmit, csak nevetni. Hangosan. Forogni, játszani és tovább nevetni.

Megfogta a kezem.

– Miért nevetsz ki?

– Nem nevetlek.

– Azt teszed.

– Csak boldog vagyok. Tán nem szabad?

Azzal igyekeztem kiszabadulni karjai közül, de erősebb volt nálam. A falhoz szorított, már mindkét kezem erősen markolta, és egy mozdulattal a hátam mögé tekerte őket.

– Szabadulj ki!

– De nem engeded.

– Engedem.

– Fogod a kezem. Engedd el!

– Hagyj itt!

– Engedd el!

– Te nem is akarsz menni.

– Te meg nem akarod, hogy elmenjek.

– Akkor maradj!

*

A nyalókától jobb kedvre szoktam derülni, de hiába ettem meg négyet, csak rosszabb lett. Nem elég, hogy csokoládésat kaptam, amit nem szeretek, de a pálcikája is papírból volt, tele ment vele a fogam. Az utolsót nem bírtam teljesen megenni, a közelben lévő bokor alá hajítottam. Vártam, mikor rohan oda egy kóbor kutya és kapja fel. A kutyák nem is szeretik az édességet. Általában sem, de ez más. A cigit valahogy nem kívántam.

Csak mentem előre, néztem az út szélét. Nem volt járda. Eldugott, kacskaringós utca, autók nem járnak arrafelé, így nem kellett félnem, hogy sáros leszek. Senki sem jött velem szembe. A tócsák még ebben a borús időben is fénylettek. Készte-tést éreztem arra, hogy belelépjek. Csak egybe és csak egy kicsit. Úgy, mint amikor gyerek voltam. Hiába mondta édesanyám, hogy ne csináljam, az a bizsergés, ami a

gyomromban keletkezett rosszalkodás közben, jó volt. Most is ezt éreztem. Régen elfelejtett dolog, azt hittem, soha többé nem fogom újra átélni. Beleléptem. Még mindig jó volt. Lassan sétáltam tovább. A tócsák egyre vonzóbbak voltak, mindegyiket meghódítottam. Nevettem. Hangosan. Az egyik kapu kinyílt, és egy nő lépett ki rajta gyermekével. A kislány úgy négyéves lehetett. Hosszú, derékig érő, göndör sötét haja és nagy, csillogó, barna szeme volt. Rám nézett, elmosolyodott, majd hangosan kacagott. Az anyja sokáig bíbelődött a zárral. A csöpp lány elindult felém. A tócsa közepén álltam. Bátran lépett a vízbe, még hangosabban kacagott, csicsergő hanggal. Megfogta a kezem. Leguggoltam hozzá.

– Nem szabad a pocsolóba lépni!

– Dehogynem. Te is itt vagy.

A szemébe néztem. Rájöttem, hogy ők én vagyok.

Hetedik nap

Ha szorosan az
asztal lába mögé bújok,
majd Hozzád simulok,
Istenem.
Vagy a lábtörlő alá,
még nem tudom.
Csak azt, hogy
átlátsz minden
apró kulcslyukon.
Látod az epében,
vesében a követ,
a meszet az érfalon,
látod, ahogyan nő
a rák az agyban,
vagy asszonyméhben
a gyermek.
Hát nincs miért
Előled bújni,
csak Veled.
De ha elfáradnál a
nagy munkában,
majd karomban ringatlak,
pihenj meg, Istenem.

Magas, formás, sötét hajú és szemű nő volt, mély tekintettel, kicsi és egyenes Morral és szintén kicsi, de húsos, harapnivaló ajkakkal. Sminkje is kifogásolhatatlan – sehol semmi felesleges vagy hiányos. Hajviselete jól kiemelte arca szabályos vonásait. Kilépett az irodaépület ajtaján, elővett egy kis tükröt, és indulás előtt még egyszer, utoljára ellenőrizte, nincs-e a külsején valami korrigálnivaló. Megigazította a haját, elmosolyodott. Fogsora fehér volt és kerekített formájú. Arcán két kis gödröcske képződött.

Hajigazgatás közben jól meg lehetett figyelni a kézfejét. Ujjai hosszúak és vékonyak voltak, mint a zongoristáké, bőre már távolról is puhának és ápoltnak tűnt, manikűrje elegáns és precíz, keskeny csuklóját vékony ezüst karkötő díszítette.

Hattúnyaka köré virágmintás selyemsál volt tekerve. Sötétkék rövidkabátot viselt és fekete szoknyát, melynek hossza nem volt túl kihívó, de combja formájából épp annyit mutatott, hogy megirigyelhesse őt a többi nő. Lába egyenes volt, testszínű harisnyája oldalcsíkját apró virágok ékesítették. Elegáns, sötétkék, őszi cipője még inkább kiemelte lába hibátlanságát.

Pici, de sietős léptekkel haladt a járdán. Egy kirakatra felfigyelve nem vett észre maga előtt egy tócsát, és belelépett. Elmosolyodott ügyetlenségén, elővett egy papír zsebkendőt és letörölte a sárpöttyöket a cipőjéről, majd továbbtípegett, maga mögött hagyva kellemes parfümillatát.

Odaért egy virágkereskedőhöz.

– Á, kisasszony! Már vártam. Egy szál rózsát, ugye?

– Igen, igen. Köszönöm.

Kifizette a virágot, és már indult is.

– Elnézést, kérdezhetek valamit?

– Csak nyugodtan.

– Kinek vesz mindennap virágot, ha nem titok?

– De, titok – suttogta összehúzott szemmel.

Nevetett, és továbbment. Öt perc múlva felszállt egy villamosra. Ülőhely nem volt, de ahogy megpillantotta őt a tömeg, négy férfi is felpattant, hogy átadja a helyét. Keresztbe tett lábbal, egyenes tartással és felemelt fejjel ült. Az elsuhanó autókat figyelte, melyek a villamos lassúsága miatt igen gyorsnak tűntek. A harmadik megállónál szállt le. Gyalogolt még úgy két percet, majd egy takaros kertés házhoz ért. Bement.

A nappaliban két gyermek játszott. Az egyik hároméves lehetett, a másik valamivel idősebb. Hozzáfutottak, átölelték.

– Nagynéni, nagynéni, mit hoztál nekünk?

– Úgy vártunk már!

– Egész nap csak dolgozol...

– A mama már megfőzte a vacsorát.

– Kalácsot is süttött.

– Olyan finom csokimáz van rajta!

– Öcsi belenyúlt az ujjával és megkóstolta, azután a mama kiabált rá.

– Ne árulkodj!

A konyhából kilépett egy fiatal, duci, zsírfoltos ruhába öltözött, kócos hajú asszonyka.

– Na, szia, hugica, látom, már rád csimpaszkodtak a srácok. Nahát! Egy újabb szál rózsza?

– Ma is meglepett a titkos hódolóm.

– Igazán bemutatkozhatna már... Na, gyere vacsorázni, csak rád vártunk.

– Egy pillanat, csak lecuccolok.

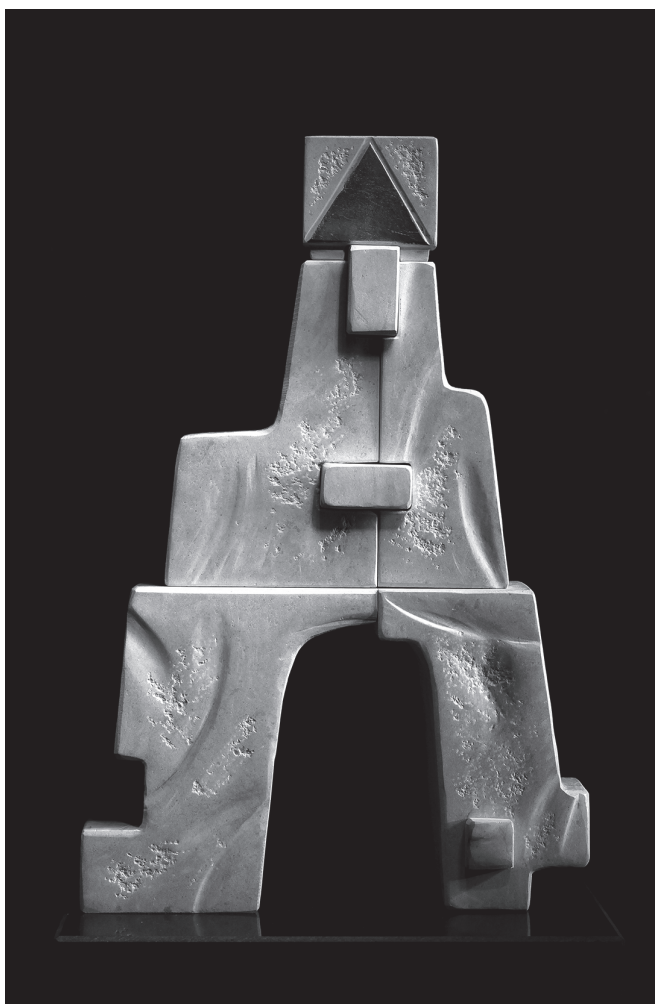
Felért a szobába. Ledobta a táskát, a kabátját felakasztotta a fogasra, a rózsát betuszkolta egy vázába, melyben volt már 15 szál. Kulcsra zárta az ajtót, összekuporodott, és sírt.

Délibáb

Szalmaszálon hintázik a pók,
lábát áztatja a fényben.
Hazugságai fennakadnak
színes, szövött függönyében.

Áldozatai sorban állnak,
megannyi aludna már.
Álmos szemmel nézik végig:
földre hull a szalmaszál.

Kis hamvak

Kitágul a szív, hogy befogadjon mindent.
Félig ürítjük csak a pezsgősüveget.
Kattogó perceket stoppolunk az úton,
Hajnalig haldoklunk egy Lorca-vers felett.

Cigarettafüstben

Cigarettafüstben úszó
elmosódott arcok

emléket szívnek
kifújva felejtnek

KERTÉSZ DÁVID: NEM ELÉG

Álmomban mécses gyújtottam. Halottért talán. Talán magamért. Nem emlékszem másra, csak két máglyára és a két gyertyára. Az egyik bealudt. Újra és újra. Lángja saját viaszába fulladt, és eltűnt. Próbálkoztam, hogy újra lángra kapjon. Nem sikerült. Az öngyújtóm, amivel utoljára akartam fellobbantani a kanócot, belesülylyedt az olvadt gyertya maradékába. Tönkrement az is. Közben a máglyák és a másik mécses szépen lobogtak. De bármit tettem, ez folyvást bealudt. Kétségbeesetten próbálkoztam. Körülöttem emberek jártak, és szüntelen arra gondoltam, mit szólnak ezek. Hiszen álmomban annyiszor dicsértem magam, s azt, hogyan értek a tűzhöz. Íme, most közöttük vallok szégyent. És már elkeseredve hajtogattam a mécses vékony műanyag borítását, de csak lejjebb és lejjebb nyomtam a kanócot. Már megégett a kezem, mikor feladtam. Azt mondtam, hibás a gyertya. Azt mondtam, túl mélyen van a kanóc. Azt mondtam, nem az én hibám, ezt nem lehet begyújtani. Ezt mondtam, és tudtam, hogy mindenki tudja: hazudok. Nem a mécses hibája volt, hanem az enyém. Kudarcot vallottam, és talán nem is nyerhettem volna, de olyannyira elkeseredett voltam, hogy bűnöst kerestem, a gyertyát, a műanyagot, ami olvadtan ölelte körbe a viaszt, az öngyújtót, a kanócot, bármit. Bármit, ami nem én vagyok.

Ezt álmodtam. És most talán ébren vagyok, és úgy sajnálom, úgy sajnálom minden hazugságom. Szegény kicsi gyertya becsmérélsét. Kínzását. Pedig már olyan kicsi volt. Oly sok égett el belőle. Nem az ő hibája volt. Kevés a lángom. Nem elég forró, nem elég élő. Nem elég...

Hétköznapiak

Tükör és arc között
Járda és út között
Fenyves és nád között
Ruha és test között
Akarat és tett között
Gyanú és vád között
Szekrény és az ágy között
A vessző és a pont között
A kenyér és a bor között
Egymagad, egymagam vagyunk

KOVÁCS ELEONÓRA: ARCMETSZETEK

A sofőr arcán átvonulnak a fejében cikázó gondolatok. Ő az egyetlen a buszon, akiről ez elmondható. A többiek kifejezéstelen arccal kapaszkodnak a fogantyúba, vagy kényelmesen hátradőlnek, és kinéznek az ablakon.

Mozgolódás támad. Három utas leszáll. Maguk mögött hagynak két pár összetaposott cipőt, négy leszakított kabátgombot.

A busz sofőrje a visszapillantó tükörbe néz. Összpontosít. Ez látszik az arcán. Felváltva figyel a tükröket. Apró hibákat keres. Szabálytalanul előző kocsit, az úttestre lépő óvatlan gyalogost, síkos útszakaszt. Nehéz kitalálni a korát. Ugyanannyi eséllyel lehet huszonnyolc, mint harmincnégy éves. A homlokán nincsenek ráncok. Apró, barna szemei vannak. Kérdően néz az utasra. Mintha nem az úti cél érdekelné, hanem a mögötte rejlő indok. Nincs cigaretta a kezében. Az órája egyszerű. Aho- gyan a ruhája is. Fekete sportnadrág, sötétkék pulóver. A visszapillantó tükör felett játék mackók lógnak. Ismét koncentrál. Kanyarodik a busz.

A kék kabátos néni leszáll. Felszabadul egy ülőhely. A fiú körülnéz. Az arca bosszús. Legyen boldog a lány, és üljön le. Udvarias is lehet az ember. Hetente egy- szer mindenképpen.

A lány arca sminkelt. Közönyösen kibámul az ablakon. Végre kevesebb az em- ber. Összetaposták a cipőjét. Kis híján a körme is letört.

Újabb megálló. Felszáll két arcmetsző. Szürke ballonkabát, fekete napszem- üveg. Nem illik az öltözékükhöz a zsák, amit cipelnek. A sofőr hirtelen a fékre lép. A zsák eldől. Nem volt bekötve. Kiborul a tartalma. A busz belsejében elszabadulnak az arcok. Egymás után bújnak ki a zsákból. A mosolyt a kín követi, az örömet pedig az elégedettség. Hamarosan csatlakozhat hozzájuk a bosszúság és a vastag smink. A ballonkabátosok munkához látnak. Mindenkit megfosztanak arckifejezéseitől. A gondolatok elkobzására a legtöbb esetben nincs szükség. Néha az arcot is eltávolít- ják. Ilyenkor csak a fej marad. Benne agytekervények, jó esetben gondolatok. Bár az ilyesmi ritka. A két ballonkabátos munkája eredményes volt. Arcmetsző késeikről letörlik a vért.

A sofőr csodálkozva néz a visszapillantó tükörbe. Neki még vannak arckifeje- zései és gondolatai is. Ő az egyetlen, akire ez jellemző.

Elered az eső. Fiú, lány, sofőr, arc. Bosszúság és smink. Egy zsák, tele metsze- tekkel.

...a kárpátaljai magyar irodalomban

(Vázlatos áttekintés)

A kárpátaljai magyarság egyik legnagyobb traumája a kollektív bűnösség elvén elhurcolt magyar férfilekosság tragédiája, amelyet ma hagyományosan a malenykij robot névvel illetünk. Ezt a traumát sokáig tovább mélyítette a kibeszéletlenség, az, hogy a hivatalos fórumokon egészen a rendszerváltásig nem jelenhetett meg ez a történelmi tény a maga összetettségében. A rendszerváltást követően viszont megindulhattak a tudományos igényű kutatások, így egyre többet tudunk meg a malenykij robot természetéről, az elhurcoltak szenvedéseiről. Mára már tanulmányok és monográfiák egész sora dolgozza fel ezt az emberellenes bűntettet, illetve emlékezhelyként szolgál a Szolyvai Emlékpark, amelynek siratófalára településenként lebontva fel van vésve az áldozatok neve. Bár a lista nem teljes (talán soha nem is lesz az), mégis ez a hely biztosítja számunkra az emlékezés és a gyász lehetőségét.

Egy történész, aki a tényeket, a dokumentumokat faggatja, és ezek alapján igyekszik felderíteni a ma még fehér foltnak számító helyeket, egészen másként viszonyul a malenykij robot fogalmához, mint az irodalmi műalkotásokat vizsgáló irodalmár. Egy irodalmár számára ugyanis nem feltétlenül a történelmi hűség az elsődleges szempont, sokkal inkább a traumát közvetítő nyelvnek, a retorikának, illetve a művekben megjelenő szereplők vívódásának az elemzése. Vagy ahogyan Gyáni Gábor megfogalmazza többek között Jeffrey C. Alexander traumaelmélete nyomán: „Ha a trauma élményét és emberi helyzetét az esztétikai szférában jelenítik meg, akkor a különböző művészi reprezentációs műfajokban megragadott élmény (tapasztalat) szenvedő hőseivel való képzeletbeli azonosulás és érzelmi katarzis lesz a kívánatos eredmény”.¹ A szenvedő hősszel való azonosulás pedig óhatatlanul etikai kategóriákat is bevon az esztétikai alapú befogadásba: az olvasó megkülönbözteti az áldozatot, aki szenved, illetve a tettest, aki miatt kialakul a trauma.

Az első kárpátaljai irodalmi műalkotás, amely foglalkozik a „háromnapos munka” dilemmájával, az 1965-ben megjelent *Holnap is élünk*, Kovács Vilmos regénye. A korabeli kritika egy része éppen azért tartotta megkerülhetetlenül fontosnak ezt a regényt, mert azzal, hogy Kovács leírta benne a férfilekosság elhurcolásának tényét, tabukat döntött. Sokatmondó ezzel kapcsolatban Czébel Lajos 1980. október 28-án keletkezett naplójegyzete, amelyben a következőt jegyzi meg: „A mi történelmünk is a kisemberek történelme, emlékeztörténelem, bakatörténelem. [...] 45 után lassan szerveződött az irodalmi élet [...]. A világháború utáni irodalom nem a hagyományokból sarjadt ki, hanem az 1944-es élménykörből”, példának pedig a *Holnap is élünk*et hozza fel.² De pontosan a regény melyik részében foglalkozik Kovács Vilmos a malenykij robot kérdésével?

A regény harmadik fejezetében a főhős, Somogyi Gábor hazalátogat szülőfalujába. Itt szembesül először a propaganda és az igazság szembenállásával. Gábor

apját, aki világeletemben kommunistának vallotta magát, '45 után megválasztják párttitkárnak. Innen idézem:

„A legtöbb baj persze az asszonyokkal van, mert a férfinépet tizennyolctól ötvenötig elvitték munkára. Azt ígérték, hogy három nap múlva hazaengedik őket, de már eltelt öt hónap és sehol senki. Sőt, egyeseknek halálhíre is jött. A falu olyan, mint a felbolygatott darázsészek. A jehovisták járják a házakat, és az utolsó ítélet szörnyűségeiről prédikálnak.

– Mit mondjak az asszonyoknak, fiam? – kérdezi az apja.

– Az igazságot – mondja Gábor, és érzi, hogy keserű a szája.

– De honnan tudjam, hogy mi az igazság? Három napra vitték el őket és tesék. Már heten haltak meg. Kettő közülük kommunista volt. Nem értem, fiam.

Gábor sem érti.”³

Néhány oldallal később kiderül, hogy az apát is letartóztatják, és ellenforradalmi tevékenység miatt – ami azt takarja, hogy amikor a magyarok bejöttek, ő ácsolta a díszkaput, újabban pedig az elhurcoltak ügyében kérvényeket írt – hús évre ítélik. Nem csoda, ha a főhős, Gábor sehogyan sem találja a helyét ebben a világban.

Balla László, aki eleve igyekezett megakadályozni a *Holnap is élünk* kiadását, azóta híressé vált vezető szerkesztői szaktekintélyében a következőket fűzi az előbb ismertetett részlethez: „A szerző nem veszi számba, hogy habár ezek az évek a személyi kultusz sajnálatos túlkapásainak éveit voltak, ugyanakkor területünk gazdasági és kulturális fejlődésének is viharos ideje. (Mellesleg – szerintem – a szerző túl sokat foglalkozik, még hozzá indokolatlanul, a személyi kultusz bűneivel, kiszínezve a koncentrációs táborok rémségeit.) Teljesen szükségtelen megemlíteni, hogy a magyar falvakban 1944–1945-ben 18-tól 50-ig elvitték a férfiakat munkára”.⁴ Hogy mennyire nem volt igaza Balla Lászlónak, hogy nézetei mennyire tarthatatlanok voltak, az ellen nem szükséges érvelni, hiszen ezt evidenciaként bebizonyította maga a tény, ahogyan az eseményhez viszonyul a visszaemlékező.

Költőink közül elég sokan írtak verset a malenykij robothoz köthető témáról. Forgón Pál *Ajánlás helyett* című verséből való a metafora, mely Szolyvát „népünk temetőjének” nevezi. Füzesi Magda a *Kósa Anna balladájában* örökíti meg az elhurcolt fiát hiába kereső anya típusát. De megemlíthető még a Forrás-nemzedékből S. Benedek András, Dupka György, valamint Vári Fábrián László neve, akik mind adóztak egy-egy verssel a „háromnapos munka” áldozatainak. A fiatalabb nemzedékből pedig Bakos Kiss Károly, immár az unoka perspektívájából eleveníti fel „a szolyvai gödör” világát *Nagyapáid* című versében.

De akinek életművében kitüntetett helyet foglal el a malenykij robot tematikája, az egyértelműen Nagy Zoltán Mihály. 1944 című elbeszélő költeménye az *Együtt* 2007/3. számának mellékleteként jelent meg. A hosszú versben naturalisztikus képekben láttatja, hogyan haltak meg fagytól és tífusztól, illetve hogyan hajították a hullákat egymásra egy tömegsírban a még élő társak.

Nagy Zoltán Mihály főműve *A sátán fattya*, amelynek színpadra átdolgozott változatát nemrég mutatták be Budapesten Árkosi Árpád rendezésében. A kisregény

főhőse Tóth Eszter, aki útra kel, hogy meglátogassa elhurcolt apját, testvérét és szerelmét, és akit a gyűjtőtáborban megerősokolnak az orosz katonák. A szerencsétlen lány terhes lesz, keble alatt melengeti a sátán fattyát, vagy ahogyan a szövegben több helyen is szerepel: a „muszka fattyút”. A főszereplő mindvégig etikai dilemmákkal küzd: amint elszabadul az orosz katonáktól, öngyilkos akar lenni, majd hazatérve falujába a gyereket szeretné eltétni. Végül úgy dönt, vállalja a sorsát, megszüli a sátán fattyát, akármit is beszéljenek róla a rossznyelvek. De a kisregény (amely később trilógiává terebélyesedett) nem ér pozitív véget: a főhősnő elméje a történet hatására megbomlik végül. Magáról a malenykij robotról a hazatérő apa beszámolójából tudunk: „...lányom, fiam, úgy hullottak ott az emberek, mint ősszel a levelek, és leginkább ezek, a legderekek, a nagyétkűek, akik megszokták itthon a bőséges étket, jaj, hát ti nem láttátok, én láttam, pár nap alatt összecsuklottak, akár a collstok, nem volt ott rendes étel, fagyos répából főzték a levest, félliternyit adtak belőle napjában, de hányszor volt úgy, hogy semmit nem kaptunk”.⁵

A történet megrendítő, hiszen minden történést egyes szám első személyben maga Eszter mesél el, függő beszédben beleszöve más tapasztalatokat is a szövegbe. Ehhez társul a töredékes szerkezet, illetve a különleges nyelv, amely próza és vers keveréke. A *sátán fattya* szövege több mint száz oldalon hömpölyög, az egész monológ egyetlen hosszú mondat, csak a mű végén van kitéve a pont.

Összefoglalásként kijelenthetjük: a malenykij robot egy olyan traumája a kárpátjai magyarságnak, mellyel szembe kell nézni. Ebben segíthet a szépirodalom. Egy-egy történeten, sorson keresztül könnyen azonosulhatunk az áldozatokkal, és egy mű alapja lehet az emlékezésnek is. Nem létezik hagyomány emlékezés nélkül. Azokat a tapasztalatokat pedig, amelyek a malenykij robothoz vezető ideológiából származtak, ismernünk kell, tanulnunk kell belőlük, hogy soha többé ne ismétlődessenek meg a 20. század népiértő rendszerei.

Jegyzetek

- ¹ Gyáni Gábor: *Kulturális trauma: Adott vagy teremtett? = Esemény – Trauma – Nyilvánosság*. Szerkesztette: Dánél Mónika–Fodor Péter–L. Varga Péter. Ráció Kiadó, Budapest, 2012, 47.
- ² Czébel Lajos: *Napló (1976–1989)*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest–Beregszász, 1996, 21.
- ³ Kovács Vilmos: *Holnap is élünk*. 2., átdolgozott kiadás. Csokonai–Kárpáti, Debrecen–Ungvár, 1989, 24–25.
- ⁴ Balla László: *Vezető szerkesztői szakvélemény Kovács Vilmos Holnap is élünk című regényéről*. Fordította: Kovács Vilmosné szül. Teke Éva. Kortárs, 2002. 2. sz., 83.
- ⁵ Nagy Zoltán Mihály: *A sátán fattya*. Magyar Napló, Budapest, 2012, 27.

„Gyógyír örömrre, bánatra”

Beszélgetés Fodorné László Mária szövőművésszel

A kultúrtörténetben minden évszázad megszüli, összegzésként, figyelmeztetésül, a maga vezérgondolatát. A Gutenberg-galaxis óta ez nyomon követhető. Vagyis rögzítődött az adott kor vezérmotívuma.

Azt mondja például a gótika, hogy emeld a tekinteted az égre, s megláthatod, hol az igazság! Azt mondja a reneszánsz, hogy vedd le a szemedet az égről, s nézd meg az embert!

A reformkorban Madách Imre összegezte – nem csak a magyarság számára – a XIX. század vezérgondolatát: „Mondottam ember: Küzdj, és bízva bízzál!” Másik szállóigévé vált mondata *Az ember tragédiájából* szintén az egész korra jellemző: „S az ember célja e küzdés maga!”

A XX. század legfontosabb üzenetét Tamási Árontól olvashatjuk. Az sem véletlen, hogy egy olyan ember szájába adja, aki már elveszítette hazáját, saját anyanyelvét, kultúráját.

Jellemző, hogy miután elveszítünk valamit, akkor jövünk csak rá annak igazi értékére. Tamási – angyali szózatként – mintegy a megvilágosodott elme bölcsességével figyelmeztet: őrizzük a földet, amelyben születünk! Megelőzte igazával a kort, amelyben élt: a migrációt választó emberiség katasztrófa felé menetel. Igen, századunk *vezérgondolatát* a már hazájától megfosztott író (Trianon) egy *afroamerikai* emberrel mondatja ki. Hogy mi célra vagyunk is a világon!

„Kimentem a fekete templom elé, s ott megálltam, hogy váraozzam a megtisztult négerre... s akkor a barátai között jókedvűen és vidáman kilépett az ajtón. Odamentem hozzá, megfogtam a kezét, mélyen a szemébe néztem és azt mondtam neki: – A maga lelke most tiszta: mondja meg tehát nekem, hogy mi célra vagyunk a világon? A négernek megmerevedett az arca, mélyen a szemembe nézett, és így szólt: – Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne! Ahogy ezt kimondta, ismét kacagni kezdett, de nem egészen úgy, mint az előbb, hanem a keserves és az örökké hontalan ember kacagásával... Majd hirtelen szaladni kezdett lefelé a hegyen. Úgy szaladt, mintha nem is ember lett volna, hanem valami fekete angyal.”

A Magyar Művészeti Akadémián Fodorné László Mária népi iparművész székfoglaló előadásának hallgatása közben – gyönyörködve sárközi szöttéseiben, fehér vásznaiban, keresztszemes hímzéseiben, a bíborvásznon-szövésű mintáiban vagy cifraszöttéseinek kápráztatóan szép darabjaiban – szinte éreztem: Tamási Áron lelke lebegett fölöttünk!

Hálát éreztem mindazok iránt, akik őrizték a hazát s vele együtt ősi kultúránkat! Azt, hogy a sárközi népművészet pompája a maga tisztaságában, élő mivoltában itt van karnyújtásnyira – és bármikor, bárki számára elérhető, megtanulható –, László Máriának köszönhetjük, az ő áldozatos és fáradhatatlan munkásságának, népművészetünk iránt való elköteleződésének!

– *Decsen született, a gazdag népi hagyományokkal rendelkező Sárköz szívében. Azt gondolnám, hogy ez az ősi mesterség anyáról lányára szállt, és a szövést otthon, édesanyjától tanulta.*

– Szüleim nem tősgyökeres sárköziek. Édesanyám Dunaszentgyörgyről, Tolna megyéből származik, édesapám pedig a Vajdaságból került erre a vidékre, még útlevel nélkül, 1945-ben. De lakott a szomszédunkban egy szövő asszony, Nemesné Futó Katica néni, aki látta az érdeklődésemet és szívesen magyarázta nekem a szövés technikáját. Akkoriban ő az egyik legbonyolultabb szövés technikával szedett díszpárnákat készített, amelyet könnyebb úgy szőni, ha ketten dolgoznak. A segítőnek nem kell feltétlenül szőni tudni, elég, ha a szövő irányít. Menet közben fokozatosan megértettem, megtanultam az egész folyamatot, és határtalanul boldog voltam, hogy részt vehetek az alkotásban. Itt meg is pecsételődött a sorsom.

– *Mikor sikerült az első önálló munkáját elkészítenie?*

– Ez nem volt olyan egyszerű dolog, hiszen nemcsak gyakorlat kell hozzá, hanem egy önálló szövőszék is. Olcsó mulatságnak ez most sem mondható, de akkoriban fölöttébb nehéz volt ilyen komoly beruházást megteremteni. A TSZ-ben nyári mezőgazdasági munkát vállaltam (a gép után krumplit szedtem), így két nyáron összegyűjtöttem a szövőszék árát. S megvettem magamnak az első szövőszéket. Ő a mai napig megvan, s a világ kincséért sem válnék meg tőle!

– *Különös hallanom, hogy a szövőszéket nem tárgynak, hanem személynek nevezi!*

– Igen, őt Ónodi Juditnak hívják, 112 éves és még mindig nagyon szép. A szövőszékeket az erre szakosodott asztalosmesterek készítették, és rendszerint rávésték a tulajdonos nevét. A sárközi fiatalasszonyoknak és nagylányoknak legtöbbször alsónyéki asztalosmesterek készítették a szövőszékeket, s azután már öröklődött. A műhelyemben lévők mind Sárközből valók, s ezek a gyönyörűen faragott, festett szövőszékek száz évnél régebbiek. Ennek ellenére tökéletesen működnek, és még fognak is néhány nemzedéken keresztül. Különösen jó érzés ilyen eszközökkel dolgozni, mert mindegyik külön-külön egy élet; szinte mesél az a kéz által fényesre csiszolódott bordahaj vagy vetélő, ami tiszteletet parancsol.

– *Oly nagy szeretettel beszél ezekről a régi szövőszékekről (milyen szép is a magyar nyelv: még nem gépeknek nevezi ezeket a szövőeszközöket), de akik dolgoztak vagy dolgoznak mögöttük, talán ők sem érdektelenek. Tudna ezekről a – számomra – szent asszonyokról mesélni?*

– Akik engem tanítottak, nem tartották magukat népművészeknek – pedig a műhelyben majdnem minden szövőasszony a Népművészet Mestere volt. Ők egyszerűen csak mindent tudtak a sárközi szöttesekről. Ők még hagyományos módon örökölték mesterségbeli tudásukat. A munkájuk iránti szeretet, tisztelet és alázat példaértékű volt számomra. Sok nevet említhetnék, de kiemelném közülük Szélesné Bözsike nénit, akit legnagyobb mesteremnek tartok, s akitől a legtöbbet tanultam. Csendes, szerény asszony, a szövés gyönyörűsége adott neki minden szépet és jót, mert egyébként nehéz sorsa volt. Három asszony élt együtt egy családban. A Szülিকে,

az Édesanyja és Ő. Mind özvegyasszonyok. Bözsike néni férje a második világháború áldozata lett. Egyetlen fiát egyedül nevelte föl, nem ment többet férjhez. Minden álmát, vágyát a szöttesekbe szötte bele. Kivételesen gyönyörű munkái voltak!

– *Székfoglaló előadásán, amikor megnevezte ezeket a szövésmintákat, úgy éreztem, mintha virágoskertben járnék! Felsorolna ezek közül néhányat?*

– Jellemző és nagyon kedvelt Sárközben a geometrikus minta, amelyeket olyan nevekkel illetnek, amilyen betűket formáznak; van például K-s szöttes, D-s, de van vízfolyás, keresztaszemes, kisláda, nagyláda. Létezik csibeszemesszöttes, vagy aprórózsás motívum. A sárköziek legkedveltebb szedettes mintái a csillag, vagy hegyes és kerek rózsák, vagy csillagrózsa két vagy négy oszloppal, kerek rózsza vasmacskával, valamint páros galamb kerek vagy csillagrózsával, vagy tölgyfaleveles és babafejes kölyökhímek... ezeket szöttek a legszívesebben.

– *Az akadémiai laudációban Andrásfalvy Bertalantól hallhattunk dicsérő sorokat munkásságáról. Megütötte a fületem, hogy létezik egy olyan szövésfajta, amelyet jelenleg egyedül László Mária ismer, így már csak Ön tud ezzel a technikával dolgozni.*

– A híres kétoldalas szövésről van szó, amelyet még a legügyesebb sárközi szövők közül is minden korban csak egy, legfeljebb két asszony ismert. Két szín oldalasnak is nevezzük, mert egyszerre készül, például fölül piros, alul fekete színnel. Tükör segítségével lehet figyelemmel kísérni az alsó mintát. Szövése nagyon lassú és bonyolult. Ennél a szövésnél nem lehet ábrázolni, és az ajtót is be kell zárni! Hasonlóképpen, mint öregjeink, mikor a nagy odafigyelést igénylő szálbefűzést csináltak! Bezárták a kaput, és kiírták: „ne zavarj, fogdosok”! A kétoldalas szövés nagyon féltve őrzött tudás volt, nehezen adták tovább, és nagyon ki kellett érdemelni. Nagy ajándék az élettől, hogy ezt egyedül az én mesterem tudta abban az időben. Sokat kellett addig bizonyítanom, pedig akkor már 35 éve szöttem, amikor azt mondta, most már átadja, mert úgy látja, megérdemeltem.

– *Ezt az ősi tudást, amelyet hosszú évtizedek alatt sajátított el és tárt a világ elé, tovább lehet-e adni? Úgy tudom, 2000-ben a hannoveri világkiállításon is csodájára jártak népművészetének. Tanítható-e a szövés a mostani fiataloknak, ebben a mai (majdnem azt mondtam, hogy multikulturális, de javítanom kell önmagam: ebben a semmi-kulturális) világban?*

– Nagyon téved, aki azt gondolja, hogy a fiatalokat nem érdekli minden, ami szép! Nagyon sok tanítványom volt mindig, és van ma is, és különösen nagy öröm számomra a gyerekek nagy érdeklődése. Volt olyan időszak, amikor Decsen 16 szövőszékem volt egyszerre, és szövő tanulóim nyáron egy-egy hetet töltöttek el műhelyemben. Nagy hálával tartozom ezért családomnak, különösen asztalosmester férjemnek, aki a szövőszékek készítésében és javításában mindig is nagy segítségemre volt.

Amikor a Decsi Népművészeti és Háziipari Szövetkezet megszűnt, a decsi Tájházba helyeztük a veszélybe került gazdag mintatárat, és férjemmel Balatonalmádban folytattuk működésünket. Itt vannak olyan kis „szövőlepkéim”, akik hét-nyolc évesen kezdtek szőni nálam, s ma már középiskolásként sem hagynak ki egy évet

sem. Ők már csodálatosan szőnek, rendkívül ügyesek, sokszor megszövik nyáron családtagjaiknak a karácsonyi ajándékot is!

Minden örömmel azon vagyok, hogy a tanulóim érezzék, amit én: a szövés az egyik legcsodálatosabb mesterség, mert a szövőszékbe ülve megszűnnek a gondok, ott csak az alkotás létezik. Olyan, mint a zene, gyógyír öröme, bánatra.

Találkozás Albert Gáborral

Elhangzott a Kossuth Rádió Gondolat–Jel című kulturális hetilapjában 2015 júniusában. Szerkesztő-riporter: Stifner Gábor

– Albert Gábor, aki március idusa óta Kossuth-díjas, regényt, elbeszélést, szociográfiát, esszét egyaránt ír. Ma az utóbbiakra, az esszékre vetünk egy pillantást. Két magyar költő sorai jutnak eszembe: az egyik Berzsenyi, aki szerint, ugye, „Forr a világ bús tengere, ó magyar...”, a másik pedig József Attila megállapítása: „Ős-patkány terjeszt kórt, a meg nem gondolt gondolat...”. Ha körülnézünk a világban, Európában, meg saját pátriánkban is, azt hiszem, mindkét idézetre bőségesen találunk példát. Nagy szükség van (vagy volna...) a meggondolt gondolatra, ezzel szemben nem nagyon látom, hogy a történelem alakítói írókat fogadnának fel tanácsadónak.

– Sajnos, számolni kell azzal, hogy a könyveket nem olvassák el. De tekintsük úgy, mintha elolvassák. Említetted, hogy egyaránt írok szépirodalmat, szociográfiát és esszét is. Valamikor azt mondtam, és mindenkinek nagyon tetszett, hogy az esszé valójában a szépíró lírája. Később rájöttem, hogy ez félreérthető, s ez most jó alkalom arra, hogy tisztázzam: líráról szólva nem valamiféle lirizálásra gondolok, nem afféle édes fuvolázásra. Az esszé annyiban lírája a szépírónak, hogy ebben a formában közvetlenül és nyersen szólhat a valóságról, hasonlóan az előbb említett lírai versekhez. Esszépanorámámnak ez a líra, ez a bölcséleti megközelítés felel meg leginkább. Életműsorozatomban a Pont Kiadó egymás után három esszékötetemet jelentette meg, s valamiképpen csak a harmadik megjelenésekor tudatosult bennem, hogy ez a három könyv szinte trilógiát alkot, ugyanannak a gondolatnak különböző aspektusait világítja meg, a gyökerektől egészen a jelenkorig. Úgy érzem, hogyha ezt valaki komolyan végigolvassa, velem együtt végiggondolja, akkor azon is el kell tűnődnie, hogy milyen esélyei vannak a magyarságnak, nemcsak mint etnikai, hanem mint szellemi közösségnek arra, hogy túlélje ezeket a veszélyes korszakokat, illetve hogy milyen „technikákat” kell, kellene alkalmaznia a saját túlélése érdekében.

– Tehát a Jóslás és mementó, a Profik és amatőrök és a Túlélési technikák – ez a három kötet címe, s ezek valóban trilógiaként olvashatóak. Hogyha a Túlélési technikákról beszélünk, ami nekem különösen megragadta a fantáziámat, akkor megállapíthatjuk, hogy meglehetősen ritkák a történelemben azok az időszakok, amikor a kor embere át- vagy megéli a maga életét, a kényszerű túlélés a történelem során sokkal gyakoribbnak mondható. A magyarság XX. századi sorsa erre meglehetősen ékes (vagy éppenséggel éktelen) példa. Ebben a kötetben miképpen és miért kerül – kerülhet – egyazon gondolatmenetnek két adott pontjára Platón és Bakunyin? Hiszen az antik gondolkodó meg a XX. századi világfelforgató forradalomcsináló ugyancsak két végletnek tűnik...

– Pontosan ezért választottam ezt a két végletet. Németh László szerint a jövő társadalmá csak értelmiségi társadalom lehet – amit mostanában előszeretettel ne-

veznek polgári társadalomnak, azon polgárok társadalmának, akik tisztában vannak a társadalomban elfoglalt helyzetükkel, szerepükkel. Úgy éreztem, Szókratész és Bakunyin személyében végső soron két jellegzetes típust mutattam be, akik annyiban végletesek, hogy az egyik minden mást félretéve az igazságot védi, a másik pedig csupán a csupasz életét. Az egyik az értékek világát, a másik az érdekek birodalmát képviseli, amely utóbbiban az érdek az igazság vagy igazságosság fölött áll. E két magatartásmódot próbáltam meg összevetni, szembeállítani. Amikor ez a könyvem először megjelent, két szakembert kértem meg, az egyik filozófus, a másik inkább politikusféle volt, hogy beszéljenek az általam leírtakról. Az utóbbi, a politikus elmondta, hogy ő igazából Bakunyin gondolkodás- és magatartásmódjával tud inkább azonosulni. A másik, a filozófus meg a könyv helyett arról beszélt, hogy Albert Gáborban egy újplatonistát kell üdvözlönnünk... Ez utóbbiról annyit, hogy ehhez az kellett volna, amire nagyon vágytam, hogy igazán jól megtanuljak ógörögül, ami nem sikerült. Néhány szakértő segítségével (hogy most csak Szabó Árpádot, Ritoók Zsigmondot vagy Borzsák Istvánt említsen), úgy érzem, az antik világ etikai vonatkozásait sikerült megértenem, útvesztőiben valamelyest eligazodtam, s ebből valamit közvetíteni is tudtam az olvasóknak.

– *Az esszéiben foglalt problémafelvetések közül hadd emeljek ki kettőt. Az egyik, amelyről már beszéltünk is, az erkölcs és politika viszonya. Ugye, azt mondja Albert Gábor, hogy a jövő társadalmát valamiképpen mint értelmiségiek által irányított és jórészt alkotott társadalmat tudjuk elképzelni... No de vajon jelenti-e ez azt, hogy föloldja majd a jövőben az erkölcs és a politika szembenállását? Hiszen ha csak az elmúlt száz évet nézzük, az értelmiség története is tele van árulásokkal, megalkuvásokkal, bűnökkel, egyszóval erkölcstelen mozzanatokkal...*

– ... és bizonyára nem is lesz teljesen mentes ezektől soha. De nekem az a hátrazott érzésem, hogyha a magyar társadalom egyszer öntudatára ébred – aminek egyelőre sajnos csak nagyon-nagyon apró jeleit látni –, akkor az szerintem megmentheti. Ehhez azonban az kell, hogy tudatára ébredjen: az egyéni, individualista módon felfogott élet valójában értelmetlen, ha nincs transzcendens vetülete, ha nincsenek olyan magasabb eszményei, céljai, amelyek végül értelmet adnak a létezésnek. Ehhez az út nem jobbra és nem balra, hanem fölfelé vezet. Ez az út talán megoldást kínál a közösségközpontú társadalom létrejötte előtt tornyosuló akadályok legyőzésére is.

– *A másik problémakör, s talán korántsem független az előzőtől: több helyütt utal arra Albert Gábor, hogy a XX–XXI. századi Európa elhagyta a görög hagyományokat, eszményeket, ideákat, elveket, értékeket...*

– Igen. És ezt érthetetlennek tartom. Végül is az egész európai kultúrának ez volt az alapja, az általuk kidolgozott görögségesség nélkül egész kultúránk érthetetlen. Kultúra nélkül pedig nem élhetünk, mert az az egyetlen olyan erő, amely megtarthat bennünket. Ez a magyarságra éppúgy, mint egész Európára vitathatatlanul érvényes. Ha mindazokról az értékekről, amelyet a görög (és természetesen a latin), valamint a keresztény hagyomány magában foglal, lemondunk, abban a pillanatban semmink sem marad. Most írtam éppen egy tanulmányt magáról a kultúrá-

ról, s annak mottójául egy Ortega y Gasset-idézetet választottam. Ebben írja, hogy az emberi élet a hajótöréshez hasonlóan katasztrofális. Menekülést egyes-egyedül csak a kultúra nyújthat, az ugyancsak széthullott kultúra töredékeibe megkapaszkodva mégiscsak elkerülhetjük a pusztulást. Hiszek abban, hogy a magyar kultúra átsegíthet bennünket azon a súlyos válságon, amelyben most Európa vergődik.

– *Azt látom, hogy miközben szörnyűnél szörnyűbb dolgokat mondunk a világ jelenlegi állapotáról, Albert Gáborban olyan szenvedély és tűz lobog, és olyan hit – már majdnem csak azt mondom, optimizmus – sugárzik...*

– ... az is! Optimistának tartom magam...

– ... jó, akkor nevezzük nevén, optimizmusnak, hogy kezdem azt hinni: még sincs ez a világ – a magyar meg az európai – végképp pusztulásra ítélve...

– Egyik tanulmányomnak hajdan azt a kérdőjeles címet adtam, hogy *Megmenthető-e az emberiség, megmenthető-e a magyarság?...* A kettő tulajdonképpen ugyanaz. Azt szeretném, ez a három esszékönyv, ez a trilógia olyan legyen, hogy ha valaki elolvassa, akkor annak ellenére, hogy sok szörnyűséget talál ugyan benne, végső benyomása mégiscsak az legyen, hogy igenis: az emberiség megmenthető.

SZIRTES GÁBOR: „*Dráma hősének jöttem a világra*”

Rajnai László pályarajza

PANNÓNIA KÖNYVEK, PÉCS, 2015

A jó néhány éve osztogatott pécsi „Tüke-díj” jelölésekbe semmi beleszólásom nincs, azt azonban nem hallgathatom el: ha valaki, akkor Szirtes Gábor, a Pro Pannónia Kiadó igazgatója régen megérdemelné ezt az elismerést. Az ő munkásságának van ugyanis egy sajátos, minden magyar vidéki városnak példát adó vonulata. Ez pedig a „helyi érdekű”, de mindnyájunkat gazdagító értékmentés. Azaz a közeli vagy távoli múltban Pécsért és Pécsért alkotó irodalmárok (mint Lovász Pál költő, Tüskés Tibor tanár, szerkesztő), üzletemberek (mint Jánosi Engel Adolf), színészek (mint Jánosi Olga) életének és munkásságának közkinccsé tétele. Kockázatos és nagylelkű vállalás ez a mai könyves világban, hiszen nem közismert hírességek e könyvek szerzői vagy hősei. Szirtes azonban rendületlenül folytatja sok alázatot, áldozatot és kutatást igénylő, aranymosói munkáját. Amelynek két célja van: a már említett értékmentés mellett az *értékfelmutatás* – egy szellemi tékozlásba belebódult korban. Szirtes, aki jó nevű irodalom- és művelődéstörténészként holtig-hazájának tekinti Pécsét, hisz abban, amiben egyre kevesebben: a nem-fővárosi közeg, a „kis léptékű társadalom” megtartó, oltalmazó erejében.

Legújabb műve, az országosan alig ismert, nagy tehetségű és műveltségű pécsi irodalmár, Rajnai László pályarajza túlmutat egyetlen ember sorsán és munkásságán. Rajnai önsorsrontó, nem egykönnyen elfogadható egyéniség volt. Ahogyan a nagyon őszinte *Bevezetésben* olvashatjuk: „Kötelező kísérletnek és adósságnak tekinthető ez a könyv. Kísérletnek, egy szokatlan ember szokatlan élete, szokatlan pályája bemutatásának. És kötelezőnek is, hiszen igazságtalan lenne és adós maradna az utókor, ha legalább post festam, legalább nagy vonalakban, nem vázolná fel annak az irodalomtörténésznek, kritikusknak, műfordítónak a pályaképét, aki úgy próbált életművet teremteni, hogy szembeszegült korával, társadalmával, kortársaival, szerkesztősegeivel, a hatalom képviselőivel egyaránt. A szellemi életből száműzött és önkéntesen is száműzetésbe vonult irodalmár volt Rajnai László. És egy örökön örökké konfliktusok sűrűjében élő, szakmatársaival folytonos polémiát folytató, irodalomfelfogásáért örök harcban álló, nagy tudású és nagy tehetségű, ígéretesen induló, sokra (többre) hivatott, érzékeny lelkületű, ám igen ’nehéz ember’...”

De ki is volt ez az 1924-es születésű, egy ideig az Eötvös Kollégium egyik nagy ígéretének számító, nyomora miatt diplomát nem szerzett, örök bölcsészhallgató? Életében csak egyetlen kötete, a hozzá lelkiekben olyannyira hasonlító Vörösmartyról írott, *Egy költő világa* című hosszabb tanulmánya jelent meg, s posztumusz önálló műként is mindössze három további opusa. *Kodolányi*-könyve Székesfehérvárról, *Az összművészet kísérlete*, egy tanulmány-, esszé-, kritikagyűjtemény, és *Fekete könyv* című naplója a Pro Pannóniánál. E két utóbbi a jelen kötet, s a mostani, nemes

rehabilitációs szándék előfutáraként. Publikált műfordításainak száma nagyobb, de nem az élete szellemi kalandjának számító olasz nyelvből, hanem németből. Hogy mit jelentett Rajnai László nekünk, otthon maradt és a városból elszármazott pécsieknek? Hosszú évekig a pécsi antikvárium nagy tudású, de külön és különös vezetőjét, s az idősebbeknek azt a fiatalembert, akinek második világháborús halálhírét a helyi sajtó először közzétette, majd visszavonta. Rajnai esetében azonban ez az álhalálhír nem a hosszú és boldog élet előhírnöke volt, sokkal inkább egy tetszhalálban töltött életé. Olyan egyetemista éveké, amelyben az egyik jól szituált „ideál” fizette a háborúban megnyomorodott kezű diáktárs két indiánerét, s olyan felnőtt esztendőké, amelyben megváltásnak számítottak Nemes Nagy Ágnes ruhacsomagjai, a kisebb-nagyobb baráti pénzküldemények, a havi négyszáz forintos Művészeti Alap-segély. Azt azonban, hogy az Írószövetségbe csak ötvenkilenc évesen vették fel, s hogy 1985-ben nem nyerte el a Soros Foundation Bizottság ösztöndíját, csak minimális mértékben enyhíthették ezek a baráti gesztusok.

És mégis, ha végigtekintünk azok névsorán, akik Rajnai Lászlót szerették, elismerték és gyámolították, s vele leveleket váltottak, felmérhetjük a tehetségében rejlő lehetőségeket. Mert elfogadói között nemcsak a mindenki-apja, jóságos Lovász Pállal, hanem a szigorú és igényes Várkonyi Nándorral, Kardos Tiborral, az olasz irodalom neves kutatójával, a zárkózott Rába Györggyel és – legalábbis egy ideig – az ugyancsak remetei életű Kodolányi Jánossal is találkozhatunk. S az életét végigkísérő, sokszor megszépítő hölgykoszorúval, amelynek tagja volt többek között Varrók Sári, az értékes, de ugyancsak érdes egyéniségű amerikanista és műfordító (a hetvenes évek közepén első doktori disszertációm témavezetője, Kretzoi Sarolta néven!), és – az ő tökéletes ellenpontjaként – Pálos Rozita, a szelíd költőnő, Rajnai egyetlen itáliai utazásának angyali társa.

A megrendítő kötet függelékében olvashatunk néhány Rajnai László-szemelvényt is. Az 1947-ben íródott *Distichonok Pócs Évának*, ez az időmértékes vers azt sejteti: szerzője akár a magyar metrikus költészet egyik Radnóti utáni, formakész-ségben őt megközelítő mestere lehetett volna.

HARMAT JÓZSEF: *Roma holokauszta a Grábler-tónál*

Székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése

Várpalotán 1945-ben

VÁRPALOTA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA – MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁRA, VÁRPALOTA–VESZPRÉM, 2015, 424 OLD.

... Mármost arról, hogy mi is történt 1945. február 12-én, 13-án avagy 14-én a Várpalota közelében található Grábler-tónál? – fogalmazódott meg bennem a kérdés, miután kétszer is elolvastam Harmat József közreadott munkáját. (A dokumentumok többségét többször is!)

A tanulmány(ok) és forrásközlések összességét tartalmazó kötetben a szerző kísérletet tett arra, hogy feltárja egy több mint hét évtizedes történet hátterét, és megtudhassuk, mi is történt a Grábler-tónál? S hogy mi történt? Székesfehérvárról és Várpalotáról összegyűjtött cigányokat végeztek ki. Ez, ami biztos. Hogy miért, hogy pontosan hány embert, kik és pontosan mikor, a kötet elolvasása után is kérdéses. Igazat kell adnom a szerzőnek, aki többek között azt írta, hogy „Forrásfeltárásaink közben azonban újabb és újabb adatok kerültek elő, amelyek nemhogy egyszerűbbé, inkább bonyolultabbá tették a körülmények felderítését”.

S ezek a körülmények azok, amelyek továbbra is kétségeket ébresztenek az érdeklődőben, az olvasóban. Nem azért, mert kételkedik abban, hogy több mint száz cigány embert – férfiakat, nőket, gyermekeket – kivégeztek a Grábler-tónál, hanem mert a kötet nem ad választ a „miért” kérdésre.

A kérdés ugyanis az, hogy a kivégzések azért történtek-e – amit sokan még az 1970-es, 1980-as években is emlegettek –, mert a kivégzettek Székesfehérvár szovjet elfoglalását követően bűncselekményeket követtek el, ahogy egyesek mondták, „muszkavezetők” voltak, és a háborúban alkalmazott statáriális eljárás okán végeztek ki őket, avagy azért, mert cigányok voltak?

A közreadott dokumentumok – sajnos – ebben nem segítenek eligazodni. Az egykori szemtanúk, illetve a másoktól hallott történetek fültanúinak emlékezései nem segítenek bennünket a történet megértésében, hitelességének egyértelműsítésében.

Érthető az a kutatási nehézség és gond, amit a korabeli források hiánya okoz, de ugyanakkor nem érthető a szerző állítása, amennyiben feltételezi – ahogy leírta –, hogy az 1970-es években a témával foglalkozó újságíró – a „jó pártkapcsolatokkal rendelkező” Csaba Imre – olyan forrást is látott és idézett, „...amely feltehetően ma is a Belügyminisztérium irattárában található és nem kutatható”. Miért nem kutatható? Tett a kutatás érdekében érdemi lépéseket a szerző? Elutasításban volt része? Ha igen, ki és miért utasította vissza kutatási kérelmét?

Legalább ugyanannyi kérdés, mint a kivégzésekkel kapcsolatban.

A kötet tanulmányai a kivégzésekhez vezető utat, az adott rövid időszak székesfehérvári és várpalotai eseményeit, az ottani cigányság történetét igyekeznek be-

mutatni. Ez nem könnyű feladat, a magyarországi cigányság történetének ugyanis nincs írott dokumentációja. Még a két világháború közötti időszakban is a cigányság jelentős tömegei – a korszakban alkalmazott meghatározás szerint – a „kóbor, illetve kóborló cigányok” közé tartoztak. Nem volt lakhelyük, nem anyakönyvezték őket, nem voltak jelen semmiféle nyilvántartásban. A közigazgatás különböző szintjein velük kapcsolatban megfogalmazott jogszabályok többsége ennek okán készült el, és próbálta a több tízezres csoportot valamilyen formában a hatóságok számára elérhetővé tenni. Ez azonban gyakorlatilag kudarcot vallott.

A hatósági nyilvántartásban szereplő, írni-olvasni tudó cigányok például ugyanúgy fegyveres katonai szolgálatot teljesítettek, mint a nem cigányok. Az írni-olvasni nem tudók viszont fegyver nélküli katonai szolgálatra – munkaszolgálatra – köteleztettek.

A történet a kötet lapjain azonban nem róluk szól, hanem azokról a cigányokról – számukat 118 főre teszi a szerző –, akik kivégeztettek. Az ok és az indok sajnos nem ismeretes. A feltételezések egy része a korábban már említett irányba mutat – bűncselekményeket követtek el, „muszkavezetők” voltak –, míg a másik vélekedés szerint a kivégzésük a származásuk okán történt volna. Nehezen megválaszolható kérdés, ahogy nehezen megválaszolható az is, vajon hány magyarországi cigány áldozata van a második világháborúnak? Nehéz, mert források nem szólnak róluk, az emlékezések pedig erős forráskritikát igényelnek.

Sajnos, ezt a forráskritikát nem éreztem a munkában. Annak alkalmazása ugyan nem oldoz fel még senkit a kötet azon szereplői közül, akik bűncselekményt követtek el, de a történész kételkedéseit láttathatja. Mert a történésznek feladata a kételkedés is. Ha ugyanazzal az eseménnyel, személlyel, helyszínnel kapcsolatban más és más adat, vélemény jelenik meg, akkor „nyomoznia” kell. S különösen elvárható ez akkor, ha a források jelentős része az 1945–1948 közötti években keletkezett. Aki ismeri a népbíróságok gyakorlatát, a korabeli sajtó megbízhatóságát, a véleményüket, „ismereteiket” nem egy esetben módosító tanúk megnyilvánulásait, az kell, hogy kételkedjen, és az általa megfogalmazottaknak e kétely alapján kell hitelessé válniuk. Mert például egy ember életének a kioltása nem megfordítható cselekedet. Az élet elvételén nem változtat, hogy azért végezték ki, mert szökött munkaszolgálatos volt (Dr. Koch László), vagy azért, mert Székesfehérvár tisztii főorvosa volt? (Lehetséges, hogy mind a két állítás igaz.)

Kérdéses, vajon honnét tudhatta például Mórocz János bácsi, hogy a kivégzésekor mit gondolt cigány Lajcsi – Mese cigány Lajcsiról –, mivel sajnos, ő sem élte túl a kivégzését. Összevetve az emlékezéseket, azt kell mondani, hogy azok számos esetben hallomásra épülnek, míg a személyes tapasztalat kevés. Ugyanakkor a kötet szerzője és szerkesztője, lektora által készített interjúk alaposabbak, hitelesebbek, és érdekes módon nem azt a vélekedést támasztják alá, hogy a Grábler-tónál történt kivégzések a kivégzettek származása okán történtek.

Manapság Magyarország második világháborús történetének különböző eseményei – nem kevés esetben – nem történeti, hanem politikai vitákat gerjesztenek.

Előzetes vélekedésekhez, koncepciókhoz próbálják igazítani a történeteket s megfelelőbbé tehetőnek gondolni a leírtakat.

E kötet esetében nem így van. A szerző és a szerkesztő – erős túlzással *holokausztról* szól a könyv címében – egy nehezen rekonstruálható szomorú esemény feltárására vállalkozott, de nem vette igénybe, használta ki mindazokat a forrásokat, amelyek segíthettek volna a kisebb-nagyobb tények azonosításában. Így azt kell mondanom, hogy érdemes lenne a kötetet még egyszer alaposan átolvasni, éles szemű lektor kezébe adni, a „legendákat” kritikával illetni, majd ismét kiadni!

A könyv számos olyan „kellékkel van felszerelve”, amely a dokumentumkötetek közreadásánál elvárt, de sajnos van, amit „túlzott nagyvonalúsággal” kezelt a szerző. Mert ha például az *Életrajzi adattár* esetében mást nem is vesz kézbe a szerző, illetve a szerkesztő, mint a *Csendőrségi zsebkönyv* 1925 és 1944 között megjelent példányait, akkor a vitatott neveket gond nélkül azonosíthatták volna a csendőrtisztek esetében. Ha megnézik *A magyar királyi honvédség és csendőrség névkönyve* című kiadványokat, akkor a születési időpontokat, a névírásokat a honvéd- és a csendőrtisztek esetében gond nélkül megadhatták volna.

A népbíróági peranyagok, az 1945 utáni sajtó szóhasználatát, „hitelességét” – mint erre már utaltam – szintén érdemes lett volna górcső alá venniük, és nem leírni olyan állítást, hogy a csendőrség már korábban együttműködött a nyilasokkal. Ez tényszerűen nem igaz. Ahogy elgondolkodtató az is, ahogy azt írja Harmat József, hogy Várpalotáról – amikor Ősibe benyomultak a szovjetek (amelyet egyszer december 18-án, máskor december 28-án foglaltak el) – a nyilasok azonnal elmenekültek, ugyanakkor a mondat folytatásában azt idézi, hogy a településen – Várpalotán – „... csak a nyilasok és a csendőrök járőröztek”. Hasonló ellentmondásokkal, nem egy esetben többszöri ismétlésekkel találkozhat az olvasó, és azzal a kérdéssel, hogy az 1960-as, 1970-es években készült és hivatkozott munkák mennyire igyekeztek megfelelni a kor elvárásainak.

Harmat Józsefnek és Márkusné Vörös Hajnalkának – úgy vélem – nem elvárásoknak kellett, kell megfelelniük. Ezért is lett volna jó, ha nem kevés időt és energiát igénylő vállalkozásuk során szigorúbb forráskritikával, több kétkedéssel és még több használható forrás segítségével készítették volna el tanulságos kiadványukat. Pontosabban használhatták volna a fogalmakat – nem keverve össze például a kivégzést és a gyilkosságot. És megítélesem szerint a kötetnek kevésbé hangzatos és a történethez jobban illő címet is adhattak volna! A Grábler-tónál ugyanis kivégzés történt – ahogy a könyv alcímében is olvashatjuk –, melynek pontos helyszíne, a kivégzettek száma és a kivégzés oka csak részben tisztázott, és nem biztos, hogy az a holokauszt részét képezte.

*Antall István és Pécsi Györgyi beszélgetése Tóth László könyvéről a Kossuth Rádió Gondolat–Jel című műsorában 2015. március 29-én**

VÁMBÉRY POLGÁRI TÁRSULÁS, DUNASZERDAHELY, 2014, 248 OLD.

Bemondó: Aki nem látszik ki a papírjai közül, annak jobb, ha elkezdjük keresni a műveit. Tóth László, most éppen ismét Dunaszerdahelyen élő költő, szerkesztő, könyvkiadó, az őt ismerő barátokat is meg tudja lepni. A dunaszerdahelyi Vámbéry Polgári Társaság által, a Lilium Aurum Kiadó gondozásában megjelentetett könyve szerkesztői remeklés. A benne foglaltak pedig nemcsak neki tartanak tükröt, hanem nekünk is. Lengyel, cseh, szlovák, erdélyi, vajdasági, kárpátaljai fordulatok. Antall István beszélget Pécsi Györgyi irodalomtörténésszel.

P. Gy.: Minden íróval, aki egy picit is közszereplővé válik, az élete során interjúkat készítenek, akik ezeket általában – egymás után rakva őket – kötetben is összegyűjtik. Ami egy idő után ismétlésekhez vezet, unalmassá válik. Tóth László viszont a vele készült interjúk közül mintegy félszázat egyetlen nagy beszélgetéssé szerkesztett, és így szinte egy szabályos, összefüggő pályaképet kapunk róla, a születésétől a mai napig. Ha pedig elolvassuk kötetét, a XX. század kisebbségi skizofréniáját is pontosan megérthetjük belőle. Tóth ugyanis egy egészen különös sorsot élt meg: Budapesten született, és ötéves koráig itt élt, amikor meghalt az édesapja, édesanyja pedig visszaköltözött Izsára, ebbe a Rév-Komárom melletti faluba, a szüleihez, hiszen – egyedül maradva a gyermekével – Budapesten nem tudott megélhetést biztosítani maguknak. Így került Tóth is Izsára – csehszlovák állampolgárnak. Itt végezte az iskoláit, Rév-Komáromba járt gimnáziumba, majd felkerült Pozsonyba. Akkoriban Komárom szinte teljes egészében színmagyar volt, amit Pozsonyban egy számára nagyon nagy nyelvi nehézségeket jelentő szlovák nyelvű főiskola, illetve környezet váltott fel. Pozsony azonban egyúttal egy mozgalmas irodalmi közeget is jelentett a számára, és jelentette az 1968-as csehszlovákiai eseményeket, továbbá a szovjet inváziót, mellyel, a cseh és a szlovák értelmiség „lefejezését” követően, az 1970-es évek második felében, egy nagyon kemény magyarelles intézkedéssorozat is kezdetét vette az országban. Így, évtized múlva, Tóth helyzete is ellehetetlenült, és

* A beszélgetés szerkesztett szövege. Az interjú a 2015. április 8-án, hatvankét éves korában, súlyos betegség következtében elhunyt, közismert rádiós újságíró egyik utolsó munkája volt. Szerkesztő-riporterünk élete szinte utolsó napjaiig dolgozott, erősen bízva felépülésében; s amikor állapota már nem engedte kimozdulni az otthonából, riportalányaival, rádiós munkatársaival ott készítette el a reggeli órákban soros műsorait, mert az éjszakai pihenő után ekkor még úrrá tudott lenni fájdalmain, s képes volt a munkára összpontosítani. Tóth László *A szövegember* című kötetéről Pécsi Györgyi irodalomtörténésszel, -kritikussal folytatott beszélgetése közreadásával rá is emlékezünk. – *A szerkesztőség*

úgy döntött: visszatelepül szülővárosába. Budapesten érte a rendszerváltás is, ahol még további másfél évtizedet élt. Mivel azonban képtelen volt teljesen elszakadni a szlovákiai magyar sorstól, háttérétől – Szlovákiában maradtak a gyermekei, odakötötte múltja, korábbi élete jelentős része –, egy újabb házassággal visszaköltözött Szlovákiába, ahol magyar állampolgárként – Dunaszerdahelyen – jelenleg is él.

A. I.: Térjünk vissza az egyik legfontosabb motívumhoz, 1968-hoz, ami számunkra, magyarországiak számára is meghatározó volt az augusztus 20-án földü-börgő testvéri tankokkal, és az ezzel együtt járó sokkal. S bár, mint említetted, Tóth az 1968-as eseményeket fiatalon éli meg, az értelmiségre nehezedő általános politikai és szellemi nyomás mellett a csehszlovákiai magyarságot sújtó intézkedések az ő életének, pályájának alakulását is megymértékben befolyásolják.

P. Gy.: A képet kissé árnyalnunk kell, hiszen, mint említettem, közvetlenül 1968 után elsősorban a cseh és a szlovák értelmiséget „fejlesztették le”, a csehszlovákiai magyarságra nehezedő nyomás csupán az 1970-es évek második felében, az évtized végére teljesedett ki. Egészen addig még viszonylag szabadon fejlődhetett kultúrájuk, irodalmuk, szellemi-művészeti és társadalmi életük. Ez egy furcsa paradoxon, s az is, hogy nem elsősorban a magyarországi, hanem a többi kisebbségi magyar irodalommal, a jugoszláviai Symposium-nemzedékkel, a párizsi Magyar Műhellyel voltak erős és kiterjedt kapcsolataik, az erdélyi költőket figyelték, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladárék nemzedékét. Hamis kép él tehát a magyarországi irodalmároknak, illetve a közvéleményben arra vonatkozóan, hogy a határon túli magyar irodalmak számára mindig Budapest jelentette a centrumot, és kizárólag Budapestre figyeltek és a budapesti lépéseket próbálták követni. Voltak ugyanis időszakok, amikor ez nem teljesen volt így. Magyarországon például az 1956 utáni rendkívül kemény megtorlás következtében még az 1960-as években is eléggé fojtott volt a légkör, ami az irodalmi élet lefojtottságában is éreztette hatását. Ezzel szemben a kisebbségi magyar irodalmak nem egy esetben sokkal inspiratívabbak, kezdeményezőbbek voltak, sokkal nagyobb szabadságban tudtak működni, élénkebb volt a kapcsolatuk a nyugat-európai és közép-európai szellemi műhelyekkel, alkotókkal, így nem véletlen, ha a közép-európai avantgárd fejleményei a jugoszláviai vagy a szlovákiai magyar irodalom alakulásában is fontos szerepet játszottak, s az 1960-as évek végéig Románia is rendkívül nyitott volt ebben a tekintetben. Magyarországon viszont, tudjuk, csak valamivel később kaphattak zöld jelzést ezek az avantgárd, illetve alternatív mozgalmak. Emellett persze Tóth Lászlóék nemzedéke, a határon túliakon kívül, magyarországi pályatársaikkal is élénk kapcsolatot tartott, vagyis a magyar irodalom egysége már akkor ténykérdés volt a számukra, amikor a magyarországi hivatalos irodalompolitika a legszívesebben tudomást sem vett volna róluk.

A. I.: Tóth László példáját, ha úgy tetszik, sok tekintetben értelmiségi mintaként is vehetjük. S hogy mindeközben milyen remek szerkesztő, ez a könyve is bizonyítja. Az ember eltátja a száját, hogy tud valaki így egyberakni félszáz, különböző szálakon és különböző irányokba futó interjút. Mindemellett olyan szolgálatos ember, amint az e könyvből is kiderül, aki az írói, irodalomtörténeti munka mellett

a kisebbségi lét társadalomtudományi vonatkozásaitól, ilyen szempontok szerinti vizsgálatától sem tekint el.

P. Gy.: Tóth László közel negyven önálló könyvet jelentetett meg, s hirtelen össze sem tudom számolni, ennél is több kötetet szerkesztett. Ezek szinte kizárólag a szlovákiai magyarság sorsával, művelődésével foglalkoznak. Azt mondtam korábban valahol, hogy Tóth László a szlovákiai magyarság bolygó zsidója. A „bolygó zsidó” itt arra vonatkozik, hogy folyamatosan Pozsony és Budapest között ingázva élte le életét, és a szlovákiai magyarságnak szinte a mindenese lett: író, műfordító, szerkesztő, szociográfus, művelődés- és színháztörténész, kisebbségkutató, könyvtáros, könyvkiadó – minden, ami a kisebbségi sors feltérképezéséhez, történetének feldolgozásához hozzákapcsolható. Intézményi háttér nélkül sokáig egymaga végzett el olyan munkákat, amelyekhez akár több intézményre is szükség lett volna. De mivel azok nem voltak, Tóth nekiállt, és sok mindent elvégzett egymaga. A szintézisre való törekvés, a dolgok egységben való látása egyébként is nagyon jellemző Tóth gondolkodására. Tavaly jelent meg például a *Hontalanok* című gyűjteménye. Dokumentumok és szépirodalom – ez pontosan jelzi személyiségének lényegét. Hogy egyszerre, együtt kell látni irodalmat, kultúrát, történelmet, művelődéstörténetet. Mert csak így érthetjük meg az adott kort, csak így láthatunk rá valamely időszakra, hiszen az egyes szaktudományok általában csak a részeket mutatják meg. Ebben a hétszáz oldalas dokumentumgyűjteményében ugyanis a csehszlovákiai magyarság jogfosztottságának, üldöztetésének 1945-től 1949-ig tartó időszakát veszi alapul. Ismert alkotók szépirodalmi művei, novellái, versei, emlékezései s emlékiratai mellett autoidakta írók, költők reflexiói, az ún. „oral history”-ből, az elmesélt történelemből átemelt emlékezések, levelek, s egyéb – a kötet második részében – hivatalos dokumentumok, beadványok, kérelmek, tiltakozó jegyzékek, manifesztumok olvashatók: a hontalanság éveinek kálváriás története. Ebből a kiterjedt kutatómunkára épülő, sokféle elemből áll azután össze az adott kort tükröző kép, mely egyúttal azt is megmutatja, mit tettek a hivatalos intézmények, s mit azok, akik önkéntesen vállalták ezekben a tragikus években a magyarság képviselését, illetve hogyan éltek és hogyan éltek meg az eseményeket a szóban forgó időben és helyen az emberek.

A. I.: Az a fajta ellenállás, ami a fennálló rendszerrel szemben gyakorlatilag az 1980-as évekre értelmiségi körökben nálunk, illetve Közép-Európában kialakult, fokozatosan az egész térség politikai berendezkedését megváltoztató nagypolitikai fordulatot eredményezett. És ebben az új helyzetben sokan visszamenőleg igyekeztek s igyekeznek a mai napig a saját maguk mítoszát megteremteni. Ám ha valami távol esik Tóth Lászlótól, az, hogy ő is a maga mítosza megteremtésének rendelje alá önvallomását, *A szövegembert*. Sőt, folyamatosan figyelmeztet arra, hogy mindannyian részei voltunk az elmúlt rendszernek, s ő maga is része volt, legfeljebb a rendszer próbálta magából állandóan kilökni...

P. Gy.: A mai nyugalmasabb meg szólásszabadságos világunkban nagyon nehéz megérteni vagy elfogadni, földolgozni azt, hogy olykor egészen banális dolgok, banális megjegyzések, kapcsolatok miatt nevezték az embert ellenzékinek, kikiáltva

őt a rendszer ellenségének. Így például Tóth sem tartozott soha a rendszer politikai ellenzékéhez, nem is törekedett ilyesmire, sőt egyáltalán nem akart politikai szerepekben feltűnni. Egyszerűen csak íróként akart létezni, akként meghatározni a saját identitását, fölmérni a helyét a világban. Erős önismeretre törekedett csupán – persze, tette mindezt az irodalom felől, ezért kereste szüntelen a kapcsolatot író társaival, ami viszont a hatalom szemében gyanússá tette őt, és sorozatosan meg kellett tapasztalnia, hogy – különösen az 1970-es évek végétől – bármerre fordult, mindenütt erős sorompókkal találkozott, míg Csehszlovákiában végül Irodalmi Szemle-beli állása s a megélhetése is veszélybe került...

Bemondó: Pécsi Györgyi irodalomtörténész és Antall István beszélgetett A szövegemberről. Tóth László beszélgetőkönyve megszólalt.

MEGHÍVÓ

A Berzsenyi Dániel Irodalmi
és Művészeti Társaság

ÉVES KÖZGYŰLÉSÉT

2015. november 21-én (szombaton)
14⁰⁰ órakor tartja Kaposváron,
a PTE Egészségtudományi Kar
Képzési Központja 3-as előadótermében
(7400 KAPOSVÁR, SZT. IMRE U. 14/B.)

A társaság közgyűlése nyilvános